

MÚZEUMI KURÍR



Ára: 14,— Ft

1985. FEBRUÁR

47. SZÁM (V. KÖTET, 7. SZÁM)

MÚZEUMI KURÍR

Debreceni szám
A Debrecen városi Tanács támogatásával jelent meg

47

Címlapképünk: Dabóczi Mihály: Kőrösi Csoma Sándor szobra. 1942.
Marosvásárhely.



(V. kötet, 7. szám)

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133—9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele
Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos.
Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak.

Szerkesztő: Dankó Imre.

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf.: 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Courier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdu-Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering is continuous.

A table of contents and indices in English and Hungarian are attached to each volume (i. e. every tenth number).

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1985

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR EMLÉKEZETE

M. KISS PÁL

Duka Tivadar orvos, Körösi Csoma Sándor első életrajzírója, 1885-ben megjelent könyvében írja: „Nehéz feladat Körösi Csoma Sándor életének napjait megrajzolni, mert ő bámulatos szerénységében életéről és megtett útjáról csak hivatalos írásaiiban tesz némi említést.” Alakját azonban elevenen őrzik hazai és külföldi kortársak s főleg nagyenyedi iskolatársak emlékezése, naplója. Az öt ábrázoló képek, szobrok is jórészt ezek hatása alatt készültek.

Körösi Csoma a hegyek koszoruzta Székelyföld egy kis falujából, Csomakőrösről elindulva gyalogosan ér a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumba. Ujfalvy Sándor, a múlt század jeles emlékirója, a kollégiumi diáktárs és barát, aki napról napra megfigyelhette a társai közül kimagasló diák életét és egyéniségét, mintegy 3—4 évtized múlva örökölte meg visszaemlékezését, ami máig sem fakult el. Oldalakat szentelt neki emlékiratában, kitűnő tehetségű tanulását, szorgalmát már első mondataiban hangsúlyozza. Külsejének leírását is megtaláljuk nála: „Termete közepes, zömök, válla izmos, csontjai kemények, mindnyájunk közt a legerősebb, arca szabatos, szépidomú és férfias, nézése mélyedt, jelentékeny, hallgatag.” Az egykori ún. szolgadiák eledele is már akkor elárulja, hogy igen mértékletes: cipő, gyümölcs, turó vagy öntött saláta; hússal ritkán, nyalánksággal vagy hevítő itallal sohasem élt. A vizitáltól napokig eltartoztatta magát.” A barátok tréfás megjegyzéseire azt válaszolta: „Nekem sokan parancsolnak, én hadd parancsoljak legalább a gyomromnak és a testemnek”. Ezzel az aszkéta életmóddal — úgy látszik — már ekkor tudatosan készült élete nagy feladatára. „Rendesen a kopasz földön, vagy deszka padlózatán hált ... tanulás vagy foglalatosság nélkül pár pillanattig sem volt.” A kollégiumban hamar kivívta a megbecsülést, „Fegyelm-zettsége mögül a jellem ereje sugárzott ki környezetére.”

Voltak Körösi Csomának más kortársai is, akik feljegyzéseikkel még árnyaltabban jellemezték. Enyedi történelemtanára: Hegedüs Sámuel, aki később barátja, tanártársa is lett, s ázsiai útja iránt melegen érdeklődött, így emlékezik: „Arca barna és inkább hosszú volt, mint kerek; szelíd vonásaiból mindenki szimpátiát olvashata, szemeiből bizonyos csendes, de kedves melankólia nézett ki ... kevés, de igen nyájas beszédű volt.” Göttingai főiskolai társa: Ungi Márton mintegy összegezetten egészíti ki a fentieket: „Ő ember volt, a szó nemes értelmében. Jellemzők őt erkölcsileg különösen: leplezetlen őszinteség, nyíltszívűség, igazmondás.” — Majd így folytatja: „Fő jellemvonása, eleme, éltetője Körösinek a keblében lángolt hazaszeretet. Melynek említésénél arca kigyulladt, szemeiben ihletettség, felmagasztosultság tükröződött; vajha nemzetének homályfede- tétét felderíteni sikerülne.”

Az enyedi búcsú megható pillanatának jelenetére Hegedüs Sámuel így emlékezik: „Könnyűszerrel öltözve lépett be hozzánk, mintha csak

Felelős kiadó: Dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban. — Engedélyszám: III/KUL/97/HA/1977.
Alföldi Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Benkő István vezérigazgató



Schöffl Ágoston: Kőrösi Csoma Sándor. 1842. Kőrajz.

mezőre indulna frissülés végett ... ekkor mindketten kiindulánk a Szentkirály utcán, mely a szebeni úthoz vezet. Itt a mezőn végképp elváltunk. Sokáig néztem utána, míg a Marosig elhaladt ...” Utlevele szerint „egy zöld viaszosvászon tarisznya” volt minden holmija. De már akkor gazdag szellemileg: tizenhárom nyelvet beszélt. Így gyalogolt egy vándorbottal kezében délnek, a Verestorony-szoros felé 1819. november 23-án. A vándor alakja eltűnik a messzeségben, eltűnik, és azután a késői utókor szemében látomássá válik; az eredet, az őshazát kereső hazafi, a nagy vándor látomásává. Így látják őt és örökitik meg a művészek közül többen is. Csorba Géza egészalakos bronzszobrán a budapesti Kina Múzeum kertjében s Marosvásárhelyen Dabóczi Mihály kőből faragott, magyaros öltözetű, egészalakos szobrán. Az érdi múzeum kertjében Antal Károly szobra szintén a nagy útra induló tudóst örökíti meg.



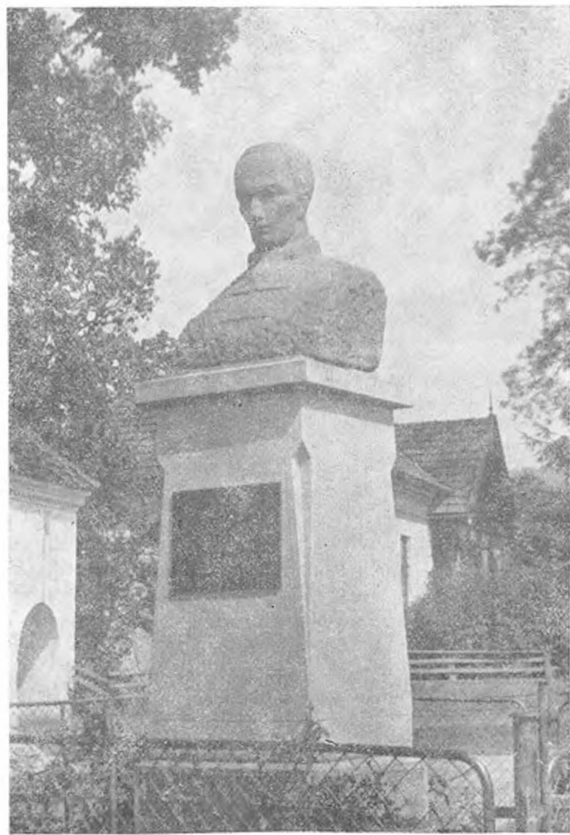
Dabóczi Mihály: Kőrösi Csoma Sándor, szabadtéri szobor. 1942. Marosvásárhely. Kő.



Csorba Géza: Körösi Csoma Sándor.
Bronz szobor a Kína Múzeum kertjében, Budapest. 1965.

Körösi Csoma hosszas és megpróbáltatásokkal teli útját Tibetben keresztül akarta folytatni „Jugriába”, a magyarság feltételezett őshazája felé. Zanglába zarándokol, hogy felkeresse a tudós lámát, aki a legalkalmasabb a tibeti nyelv megismertetésére. A zanglai kolostorban szívesen fogadták a messze földről érkezett „Szkander bég”-et, ki hősiességével vállalta a tibeti lámák magános, minden kényelmet nélkülöző életét. Innen a Kanum kolostorának szomszédságában lévő kis deszka viskóban dolgozik ezután. 1827-ben itt látogatta meg őt doktor Gerard, a neves tibeti utazó. Jelentésében így emlékezik vissza: „Kanum falujában

találtam őt, kicsi, de érdekes viskójában, tibeti könyvei között. Egész télen át íróasztalánál ülve, tetőtől talpig gyapju ruhájában dolgozik, minden melegítő tűz nélkül. Egyszerű tápláléka az itteni szokás szerint készített zsíros tea. A lámával és egy szolgálóval élt ott elszigetelten a kilenc lépés hosszú szobácskában. Ki sem mozdulhattak a szörnyű hóban. Ott ült ködmönébe bugyolálva s ily állapotban olvassott reggeltől-estig melegítő tűz és világító mécses nélkül.”



Orbán Aron: Körösi Csoma Sándor.
Kő mellszobor Csoma-Körösön.



Csorba Géza: Körösi Csoma Sándor boddhiszátva. Ezüst, 1933. Tokió.

Szervátiusz Jenő fából faragott domborműve mintha csak e sorokat viszhangozná. A kisméretű ablak rácsa mögött látszik a megfeszített munkában dolgozó tudós arca. Kifejezően jellemző, expresszív erejű alkotás. A tudományos munkálkodás rabjaként látjuk, amint a tibeti tudományok 225 kötetét tanulmányozza s tibeti szótárának 40 000 címszavát írja.

Életútja ezután Kalkuttába vezet, ahol a Bengáli Ázsiai Társaság Házában rendezte sajtó alá tibeti nyelvtanát és tibeti-angol szótárát. Itt találkozott Schöffl Agoston pesti festőművésszel, aki az egyetlen hiteles, korabeli portrét készítette róla s egyben jó leírást is közöl a kalkuttai tartózkodás idejéről.

A két magyar érdekes összetalálkozása Kalkuttában, külön magyarázatra szorul. Pesten Schöffl egyik elődjéről nevezték el a Képiró utcát a belvárosban. Még itthonlétekor festette le magát vele Széchenyi Ist-

ván; majd Bukarestben és Iasiban dolgozott, ahonnan Indiába ment. Kalkuttában 1836-ban kötött barátságot kiváló nyelvészünkkel. Többször felkereste, rajzban megörökítette s 1842-ben ennek alapján körrajzot készített a profil-képről. Igen jelentős a leírása is Körösi Csomáról: „Egyébként meg kell vallanom, miképp én nála szokatlanabb embert soha nem láttam. Ő remeteként él a tibeti iratok halmaza közt az Ázsiai Társaság épületében, honnan ritkán jön ki. Este az udvarban sétát tesz, s azután szobájába becsukhatja magát, úgyhogy midőn estéli lovaglásunk közben néha meg akartam látogatni, mindig várnom kellett míg a szolgák a kulcsokat előhozzák, s őt mindig könyvei közt találám. Vig volt, nevetgél, és nagy kedvre is derült mindenkor, ha Magyarországról beszélhettem.”

Két évvel később az Ázsiai Társaság titkára, dr. Malan ismerkedett



Szervátiusz Jenő: Körösi Csoma Sándor. Tölgyfa. 1972.



Renner Kálmán: Kőrösi Csoma-emlékérem elődala. Bronz.

meg Kőrösi Csomával s ezt írja róla: „Ami Kőrösit illeti, mindenkor csak hálával, nagy érdeklődéssel emlékezem róla. Egy középtermetű, kissé különös kinézésű embert találtam, ki a sok utazás miatt nagyon viharvert, de nyájas, szeretetreméltó s mindenkivel jót akart tenni. Miután megismerkedtem vele, megkértem, hogy adjon nekem egy órát hetenként a tibeti nyelvből, s ő rögtön kész volt, de arra egyáltalán nem bírhattam rá, hogy e leckéért pénzt fogadjon el.”

A 48-as szabadságharc után Londonba emigrált Duka Tivadart az itt szerzett orvosi diplomával Indiába küldték. Fontos szerepet játszott ő India közegészség ügyének megszervezésében, s önfeláldozó munkával ő gyűjtötte össze még idejében a Kőrösi Csoma Sándorra vonatkozó adatokat. 1885-ben angol és magyar nyelven jelentette meg a róla szóló első életrajzot. Terve az volt, hogy a nagy tudós emlékét szoborművel is megörökítsék hazájában. 1910-ben, két évvel Duka halála után állították fel a Magyar Tudományos Akadémián Holló Barnabás művét. Ennek bronz másolata a Bengáli Ázsiai Társaság épületét díszíti Kalkuttában.

A szülőfaluban, Csomakőrösön pedig Orbán Áron mellszobra emlékeztet a világhírré emelkedett tudósra. Kiemeljük Medgyessy Ferenc és Antal Károly művészi domborműveit, Kőrösi Csoma vándorlásának egy-egy jelenetével, Berde Amál Nagyenyeden őrzött Kőrösi-portróját, Gy. Szabó Béla fametszetes arcképét, melynek háttere a viharos életet is sejteti, Torró Vilmos metszetét, melyen írás közepette örökíti meg a nagy



Renner Kálmán: Kőrösi Csoma-emlékérem hátoldala. Bronz.



Gy. Szabó Béla: Kőrösi Csoma Sándor. Fametszet, 1942.



Forró Vilmos: Körösi Csoma Sándor. Fametszet, 1982.

tudóst. Nagyszámú könyv, dokumentumkötet és regényes életrajz foglal-
kozik vele itthon és külföldön. „A zarándok tudós” címmel W. W. Hun-
ter a Csoma élete után érdeklődő külföldi tudósok sorát nyitja meg.
Olyan magyar világjáró tudósok foglalkoznak művével, mint Baktay Er-
vin, Szilágyi Ferenc, Terjék József, Csetri Elek, Bodor András és mások.
Legutóbb az erdélyi *Jakabos Ödön*, aki a közelmúltban végigjárta Körösi
Csoma útját és naplószerűen örökölte meg élményeit.

Orbán Balázs A Székelyföld leírása c. könyvében hiven jellemzi, szü-
lőfalujáról is szólva, Körösi Csomát: „Nem vezette őt rang, kitüntetés,
gazdagság utáni vágy, nem voltak neki fejedelmektől nyert hajói, mint
Colombusnak, vagy Cooknak, ő az akarat hatalmán kívül semmi más
eszközzel nem bírt. Emberi lehetőséget felülmuló kitartással, nélkülözés-
sel és határtalan fáradozással eljutott Indiába s ott az igénytelen ember



Gámenty Zoltán: Öreg csomakörösi ház, Körösi Csoma Sándor szülőháza helyén. Akvarell, 1983.



Gámentzy Zoltán: A nagyenyedi Bethlen Kollégium, a vártemplommal. Akvarell, 1983.

idegen hazában, idegen tudósok tiszteletét, felkarolását és kitüntetését vívta ki.”

Az askétikus életvitel hallatán önkéntelenül is az európai szentek-re gondolhatunk. Mégsem itt, hanem a távoli keleten Tokióban avatták buddhista szentté: boddhiszivatvá. Méltán, hiszen Buddha életével és tanai megismertetésével is foglalkozott. Csorba Géza, mint boddhiszivatvá ábrázolja bronzszobrán, amit Tokióban az egyik egyetemen helyeztek el.

Dardzsiling, a világhíró erdélyi tudós életútjának utolsó állomáshe-lye. Ebben a Himalája déli lejtőjén, 2150 m magasságban fekvő város-ban helyezték nyugalomra az angol temetőben. Sír felirata:

„Itt nyugszik Körösi Csoma Sándor, Magyarország szülötte. Keletré jött s évek folyamán, amelyeket olyan nélkülözések között töltött, amik-eket ember ritkán szenvedett el, a Tudomány ügyében végzett kitarító munkálkodása után elkészítette a tibeti nyelv szótárát és nyelvtanát; ez az ő legkülönb és igazi emlékműve. Munkálkodását akarván folytatni, útjában Lhasza felé meghalt e helyen 1842. április 11-én, 58 éves korá-ban. Munkatársai a Bengáli Ázsiai Társaság szentelik emlékének ezt a táblát. Nyugodjék békében.”

Téli esték előadás-sorozat a Medgyessy Múzeumban

Elsősorban debreceni művészeti, műemléki, művelődéstörténeti kér-désekkel foglalkozó előadás-sorozat indult a Medgyessy Múzeumban. Az első előadást Módy György tartotta, dec. 3-án; Debrecen legkorábbi épí-tészeti emlékei címmel.

Megnyílik a Népi Iparművészeti Tanács bemutatóterme

Budapesten, a Szilágyi Dezső téren (6. szám) elkészült, és január-ban berendezve megnyílik a Népi Iparművészeti Tanács nagyszabású bemutatóterme. A teremben részben állandó, részben pedig időszakos ki-állításon mutatják be legújabb népi iparművészeti alkotásainkat.

ADALÉK AZ ELSŐ HAJDÚSZOBOSZLÓI GYÓGYSZERTÁR TÖRTÉNETÉHEZ

SZENTGYÖRGYVÖLGYI GÁBOR

Egy település egészségügyi kultúráját működőképes egészségügyi lé-tésítmenyei határozzák meg. Az orvosi rendelő és gyógyszerár személyi feltételein túl, lényeges szempont anyagi ellátottságuk, az épületek, hely-sége állaga, felszereltsége.

A múlt században létesült gyógyszerárak épületeiről igen keveset tudunk. Hivatalosan a telekkönyvek, illetve polgári birtoklapok őriznek szegényes adatokat.

Hajdúszoboszló első gyógyszerárának megnyitását az 1831. évben dühöngő kolerajárvány gyógyszerigénye tette szükségessé. A járvány ide-je alatt mint „kézi” gyógyszerár működött a városi tanács által biztosít-tott ideiglenes helyiségben Barts Dániel eperjesi születésű gyógyszerész kezelésében. Barts a gyógyszerészet üzleti vállalkozásnak tekintette. 1815-ben gyógytárat vásárolt Debrecenben, de fizetni csak pereskedés után volt hajlandó.¹ 1828-ban patikát alapított Hajdúböszörményben, de provizorral kezelte, majd eladta. Debreceni gyógyszerárán 1831-ben adott túl és még ugyanazon év december 26-án megnyitotta a „Gond-viselés”-hez címzett szoboszlói patikáját. A bérletmentes helyiséget, illetve személyes jogát, ígérete ellenére eladta Barbarics Kálmánnak, akit Beszédes János, majd Trocsányi Imre követett a tulajdonosok so-rában. Utóbbi két gyógyszerész működése alatt a gyógyszerár korszerű elhelyezést kapott, hogy mindinkább megfeleljen a szakmai követelmé-nyeknek. Trocsányi Imre hiteles adatokat szolgáltatott Róthschnek Emil-nek megyénk gyógyszerár-történeti munkájához, szemben Belényes, Böszörmény, Csege, Derecske, Dorog, Élesd, Földes, Hadház, Kismarja, Nádudvar, Nagybagjom, Nánás, Püspökladány, Tenke gyógyszerészeivel, akik többszöri felkérés ellenére sem vettek részt patikáik múltjának feldolgozásában.²

Trocsányi Imre hagyatékából került elő az a bérleti szerződés, mi-szerint Beszédes János és Kiss Dániel mint szerződő felek, a szoboszlói Piacz téren új gyógyszerár épületet és lakást hoznak létre közösen meg-beszélt tervek szerint. A kortörténeti dokumentum szó szerinti közlését tartalmi és formai érdekessége, az aláírók személye indokolja.*

Haszonbéri Szerződés

Melynek erejénél fogva alól frottak itten felül is megnevezettek, egyrésztől mi Beszédes János és Radocsay Adél házastársak, másrésztől mi Kis Dániel és Tótkés Amália házastársak HSzoboszlói lakosok a következő Szerződésre léptünk.

1. ször. Miutóbb nevezetessék a helybeli piacon levő 2453. számú házas udvar telkünk északi szegletébe 60 szög ölet elfoglaló térségben kő fundamentumra cse-

* Foghtüy Sámuel ügyvéd, a város első adófizetője, Fekete Sándor jegyző, később polgármester,³ Dr. Hetényi Lipót városi tisztí főorvos.⁴

réppel fedett, mai lézűd csinos lakházat az általunk meg állapított, s alá írott alaprajz szerinti osztályzattal, pinczével ajtókkal, ablakokkal a mai napotól kezdve, a jövő 1872.ik év Jánus hó 1 napjára felépíteni magunkat egyetemen kötelezzük, ha a kitűzött határ idöre az épület el nem készül, s lakható állapotban bérölknek át nem adhatjuk, — bérölknek minden innen eredhető káraikért bérbe adók felelősök lennének. —

A Gyógyszertári helyiséget és a négy lakó szobát és az előszobát lepadóztatva, ezeket ketős ablakkal és spalét táblával két sikkos magas ajtókkal ellátni fogjuk, a cseléd szobát és konyhát, s raktárakat pedig kövel lepadóztatva, befestett ajtókkal és ablakokkal szinté elfogjuk látni, — szóval az egész épületet csinosan felépíteni lakhatóvá tenni magunkat szinté egyetemen kötelezzük.

E mellett ezen általunk építendő új ház hoszabá tiz öl, szélességbe pedig hat öl leend s, ezen kívül 6 öl terménységű kő kúttal és két öl hoszú, s egy öl széles, de csak bük fából czulápokra állított fa raktárral. —

S az utszáról bejárató ajtóval ellátott egy öl magas kerítéssel minden oldalról felkerékített udvart fogunk kikeríteni, és mind a fentebb körülírt lakházat a piacra nyitott gyógyszerári helyiséggel és a kijelölt udvarral, a jövő 1872. év Jánus 1-5 napjától kezdve tiz évre, évenként előlegesen fizetendő háromszáz és az 300 forint haszonbéri összegért fentebb is megnevezett gyógyszerész Tekintetes Beszédés János úrnak és nejeinek Tekintetes Radocsay Adél asszonyságnak kiadtuk oly módon, hogy fentebb nevezett haszonbéri összeg azenként Jánus első napján törtenendő pontos fizetése mellett, még a nem ramanyított időtlen halomunk is, a haszonbéri feltételeken mit sem változtat, hanem azon lekötött tiz éven keresztül a megírt feltételek mellett teljes érvényben fog tartani, mind általunk, mind törvényes örökösünk által, úgy szintén a haszonbérbe vevők törvényes örökösök által is. Eltelven azonban a lekötélezett haszonbéri idő az 1893-ik évi Május hava 31-ik napjával, a nevezett ház és udvar a tulajdonosok részére vissza bocsátandó leszén, mely alkalommal a haszonbérbe vevők által saját ízélek szerint vásárolt s épen megtartott vas kályhák árát az árjegyzék szerint megértívén a haszonbérbe adók sajátjává leszen, továbbá megjegyezvén, hogy a főző pitvarban: s.-porkonyhán két sütővel falba állíttatni, úgy sütő kemenczét a cseléd szobába felállíttatni a bérbe adók kötelessége leszen.

Ha a bérölk a gyogytár jogot másra ruházni szükségesnek látnák is, jelen bérlet azért meg nem szűnd, hanem jogokban állandó a bérölknek azt tetszés szerint a kikötött időtartamra alhaszonbérletbe kiadni: mely esetben azonban bérölk és alhaszonbérölk a kikötött feltételek megtartására a bérbe adók irányában felelősök, s a szerződési feltételek kötelező erejűek.

Mind bérölk, mind alhaszonbérölk a haznak belső — a bérbe adók pedig netaláni külső javításait kiigazíttatni saját költségeiken köteleztetnek. —

Azonban, hogy építkezésünk annál szilárdabban és gyorsan előhaladhasson nevezett haszonbérbevevőkől kölcsön kértünk két ezer és az 2000. forintot melyből 500. az az ötszáz. ft. most a szerződés alá írásvál valóssággal fel is vettünk, az 1500 főt pedig a jövő hó 15-ik napjára részünkre lefizetendő és általunk külön nyugtatványozandó leszén, mely kölcsönbe veit öszveget következő képpen leszünk kötelesek vissza fizetni.

a) A kölcsön vett öszveg egyik ezer forintja a haszonbéri tiz év alatt tiz részletben, azaz évenként 100. ft. visszafizetése és a háromszáz ft. haszonbéri öszvegből a haszonbérbe vevő által levonandó leszén, s ez által a felkölcsönzött tőke fele része tiz év alatt kifizetve leszálítva leszén.

b) a másik ezer forint jelen szerződés keletkeztétől számított 4. év eltélese után kölcsönzők által egy öszvegben leend vissza fizetendő a hitelezők részére, ezt is pontosan teljesíteni magunkat kötelezzük.

c) mind a kétezer forintnak a fállásalend arányosított 3% kamatai, szinté a 300. ft. haszonbéri öszvegből a haszonbérbe vevők által lefogandó leszén, s a tulajdonképpen öszveg a lesz ami az évenkénti száz forint tőke szállításához képpent minden évben változik.

2. or. Mi elől megnevezettek és haszonbérölk a fentebb körül írott feltételek mellett a haszonbérletet elfogadjuk, mind a haszonbéri öszveg pontos fizetésére — mely nélkül a haszonbérlet azonnal megszűndne — mind az általunk ajánlott kölcsön pontos kiszolgáltatására, mind a haszonbéri évek eltélese után a ház s udvar visszabocsátására magunkat ezenel kötelezzük.

3. or. Mind a kölcsön mind a haszonbérlet körül felmerülhető pereskedés körül sommás eljárásnak leszen helye.

4. r. Mi haszonbérbe adók egyetemen kötelezzük magunkat, hogy az általunk felkölcsönzött 2000. ft. és ezen haszonbérlet biztosítására ezen szerződést a HSzoboszló hitel telek könyv 1099. számú fekvőségelinkre bekebelezetjük.

5. or. Mi haszonbérbe adó házastársak kijelentjük, hogy az építendő új házunk közös tulajdonunk életfogytiglani haszon élvezetbe egyikünk eshető korábbi kiáltásával törvényes örökösünk az életbe maradtatt semmi jogcímen meg nem háboríthatják.

Végezetre mindkétrészről szerződő feleket a fentebb megírtak szerént kölcsön-

nösen kötelező pontjait teljesen elősmervén azoknak pontos megtartására és teljesítésére magunkat kötelezvé kiadtuk ezen nevünk aláírásával meg erősített bérletszerződési levélünket.

Kelt HSzoboszlón 1871 aug hó. 5. napján.

Előtűnk:

Foghty Sámuel mint Fekete Sándornak mint tanúk	Kiss Dániel sk Tökés Amáliával házas társak mint haszonbérbe adók.	Beszédés János Radocsay Etelka házas társak mint bérölk.
--	--	--

(Előlapon 10 drb. 1 ft.-os okmánybéllyeg „Hajdú Szoboszló város pecsétje” ovális. Hátoldalon kitorlési engedély.)

Végzés

A kérelemnek helye lévén utasíttatik a telekkönyvvezető, miszerint az 1099-ik számú telekkönyv C teherlapjára következőket jegyezze be. Az A alatt 1871 augusztus 5-ik napján Kiss Dániel és Tökés Amália által szabályszerden aláírt Haszonbéri Szerződés egyszerűsmdnd kötvény alapján a zálogjog 2000. Ft. tőke erejű 1871 Augusztus 8-tól számítandó elsőbbségi joggal az A lapon jegyzett ingatlanokra Beszédés János és neje Radocsay Adél javukra bekebelezetik. Továbbá ugyan azon telekkönyv B lapján a fent írt okirat alapján a bérletmény 60 öl udvarral ellátott új épültre 10 évi időtartamra 1872-ik évi Jánus 1-től számítva szinte Beszédés János és neje Radocsay Adél javára bejegyeztetik.

Kelt HSzoboszlón 1871 Augusztus 17-én tartott Tanács ülésből.

Teleky László Elnök

Kitorlési Engedély

Beszédés János férjem egyedül örököse ezennel elismerem, hogy a jelen szerződés alapján a HSzoboszló 1099 sztk. C lapján részünkre Kiss Dániel és neje Tökés Amália h. szoboszlói lakosok ellen betáblázott 2000; kétezer ft. a szerződés értelmében kiegyenlítettett s ezennel megemgdem és bele nyugsom, hogy a 285 tk. sz: alatti végzéssel 2000; kétezer ft. erejű bekebelezett zálogjog a szerződés egyenlő feltételeinek épségben hagyása mellett a h. szoboszlói 1099 sztk-ből kitorlés-teressék. Minek teljes hitelére adom ezen sajátjezdű aláírássommal megerősített elismervényt s kitorlési engedély levelet.

Kelt HSzoboszlón 1879 Május 9-én.

Előtűnk:

Dr. Hetényi Lipót mint tanú	Fekete Sándornak mint tanú	Radocsay Adél ugyis mint nehái Beszédés János örököse.
-----------------------------	----------------------------	--

(6 ft. 25 krajczár okmánybéllyegen „Királyi Járásbíróság Szoboszlón” koronás címeres körpecsét. Alatta kék-fehér zsinóron a Város címeres papírpecsétje.)

A szerződés 1. pontjából következően nem vesztette érvényét Beszédés János 1876. ápr. 14-én bekövetkezett halálával. Öszvege fél éven keresztül Balogh Kálmánnal kezelte a gyógyszerzartart, míg nem Trocsányi Imre örök áron megvette, s megnyitotta 1876 november 20-án.

Trocsányi Imre (1851—1888) Budapestten kiérdemelt, friss gyógyszerész-mesteri oklevéllel érkezett Szoboszlóra. A debreceni születésű fiatalember 1869-ben sikeres érrettségi vizsgát tett a Ref. Kollégiumban. A gyógyszerészi pályához érezvén kedvet, Vecsey Viktor gyakoronok látta. Az évszám azért bír jelentőséggel, mert bizonyítja szülei gonoszodó előzékenységét. Trocsányi Lajosné Szőke Zsuzsanna tulajdonát képezte a debreceni Piac utca 2136. számú ház, 175 négyoszögöl telekkel. A ház utcai frontját eredetileg szőrmekereskedésnek építették ki — Trocsányi

Lajos szücsmühelye a Péterfia utcán volt —, de tágas eladótere, raktára, kis átalakítással alkalmasa tette gyógyszerár befogadására. Az „Arany Angyalhoz” címzett Debrecen első gyógyszerárát még 1864-ben költöztette ide Tamásy Ödön a Rakovszky-féle házból, ahol a gyógyszerár megszokottsága miatt nem volt biztosítva az egyenletes munkavégzés. (A tulajdonképpeni gyógyszerárát utcára nyíló kapubejárát választotta el a laboratóriumtól.) A szülők vágya titkon, vagy kimondva az volt, hogy fiuk Tamásy gyógyszerész örökébe lépjen, így a bérleti szerződést 1870-pünkösdtől, 1876. pünkösdig kötötték meg. Az álom szerzetoszlott bérelőjük súlyos betegségével, aki Örvényi Ottónak adta el bérleményét, 1871-ben, 1876. szeptember 5-én függvény maradt az Örvényi Ottóval kötendő hároméves bérleti szerződés a szoboszlói gyógyszerár megújításáért miatt.⁶ Az adásvételi szerződést olyan cseszerződéseknek tekinthetjük, ahol Debrecen első gyógyszerárának épülete cserélt gazdát Hajdúszoboszló első gyógyszerárának tulajdonjogáért.

Trocsányi Imrét házassága végleg Szoboszlóhoz kapcsolta. Feleségül vette Oláh Jakab és Decsi Borbély Julianna hajadon leányát: Kornéliát. A gyógyszerár bérleti díját pontosan fizették annak lejártáig, majd 1883-ban pár házzal lejjebb a főúton épülő saját házába költöztették át. Az újonnan épült gyógyszerár maximálisan kielégítette a szakmai igényeket, a lakóház pedig polgári kényelmet biztosított. Jól felszerelt laboratóriumában nemegyszer kísérletezett dr. Hőgyes Endre és Kenézy Gyula. A segéd a gyógyszerárba nyíló különzobában lakott. A dolgozószoba mennyezetig érő könyvespolcán szak- és szépirodalmi művek, magyar és német nyelvű folyóiratok sorakoztak. Trocsányi gyógyszerész rendes tagja volt a Magyar Természettudományi Társulatnak. Egyszer vendégül látta a Korányi Imre gyógyszerész társaságában utazó Korányi Frigyes. Házának gyakori vendége volt dr. Kis Sándor orvos, Bihari Kálmán tanár, Zsigmond Sándor ref. lelkész, Szivos Béla, a „Vasárnapi Újság” munkatársa és őszi-téli hónapokban dr. Závory Sándor gyakorlóorvos, aki nyaranként Gleichenbergben praktizált. Ilyenkor előkerült a tarokk kártya, vagy kiadós beszélgetés után a késő esti órákban felszendült a házigazda szépen szóló hegedűje, felesége zongorkaiséréte mellett. Vajon mennyit hallott Szép Ernő gyermekkorában a gyógyszerár belső világáról, hogy felnőtt korában a „Patiká”-t állította elének?

Trocsányi Imre közel tizenkét éves működése alatt megkészszerzte, meghatározta addig is élénk gyógyszerára forgalmát. Professzori országos híru mesterek — Balogh Kálmán, Jedlik Anyos, Jurányi Lajos, Lengyel Béla, Margó Tivadar, Szabó József, Than Károly — a szakma szeretetét és tudását oltották belé. Fiatalos lendülete az egészségügyi felvilágosítás területén is éreztette hatását. Érkezése időpontja egybeesett egy újjászülöt város vajúadásával. Az egykori hajdúváros a megalakult Hajdú megye szervez része lett, közigazgatási változásokkal, de a fűt és vasút révén nagyobb kitekintéssel a világra. Társadalmi átrétegződés vette kezdetét. A betelepülő iparosok, kereskedők, zsidó családok, gazdasági fellendülést hoztak, és az eddigieknél magasabb szintű egészségügyi ellátás igényét. A hetvenes évek 3,1%-os természetes szaporodási aránya a nyolcvanas évek végére 11,6%-ra, rekord értékre emelkedett.⁷ A lakosság lélekszáma megközelítette a 15 ezret. 1888. július 18-án Trocsányi gyógyszerész gyomorvázrés következtében meghalt. Egy gyermeket hagyott hátra, a későbbi dr. Trocsányi Béla főiskolai orvostanár.⁸ A halálkozás évében megnyílt Hajdúszoboszló második gyógyszerára.

IRODALOM

1. Varga Pál: Debrecenben a XIX. században létesített gyógyszerárak története. Déry Múzeum Evkönyve 1976, 124.
2. Dr. Róthschnek V. Emil: A Debreczen—Biharmegyei Gyógyszerész Testület és az Altalános Magyar Országgyűlés Gyógyszerész Egylet III. kerület IV. Járás gyógyszerárát, testületét és egyletét története alapításuk óta. Debrecen, 1882. 158—162.
3. Tanulmányok Hajdúszoboszló történetéből. Szerk.: Gazdag István. Hajdúszoboszló, 1979.
4. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891—1914. IV. 824—825.
5. Szentgyörgyvölgyi Gábor dr.: Egy régi hajdúszoboszlói gyógyszerész: Trocsányi Imre és köre. Orvosi Hetilap, 1982, 123. évf. 48.
6. Debreceni telekkönyv 1914. sz. birtoklapja. Másolat a szerző birtokában.
7. Hajdúszoboszló monográfiája. Szerk.: Dankó Imre. Hajdúszoboszló, 1975. és Függelék: Hajdúszoboszló, 1917. ápr. 1.
8. Szentgyörgyvölgyi Gábor dr.: Dr. Trocsányi Béla. Orvosi Hetilap, 1981, 122. évf. 34.

Kiállítási híradó

1984. dec. 2-án nyílt meg a KLTE díszudvarán a VIII. debreceni országos tárlat (Tamás Ervin). 5-én, Budapesten az Építők Műszaki Klubjában mutatták be *Körtvélyessy Magda festőművész kiállítását* (Vizy Ottó). 11-én nyílt meg a tiszafüredi Kiss Pál Múzeumban G. Heller Zsuzsa keramikus kiállítása (Kelényi István). 14-én, Vácott, a Városi Könyvtárban mutatták be *Dániel Kornél festőművész tárlatát* (grafikákat). 14-én, a Műcsarnokban nyílt meg *Jakoby Gyula cseh-szlovákiai festőművész kiállítása*. Ugyanezen a napon nyílt meg Békéscsabán, a Jókai Színház előcsarnokában az Arad megyei *kászói szobrásztelep művészeinek kiállítása*. Ugyancsak 14-én nyílt meg a Budapesti Történelmi Múzeumban a *Lengyel tájkép c. fotóművészeti kiállítás*. 15-én mutatták be Pécssett az újabb életműgyűjteményt: *Nemes Endre Múzeumát*. A Pécsváradon üzeletett, Svédországban élő művész több mint 250 alkotását adományozta Pécs városának, illetve a Janus Pannonius Múzeumnak. 18-án újra megnyílt a Szépművészeti Múzeum *Régi Képtára*. Az újra megnyílt kiállításban már láthatók az egy Tintoretto-festmény kivételével az elrablott, de már megkerült és restaurált világhírű festmények is. Ugyancsak 18-án nyílt meg Debrecenben, a Csokonai Klubban *Verecs Géza (1899—1970) festőművész emlékkiállítás* (Gazda László). 19-én nyílt meg a Déry Múzeumban, a Megyei Levéltár és Könyvtár közreműködésével készített *Lesz magyar újjászülötés c. felszabadulási emlékkiállítás* (Bényei Miklós). 20-án, a Magyar Nemzeti Galériában mutatták be *Tornyai János festőművész 1984 novemberében előkerült hagyatékát*. A kiállítást Selmecei László nyitotta meg.

ADATOK MEGYÉNK ÓVODAÜGYÉNEK TÖRTÉNETÉBŐL (1841—1941)

VARGA GÁBOR

„E század emberszerető gondolatai között nem tudunk üdvösebbet, mint a kisdedovás gondolatát” — írta Kossuth Lajos a Pesti Hírlap 1841. február 24-i számában. Ma sem tudunk meghatódás nélkül elsiklani Kossuth értékítélete fölött, hiszen az óvoda ügye napjainkban soha nem tapasztalt társadalmi érdeklődés középpontjában áll.

A magyar óvoda történetének 150 évében nem egyszer nemzetközileg is figyelemre méltó eredményeket ért el: Pest-Buda reformkori óvodái mintaként szolgáltak Bécs, Prága, Cremona, München, Augsбург és más városok gyermekintézményeinek megszervezésénél; az 1891-es óvodai törvényünket csak Franciaország és Svájc előzte meg Európában; az 1900-as Párizsi Világkiállításon a magyar óvodák munkáját reprezentáló anyag bronzéremet nyert; vagy gondoljunk a legújabb óvodai „tanterv” nemzetközi sikerére.

Ennek ellenére a magyar óvoda fejlődéstörténelmének igényes, konzekvens feldolgozásával nem rendelkezünk. Teljesen feltáratlanok a helytörténetileg is rendkívül érdekes vidéki adatok, amelyek nélkül tulajdonképpen komolyabb országos óvodatörténet nem is lehetne írni.

Megyénk sem szűkölködik óvodatörténeti emlékekben. Több éven át folytatott levéltári kutatásaim, — s a ma már szinte teljesen hozzáférhetetlen szakasjtó tanulmányozása — során azt tapasztaltam, hogy egyes helységek, így Debrecen, Hajdúböszörmény, Álmosd, Vértesszőlős különösen sok anyaggal rendelkeznek.

Dolgozatomban így elsősorban ezekkel a városokkal, községekkel foglalkozom részben a forrás-bőség, de még inkább azért mert a rájuk vonatkozó adatok az esetek többségében országos jelentőségűek.

Hajdú-Bihar megye óvodatörténete a teljesség igényével a jelenlegi ismereteink alapján nem készülhet el. Időbelileg is behatárolásra volt szükség, hiszen az 1945. utáni fejlődés áttekintése feltétlenül egy újabb tanulmány igényét támasztja.

Az 1841—1941 közötti adattöredékek felszínre hozatala úgy véljük, mégis hozzájárulhat ahhoz, hogy mások is kedvet kapjanak szűkebb hazánk egy oktatási-nevelési intézményének „múlt-kutatásához”, megyénk óvodatörténetének mind teljesebbé tételéhez.

I. fejezet

Megyénk reformkori óvodái (1841—1848)

Mint ismeretes, hazánk első óvodája 1828-ban Budán nyílt meg, Brunsvik Terézia grófnő egyéni kezdeményezése és áldozatvállalása

folytán. Ez egyben Közép-Európa első kisgyermek intézménye is volt. A magyar óvodai hálózat a reformkor első felében igen lassan bontakozott ki. A Kisdedovó Intézeteket Terjesztő Egyesület létrejöttéig (1836) mindössze 14 óvoda volt az országban. A fellendülésben döntő tényező lett, hogy az ellenzéki reformpárt nagy egyéniségei — Kossuth, Wesselyi báró, Vasvári és mások — beléptek az egyesületbe. Kossuth kisdedovást pártoló vezércikkei különösen nagy jelentőséggel bírtak. A reformkor második felében így meghétszereződött a magyar óvodák száma: 1848-ra elérte a kilencvenet.

Nem kis büszkeséggel gondolhatunk arra, hogy megyénkben már akkor értő fülekre és érző szívekre talált a század „üdvös gondolata”, amikor még mindössze harminc óvoda volt Magyarországon! (Ebből is 11 Pest-Budán!)

A Debreceni Városi Tanács ülésén már 1841. december 29-i ülésén elhatározták: egy „mustra (minta) kisdedovó intézetet kellene a város kebelén felállítani... a szegényebb sorsú szülők aprós gyermekei részére”.

Az elhatározást gyors intézkedés követte. 1842. január 25-én megállapították a szervezés célravezető útját: „Szükségesnek látja (a Városi Tanács) a lakosokat mind a papi székől, mind nyomtatás útján kiosztandó hirdetések által a kisdedovás céljával és hasznával megismertetni és annakutánna az e célra teendő adakozásra minél előbb felszólítani.”

Még ezen az ülésen elhatározták, hogy Vámosy Károly főjegyző megfogalmazza az értesítést. Vámosy hozzáértését és olvasottságát dicséri, hogy az óvoda lényegét — ugyan régies nyelven — de ma is korszerűen hatóan foglalta össze: „Ezek tudni illik oly házak, ahová az apró fiú és leány gyermekek vallási különbség nélkül kettőtől hat évesekig, kiknek szüleit a mindennapi élelemszerzés gondja annyira elfoglalja, hogy házuk népét, kivált a nyári munka idején egész nap elhagyni kényteleneknek, naponként öszvegyülvén, egy e végre rendelt és illőleg kiképzett tanító vagy kisdedovó és több fogadott dajkák gondoskodása alatt, reggeltől estig a szükséges eledellel ellátva tartanak és nemcsak minden külső veszedelemtől szorgalommal megőriztetnek, hanem részint a test erejét kifejtő játékokban és mozgásokban gyakorlatnak, részint pedig az erköltséggel főbb törvényeire oktattatnak. —”

Vámosy az erkölcsi nevelésben belül kiemelte a kisdedovó intézetek hasznát a munkára nevelésben, a rend és a tisztaság szokásainak kialakításában.

A felhívás hangsúlyozta, hogy az óvoda létesítése nem képzelhető el a tehetősebb polgárok és a lakosság pénzfelajánlása nélkül. Az adakozás érdekében a debrecenieket érzelmileg is igyekezett megnyerni:

„Nem is kételkedik a Városi Előljáróság afelől, hogy jelen felszólítás városunk hű keblű és munkakerülő intézetek pártolására kész lakosainál buzdog részvételre találанд; s amit valaki a kisdedovó intézet felállítására ajánl, azt úgy tekintheti mint az emberiségnek adott kölcsönt, mely következményeiben magára a kölcsön adóra, s maradékaira bővülműltözéssel térend vissza.”

A következő hónapban már arról olvashatunk, hogy a kinyomtatott felhívást házaként kiosztották. Utcánként bizottságok alakultak a nemes ügy támogatására. A gyűjtés eredményeiről folyamatosan beszámoltak a Városi Tanácsnak. Ahol a gyűjtésben lemaradás mutatkozott — így pl. a Piac és a Cegléd utcán — az utcabeli szenátorokat minél előbbi intézkedésre szólították fel.

A szorgalmas intézkedés, a jó szervezés nyomán 1842. május 25-ére

a Város Gazdai Hivatalhoz 1542 forint gyűlt össze, amely a tanács szerint még nem volt elegendő az óvoda létesítéséhez. Eppen ezért az utcánként beérkezett öszszekelt felülvizsgálva megállapították: „Szembetűnő, hogy az ekkézs Csapó utzából csupán 57 forint gyűlt be, s ekképpen alig ötöd résznyi, mint más utzákból. A tehetősebb polgárok nem mindnyájan keresődtek meg és szözlítettak fel adakozásra. Hogy tehát ez a hiány kípótolhasson, esküdt Steer Mihály Úr utasították, mi szerént a beadott jelentést magá-hoz vévén az utzábeli tehetősebb polgárokat adakozásra szözlítsa fel.”¹⁴

Ugyanezen az ülésen rendelték el, hogy a Csapó és Czegléd utca üresen álló házából válassza ki a bizottság az óvoda céljaira a legjobban megfelelőt. A bizottság feladatául jelölték, hogy készítsa el az óvoda berendezésének és kezelésének tervét, továbbá azt, hogy vegyék fel a kapcsolatot a Tolnai Óvóképző Intézettel az óvodai nevelő biztosításá érdekében.

Az óvoda megnyitására azonban — nem is annyira a pénz, sokkal inkább a nevelő hiányában — még sokáig kellett várni. Tolnárol nem érkezett biztató válasz, csak annyi, hogy a város saját költségére küldjön egy ifjút. A Városi Tanács 1843. augusztus 5-én Poroszlay Fridrik szenátorra bízta, hogy „beszéljen a Nemes Collégium elöljáróival egy ifjú eránt, ki magát a kisededővi hivatalra ajánlaná, s tegyen a dolgok sikeréről tudósítást.”¹⁵

Poroszlay először nem járt sikerrel, ezért szeptemberben meghívta Zsibórol (Erdély) Sebestyén Sámuel szakképzett kisededővt, Sebestyént viszont nem szívesen engedti Wesselényi Miklós báró, a zsibói óvóképző fenntartója. Levélben kéri a város vezetőit, hogy legalább addig hagyják Sebestyént, amíg helyét mással biztosíthatja. A jegyzőkönyv így örökölte meg az eseményt:

„A Nemes Város örömet kikerülte volna a kötelességek eme öszvé-
ütöközését, — de más alkalmasabb kisededővt, mint Sibón nem talált,
s ez különben is debreceni fi lévén és tanulmányait a helybeli anya-
oskolába végezvén e város iránt már némileg elkötelezett volt.”¹⁶

A város Wesselényi „hazafiu érdemeit” respektálva mégis beleegyezett, hogy Sebestyén 1844. áprilisáig Zsibón maradjon. A sors különös játéka folytán Sebestyén mégsem lett soha debreceni kisededővt, mert közben Poroszlay szenátor a kollégiumi ifjak között jelentkezőre talált Csokonai Vitéz Dániel hatodéves diák személyében. Csokonai még 1843. októberében meg is kezdte az időközben Pestre került óvóképzőben a tanulmányait. Így Sebestyén Sámuel csak Debrecen közelébe tudott kerülni: a téglási óvoda első vezetője lett.

Időközben folyt a pénzügyítés, az épület rendbehozatala. Nagyobb egyéni adományok is előfordultak: pl. 1844. március 20-án „Táblabíró Erdődy László Úr 200 conv. forintra adott kötelezvényt a kisededővi intézet pénzirtára részére, mely az adósk Czegléd utzái házára betáblázlatni rendeltetett.”¹⁷

A város első szakképzett kisededővja 1844. június 1-én fejezte be tanulmányait Pesten. Ezt az eseményt így rögzítette a tanácsülés jegyzőkönyve: „Csokonai Vitéz Dániel Úr a Pesti Kisededővi Oktatókat képző intézettel nyert bizonyítványát bemutatja, s egyszersmind kéri, hogy az itteni kisededővi intézet hova hamarábbi megnyithatása tekintetéből az ahhoz megkívántató szerek kifizetése eránt tenné meg az Elöljáróság a szükséges rendelkezéseket.”¹⁸

A tanács intézkedéseit nyomán július 27-én Csokonai már a következőket jelenthette: „A Czegléd utzái ún. Novelle háznál a kisededővi

intézet épülete már annyira készen van, hogy abba a gyermekek járhatnak, annál fogva a megnyitáshoz tanási helybenhagyást és annak köz-hírré tételét elrendelni kéri.”¹⁹

1844. augusztus 5-én meg is nyílik a várt intézmény! A debreceni óvodanyitást jelentőségét növeli az a tény, hogy ebben az időben több hasonló nagyságú város még nem büszkélkedhetett óvodával. (Pl. Nagyvárad, Szeged stb.)

1844. augusztus 28-án a kisededővi intézet felügyelője Nagy Sándor tanácsnok már a következő tudósítást adta a városi tanácsnak:

„Az intézet a lehető legszükségesebbekkel ellátva: kikapott Csokonai Vitéz Dániel vezérlete alatt eddig 27 fiú- és leány gyermek részésül a közhasznú intézet jötekonyságában és a közgyűlési határozat által rendelt dajka is már szölgálatba állott.”²⁰

A városi tanács Nagy Sándor kötelességévé teszi, hogy gondoskodjék Igazgatói Bizottmány megválasztásáról. A bizottmány az alapító tagokból kerülhet ki. Ugyancsak kötelezték arra is, hogy az óvoda munkájáról időnként tájékoztassa a város vezetőit.

Az első debreceni óvoda megnyitásával a nagymúltú iskolaváros oktatásának történetében új lap nyílt.

Az óvoda beindulását követően sem szűnt meg a debreceni közönség lelkes támogatása. 1844. november 16-án pl. Makai Ferenc adott 80 conv. forintot a kisededővi céljaira. 1845. május 28-án már 940 pengő forintra nőtt az alapítóké, melyet 6⁰/₁₀₀-os kamat mellett áttettek a város házi pénztárába, „a zsenge intézet biztonsága érdekében”.

Az első debreceni óvoda megszervezésével párhuzamosan folyt egyházi síkon is egy másik intézmény megszervezése. Ebben a 6 érdem Zagya Imre református lelkészé, aki a negyvenes évek elején úgy látta jónak, hogy az alamizna pénzeleslegből az Ispotályban ápoltt 25–30 árva gyermek részére egy kisededővi intézetet kell felállítani. Az egyházi tanács 1843-ban elfogadta az indítványt. Az egyházi jegyzőkönyv tanúsága szerint „1844-ben Fodor Sándor hatod éves deákat óvónak megválasztották, akit a szakismeretek megszerzése céljából Pestre küldtek fel!”²¹

Herpay Gábor könyvében az ispotályi óvoda nyitási dátuma 1844. április 12. Az országos nyilvántartás szerint²² 1845. április 28-án nyílt meg, s ez egyben hazánk 59. óvodája volt. Az 1845-ös adat azért is valószínűbb, mivel éppen a Herpay által idézett egyházi jegyzőkönyv szerint is 1844-ben küldték el Fodort szakismeretek megszerzése céljából Pestre. Az óvóképző elvégzése pedig a reformkorban is csak két esetben volt egy évnél rövidebb. Ez a két eset is olyan egyéneknél fordult elő, akik egyetemi előképzétséggel rendelkeztek.

Megyénk területén a reformkorban még két óvoda létesült: Tégláson és Püspökladányban.²³ A téglási 1845. október 1-én alapították özv. Bek Pálné Barczai Anna és Barczai Zsuzsanna helybeli földbirtokosok. Az óvoda fokozatosan népesült be: 1847-ben már 139 gyermek látogatta.

Az óvoda vezetője a volt debreceni diák, Sebestyén Sámuel okleveles alapnevelő lett. Sebestyén országos híru szakember, mint említettük korábban Zsibón az óvóképzőben a növendék kisededővképzését vezette. Sebestyén kézirtas óvodai szakkönyve fennmaradt, jelenleg Pesten magángyűjteményben van. A szakkönyvének egy fejezete „Alaktudomány tanítása kisededekhez alkalmazva” címmel 1846. szeptember 13-án Tégláson készült el.

Sebestyén a téglási óvodát 1848. január 21-én bekövetkezett haláláig vezette. Halálával hosszú évekre meg is szűnt az óvoda Tégláson.

A püspökladányi óvodát 1845. november 10-én alapították. Alapítója Beszedics kincstári tisztartó volt. Az óvoda ún. házi jellegű volt: az uradalmi tisztek és rokonaiak gyermekeinek nevelését, gondozását látta el.

Vezetője Pilisi Antal szakkezelt kisdedó volt. Az óvoda rövid ideig, 1847. november 10-ig működött.

A reformkorban még tudunk egy újabb óvoda létesítésének szándékáról, Hajdúböszörményben. A böszörményi óvoda szervezéséről korabeli egyházi dokumentumok alapján Barkóczy Endre készített 1935-ben egy cikksorozatot.¹⁴

A terv a nagyműveltségű, külföldön tanult Pápay Imre református lelkész érdeme. Pápay már 1846. október 11-én műkedvelő előadást szervezett Szigligeti Ede: Szökött katona c. művével, majd később Kovács Pál: A koldus lánya c. szindarabjával. Az előadások teljes bevételével indult a kisdedóvó alaptökéje.

1846. november 1-én gyűjtési íveket adott ki hasonló céllal. A gyűjtés megindítása után 1847 januárjában összegyűltek a pártolók, akik 10 tagú választmányt bíztak meg a szervezés munkáival.

Az óvoda létesítésének kedvező böszörményi fogadtatását bizonyítják a nagyobb adományok: pl. a csizmadia céh 60 forintot, 41 csizmadia külön 9 forintot adott. A színházi előadások bevétele 26 forint volt. Az összegyűlt tőke azonban mégsem volt elegendő arra, hogy még a reformkorban óvoda nyíljon Hajdúböszörményben.

II. fejezet

Megyénk óvodái az abszolutizmus és dializmus korában (1849—1919)

Az önkényuralom és az abszolutizmus kora országosan az óvodai mozgalom mélypontra jutását jelentette. Óvodáinkat és a Terjesztő Egyesületet Bécsben a magyar nyelv terjesztése, a reformellenzék szimpátiája miatt gyanakvással nézték már a szabadságharc előtt is.

1849. után a Terjesztő Egyesület betiltása, a kisdedóvók szabadságharcban való részvétele, a bukás utáni retorziók oda vezettek, hogy sok óvoda megszűnt, újak pedig csak a politikai viszonyok konszolidálódása után keletkeztek.

1. A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI ÓVODA MEGSZERVEZÉSE

Az 1849. utáni nehéz évek után viszonylag korán, már 1853-ban Pápay Imre ref. lelkész cselekvésre szólította fel a böszörményi hölgyeket: „Kézimunkáikkal nyújtsanak áldozatot a kisdedóvó oltárára, melyek (t. i. a kézimunkák) a január 31-i táncvigalom alkalmával ki fognak sorsoltatni.”¹⁵

A sorsolásra 60 db kézimunkát ajánlottak fel a város asszonyai. A kézimunkákkal sikerült 980 váltó forintot, a táncmulatsággal pedig 201 forintot gyűjteni a nemes célra.

A következő években lassabban gyarapodott az alaptőke. Az adományozók között kiemelkedik az asztalos, a szabó, a suszter céh és Gál Mihály ügyvéd. Az 1850-es években a legnagyobb áldozatot Kereskényi Józsefné Fekete Erzsébet hozta, aki végrendeletileg 6 köblös földet hagyott a kisdedóvó részére.

Az alaptőke 1865-re már 1353 forintot tett ki. Az újra működő országos egyesület figyelemmel kísérte Pápay szervező munkáját s bátorította az óvoda megnyitására. Pápay az intézmény nagyobb biztonsága érdekében kevesselet az alaptöket, 1866-ban a város képviselő testületétől helyiséget kért. A közgyűlés segített, a volt gyógyszerári lakot jelölte ki, amely Kovács Sámuel hagyatéka volt.

A közgyűlés emellett, városi alapító egyesület létrehozását javasolta. A terv szerint a tagok 3 vagy 6 évre 6 Ft fenntartási összeget ajánlanának fel és öt választanak meg a kisdedóvó igazgatóságát.

A felhívás nyomán 69 aláíró jelentkezett, akik közül 54-en három, 15-en 6 évre felajánlották a 6 Ft-ot. Az első költségvetés 715 Ft bevételre számított. A kiadásokat a következőképpen tervezték:

vezető díja	40 Ft,
dajka díja	60 Ft,
szolgáló díja	50 Ft,
takarításra	30 Ft,
felszerelésre	40 Ft.

Az alapító egyesület 1868. március 9-én tartott gyűlésén kisdedóvóvá megválasztotta Fodor Lajos szarvasi kisdedóvót, aki az ülésen jelen volt és a választást elfogadta.

Fodor Lajos később, mint a hőmezővásárhelyi óvóképző mintaóvója országos hírvé vált. Ő szerkesztette meg az első magyar óvodai rendtartást, vezérkönyv társszerző volt, kiterjedt publicisztikai munkásságot folytatott. 1906-ban bekövetkezett halálakor az országos egyesület szalpa terjedelmes nekrológban emlékezett meg róla.

A hajdúböszörményi óvodai élet megindításáról, s az első két év örömeiről, gondjairól emlékiratai alapján számolhatunk be.¹⁶

1868. május 9-én érkezett meg a hajdúhadházi vasúti állomásra. A szép fogadtatásról a következőképpen emlékezik meg: „Ott állott egy magyar ruhás, sarkantyús atyafi, mint a cövek. Attól megkérdeztem, van-e itt Böszörményből valaki? Erre az én emberem összeüti a bokáját, elkezd a beszédet: Avvagy a tekintetes úr-é az, akit mi várva várunk, a mi kisdedeink fűfelügyelője? Tegnap itt volt a városból a nagy deputáció, dehogynem tetszett jönni, most csak én gyöttem, de a város parádés kocsija most is itt vagyon az úrré.”

A böszörményi határnál a kocsi megállította a négy fehér lovat, mert itt nem kis meglepetésre Szálkai István, népszónok várta, aki egy rövid üdvözlő beszéd után átnyújtott neki egy nagy csikóbőrös kulacsot, melyből jót kellett hűznia Bocskai emlékére.

Megérkezvén a városba, Pápay Imrénéll szállt meg. Másnap, vasárnap, május 10-én a templomban Pápay elmékedett a kisdedóvó intézet céljáról, hasznáról, végül kihirdette, hogy az ünnepélyes felavatásra délután kerül sor.

Az avatáson a gimnázium énekara elénekelt a himnuszt, a szózatot, Pápay mondott egy szép beszédet, s bemutatta Fodor Lajost a jelenlevő közönségnek.

Az átadott épület és felszerelése a mai fogalmaink szerint elképzelhetetlenül mostoha volt. Fodor így írta le: „Egy rossz karban levő úri ház volt ez, melynek az udvar belsejében volt egy része, cselédek laktak valamikor. Ebben volt egy közönséges nagyságú szoba, egy óriási cserép-kályhával: ez változott át óvodává. A konyhából ruhatárt, a mellette levő sötét szobából dajkalakást rögtönöztem. A felszerelés 8 gyermekpadból

és négy ruhafagorból állott. Az udvaron egyetlen fa sem volt, annál több cserép és üvegdarab.”

Az óvoda első dajkája a 68 éves Vitéz Julianna volt. Ketten fogadták a nyitás napján a 61 hajdúcsemetét, akik addig a szabad hajdúság lakta város utcáin korlátlanul uralkodtak. Ennyi gyermek beszoktatása a mai feltételek mellett is nehéz feladatnak tűnik. Így talán érdekes felidézni, hogyan tudta Fodor megnyerni az első bőszi övodásokat.

Először megtanította őket menetelni, katonásdit játszani. Csakót, puszkát készített nekik. „Játszottam erősen a Rákóczi indulót, tűzbe hoztam a hajdú-fikat s olyan lármát csaptunk, hogy az utcán járkelők el-lepték a kerítést és úgy nézték a kis katonák egrecérozását. Ezzel meg volt a jég törve, tetszett nekik a katonásdi, s örömmel jöttek az óvoda-ba.”

Fodor leleményessége folytán újabb és újabb játékokat talált ki: akác-levelekkel, papsajtjal, gyermekláncfűvel stb. Sikeresen alkalmazta a népi gyermekjátékokat, a ma is ismert Künn a bárányt, a Gyertek haza libus-kámiat stb. Természetesen a mesélés és a verstanulás sem maradt el. Szemléltető képeket is festett, gyermekjátékokat is faragott, hogy bővítsék a foglalkoztatási lehetőségeket.

Néhány hónap múlva a kerületi rabok segítségével sikerült az udvart rendbehozni, s néhány kocsi homokot hoztatni. A homokkal való játék új színnel gazdagította a kisdédóvó intézet életét. Ekkorra már nagy híre ment a városban az új intézménynek. Jöttek sűrűn a látogatók, s az elismerés egyéb jelei is megmutakoztak: „Egy földműves szülő küldött egy üveg bort, de az üveg egy 5 forintos bankjeggyel volt bedugva. Egymást érte a sok ajándék: csirke, tojás, kalács, gyümölcs s több efféle.”

A gyermekek létszáma már 1868. június 8-ára elérte a 115-öt. Teljesen a maihoz hasonló helyzet állt elő: az óvoda szűknek bizonyult.

Fodor Lajos fáradozásai ellenére sem tudta az óvodát bővíteni, felszereléseit javíttatni. Ezért 1870 májusában elpályázott a sokkal jobb feltételekkel rendelkező hódmezővásárhelyi óvodához.

Távozása után Kozma Déneset hívták meg, aki magyarrégeni okleveles tanító volt, s az országos egyesületnél kisdédóvó vizsgát tett. Kozma 1871. október 3-ig vezette az óvodát, majd kényszerűen következett be az anyagi feltételek hiánya miatt. A helyi egyesületből 54-en léptek ki, nem újították meg újabb három évre tagságukat.

Pápay kérte, hogy a város az egész épületet engedje át, s hogy az óvoda sorsát saját ügyének tekintse a városi tanács. Miután nem járt sikerrel, az egyházi testülethez, a presbitériumhoz fordult. A presbitérium 1872:16. számú határozatában átvette az óvodát 4232 forint alapítókével.¹⁷

Az óvoda működése mégis szünetel. Csak az 1879:101. sz. presbitéri határozatban olvasható, hogy 1879. május 1-én nyílik meg újra a gyermekintézmény, most már az egész Kovács Sámuel-féle épületben. Övönővé özv. Czira Balázné Szarka Máriaát választották. Az óvoda tandíját 30 forintban, más vallásúaknak havi hatvan forintban állapították meg.

Hajdúböszörmény első óvodája 1897-ben került át a város kezelésébe.

2. Szabó Endre kisdédóvó országos híru munkássága Átmosdon

A hajdúböszörményi óvodánál jóval később vetődött fel Átmosdon a kisdédóvó intézet alapításának a gondolata, mégis korábban, már 1862. március 9-én megnyitott. Az óvoda megszületése Chernel József föld-

birtokos és Ember József református lelkész érdeme. Ember József nyitóböszörményi nyomtatásban is megjelent. Első vezetője Farkas Balázs volt 1866-ig, majd őt a későbbi jónévű szakíró Komjáthy György követte. 1867. augusztus 1-től pedig 1870 végéig Szabó Endre, aki innen a pesti képző igazgatói székébe távozott.

Szabó Endre Fröbel legnagyobb hazai terjesztője és népszerűsítője volt. Átmosdi munkásságához két országos híru adat kapcsolódik. 1870-ben elindította az első rendszeres magyar óvodai neveléssel foglalkozó folyóiratot „Alapnevelők és Szülők Lapja” címmel; a másik, hogy megírta „Az első gyakorlatok az értelemfejtéshez” című óvodai szakmódszertan könyvet.

Az Alapnevelők és Szülők Lapját a pedagógiai folyóiratok közül csak a Néptanítók Lapja és a Középkisiskolai Tanárok Lapja előzte meg. A folyóirat nyolcadretű formátumú, számonként 3 ív terjedelmű. Esztétikus küllemű, borítójának színe számonként változó. Havonta jelent meg. Szabó először bizonyította be a magyar pedagógiai sajtó történetében, hogy vidéken is lehet színvonalas lapot szerkeszteni. Népszerűségét bizonyítja, hogy sok óvodai szakemberrel levelezett. Cikkeihez messzi vidékről is érkeztek hozzászólások.

Szerzőkét a kor legjelesebb óvodai szakértőit is meg tudta nyerni: Drucker Józsefet, Fábry Jánost, Kobány Mihályt és másokat.

Fő rovatai az óvodai nevelés fontos és aktuális kérdéseivel folytatásokban foglalkoztak: így az óvodáskorú gyermekek lelki sajátosságait, Fröbel nevelési elveit, a képviselőház elé kerülő törvényjavaslatot állandó rovatban tárgyalták. Különösen jelentős dolog, hogy a lélektan önálló tudománnyá válása előtt hangsúlyozták a nevelésben a pszichikai ismeretek fontosságát. Nem egy esetben ma is helytálló megállapításokkal találkozhatunk. Így pl. Komjáthy György az óvoda iskola-előkészítő funkcióját hangsúlyozza; vagy Szabó Endre korszerű gyermekismeretére jellemzően a kisdédóvói törvényjavaslathoz írt hozzászólásában határozottan kifogásolta az imák és az olvasás óvodai tanítását.

A lap az elméleti cikkek mellett gyakorlati segítséget is adott olvasóinak: módszertani tanácsokat, gyermekverseket, meséket, játékleírásokat. Tájékoztatta közönségét az óvodaügy bel- és külföldi híreiről.

Számunkra különösen érdekes, hogy megyénk területéről több helytörténeti adatot tartalmaz. Az általános bemutatás után tehát a számok sorrendjében nézzük meg a honismeretileg figyelemre méltó adatokat.

A 3. számban olvashatjuk: „Hajdúböszörményben is előmozdított az alapnevelés ügye egy táncvizsgálom által, mely február 12-én tartott meg. A bál csinos és élénk volt, s ugyanez alkalommal Kövér Gábor úr 10 forintot ajándékozott játékszerekre.”

Ugyanebből a számból megtudjuk, hogy Debrecenben a városi óvoda előjáróságosa elhatározta a Fröbel-féle játékszerek megrendelését.

A 4. számban Fodor Lajos hajdúböszörményi kisdédóvó névnapji gyermekverse található:

„Édes jó apácskám! Nevednek ünnepe,
Szívemből sok szépet, Örömmel mondom én.
Sokáig élj nekünk! Sok névnapod legyen,
Hogy szerető szíved, Boldogokká tegyen.”

Az 5. számban óvodai nevelők továbbképzéséről számolnak be: „A Tiszavidéki Óvókör 1870. április 25-én Debrecenben érkezett. Elnökül Jürányi Ottó nyíregyházi, jegyzőül Stahl Ede debreceni alapnevelő válasz-

tatott meg." Az értekezlet résztvevői megtekintették a belvárosi óvodát, melynek vezetője — Stahl Ede — ismertette munkamódszerét, eredményeit. Az óvoda felszerelését a küldöttek igen hiányosnak ítélték. Stahl eljárásait viszont egyértelműen jónak, követhetőnek látták. Ugyanekkor a másik debreceni kisdédóvó, Fodor Sándor „jól kidolgozott értekezést" olvasott fel. Az ülésen több helybéli tanító is részt vett.

Az Alapnevelők Országos Egyletének központi választmánya 1870. április 10-i ülésén Szabó Endrét első titkárává választotta. Ugyanekkor választották új taggá Fodor Lajost Hajdúböszörményből. Itt található az a megrendelési felhívás is, amely Szabó Álmosdon 170 szakkönyvére vonatkozik.

A 9. számban olvashatjuk, hogy Szabó Endre 1870. augusztus 16—18-án Pesten részt vett az Egyetemes Néptanító Gyűlésen, ahol „A kisdédóvó szerepe a népnevelésben" címmel előadást tartott. Ebben a számban olvasható, hogy Szabó Endre szeptembertől a pesti óvónőképző igazgatója lesz, ezzel a számmal a lap meg is szűnik debreceni lenni. Szabó ósztól Pesten „Nevelési Szakközlöny" címmel folytatja.

Álmosdon írta és Debrecenben jelentette meg 1870-ben „Első gyakorlatok az értelemfejlesztés köréből" című szakkönyvét (kiadója: ifj. Csáthy Károly). A könyvvel lényegében a mai környezetismeret tárgy óvodai feldolgozásához ad segítséget a kortársainak. Ma is időálló művében, hogy a szemléltetést és a gyermekek cselekedtetését állítja a tárgy középpontjába. Anyagfeldolgozási javaslatai igényesek annak ellenére, hogy vázlatterveinek javasolt kérdései túlrészletezőek.

A szakkönyv a természettudományos nevelést a valóságnak megfelelően szolgálja, ami a kor vallásos nevelését tekintve komoly eredmény. Például az eső, a hó, a jég, a szivárvány keletkezését a következő versike segítségével javasolja:

„Vizből lesz a pára, a felleg meg ebből,
Eső, hó, jég, dara meg a fellegekből.
A szivárvány pedig elő akként áll,
Ha esős fellegre a napugár száll."

A verses rögzítési mód megkönnyítette a kis gyermekek tanulását. Szabó Álmosdon gyűjtötte második könyvének az anyagát, amely azonban már Budapesten jelent meg 1871-ben „Vezérkönyv Fröbel foglalkoztató eszközeinek használatához" címmel.

Szabó Endre távozásával Álmosd megszűnt a magyar óvodai pedagógusközvélemény érdeklődésének központja lenni.

3. Debrecen város óvodatörténeti emlékei a fröbeli hatás érvényesülésének éveiben (1864—1900)

Az egyetemes neveléstörténet egyik legnagyobb hatású gondolkodója Fridrich Fröbel (1782—1852) német pedagógus volt. Munkásságának hatása különösen az európai óvodatörténetében jelentős. Tanításának lényege, hogy a gyermek tevékenység végzése közben fejlődik. Ennek érdekében kidolgozta a tevékenységet biztosító eszközök és játékszerek rendszerét. Hatására az óvodákban megnövekedett a játék jelentősége, szemben a korabeli óvodák iskolás, merev foglalkoztatási rendjével.

Nem kis büszkeséggel gondolhatunk arra, hogy az új irányzat magyarországi terjesztésében és meghonosításában Debrecen volt az első. Steindecker Gusztáv debreceni református lelkész már 1842 előtt levél-

ben felkereste a Blankenburgban élő tudóst és megrendelte nála játék- és foglalkoztató eszközöket. Adataink ugyan nincsenek rá, de feltételezhető, hogy a református egyház ispotályi óvodájában alkalmaztatta is az eszközöket. Erre utal az a tény is, hogy az Alapnevelők Országos Gyűlése 1869-ben a fröbeli eszközök népszerűsítéséért tiszteletbeli tagjává választotta.

Szélesebb körben mind országosan, mind Debrecenben csak a 60-as évek végétől tudott elterjedni az új irányzat.

Másik debreceni népszerűsítőjéről és gyakorlati megvalósítójáról, Stahl Ederől a városi tanács 1864. június 9-i ülésén esett először szó:



Szabó Endre Debrecenben megjelent óvodai szakkönyvének címlapja. 1870.

hető — 1878. november 15-re készült el. E szerint a legsürgősebb a város keleti részén, a Péterfia, Csapó és Czegléd külvárosokban; második helyen a Mester utca végén, harmadikként a Szent-Anna utca tájékán, s negyediként az Árok (a Eötvös) utca környékén jelölték meg.

Az óvoda épületét és berendezését a fröbeli elveknek megfelelően javasolták:

„Már az intézet minőségét illetőleg a Fröbel-féle gyermekkertek berendezését ajánlanánk, mivel ez felel meg leginkább a kisdednevelésnek és az egész világon leginkább el van terjedve.”²⁵

1879 tavaszán dr. Pallay Miklós elkészítette a Debreceni Fröbel-gyermekkert épületének és felszerelésének pontos leírását, melyet érdekességénél fogva részletesen bemutatunk.²⁶

Az épület, mely 18×4 öl nagyságú, legalább 350—400 öles telken álljon. Az épület részzeit a következőként írta le:

Játsszóterem: nagysága 10×4 öl, hogy a gyermekeknek elegendő tér jusson a mozgásra. A terem deszkapadlójú legyen, hogy séták, rendgyakorlatok alkalmával nagy por ne álljon elő, mely a gyermekek tüdejének ártalmas.

Berendezése: 1 nagy öntöttvas kályha, 1 fatartó láda, 2 db 1 öl hosszú támlás lóca, 2 rendszeres szék a látogatók leültetésére, „3 köpláda, hogyha a gyermekek náthásak, ne legyenek kényserítve a padlót piszkolni.”

Dolgozóterem: „4×4 öl elég, mert ide az intézetvezető tanítványaiknak csakis egy-harmadát vezetni egyszerre, miután többit sem figyelemmel kísérni, sem foglalkoztatni nem képes.” Deszkázott padlójú, festett falú legyen.

Berendezése: 1 öntöttvas kályha, 1 festett asztal az intézet vezetője részére, 3 db nagyméretű, 10—12 gyermek részére bevonalkázott dolgozóasztal, 50 db faszék, 1 db záras szekrény.

Az előszoba és a mellékhelyiségek leírásától eltekintünk. Érdekes viszont az udvar tornaszereinek leírása: 1 öl magas üld- és karhinta, 1 mozgó- és egy állórúd, 1 ugrató és egy korlát, egy „fekmentes és egy függőleges létra”.

Figyelemre méltó a terv kertjének leírása: 18 ölnyit javasol, melyet kora tavasztól késő őszig maguk a gyermekek gondoznak.

A tervezet felsorolta a kerti munka eszközeit is: ásó, kapa, gereblye, locsoló, melyekből 4—4 darabot tart célszerűnek, hiszen ügyis felváltva dolgoznak a gyermekek. „Ugyanezeket az eszközöket az intézetvezetőnek is meg kell vennie, mert a kimaradt földet óvonaival együtt saját kezűleg kell, hogy elmunkálja, s az ő foglalkozásának kell például, irányadól szolgálnia tanítványai előtt.”

Az épület és felszerelésének terve a mai szemmel nézve is korszerűnek tekinthető, hiszen külön játszó- és külön munkaterem is található benne. 1985-ben is távoli álomnak tűnik az ilyen óvoda! Figyelemre méltó az udvar felszerelése tornaszerekkel, a testi nevelés eredményessége érdekében. A foglalkoztató eszközöknél a fröbeli-rendszer bevezetését javasolja. Fröbel eszközeit azonban kellő kritikával fogadja. Néhány eszközt, amelynek használata a 3—6 éves gyermekek fejlettségét meghaladta — beszerzésre nem javasolta. Az óvodai nevelő megbecsülésére enged következtetni a terv azon része, mely részére 3 szobás, cselédszobás lakást mutat be.

A beadott terv kritikáját egy bizottság 1879. április 15-ére készítette el. Túl költségesnek ítélték. Különösen nagykn tartották a kisdedóvó lakását. Azt javasolták, hogy a tervet egyszerűsíteni kell. A debreceni Állandó Népművelési Bizottság ülése ez év szeptember 17-én tárgyalta a beadott terv kritikáját. A terv egyszerűsítését elfogadták, de dicséretükre legyen mondva, hogy hangsúlyozták, lakás annyi kell a kisdedóvónak is, amennyit a családos tanítók is kapnak.²⁷

Közben augusztus 4-ére Varga Ferenc építész beadta a polgármesteri hivatalhoz a fröbeli óvoda tervrajzát, mely a fent leírt Pallay-féle elképzeléshez készült. Varga a tervrajzhoz ízléses és imponáns homlokzati rajzot is mellékelte. Az épület a színházi kert kerítésének mentében épült volna fel. Varga alaprajzterve sematikusán — a méretarányt hozzávetőleg követve — a következőképpen nézett ki:

alvószobák	Játsszóterem	ruhatár	Munka-terem	dajkaszoiba
előtér				előtér
alvószobák	üvegezett előtér	előszoba	üvegezett előtér	nevelői lakás

A polgármesteri iratokból kiderül, hogy a Fröbel Egylet 1879. október 16-án 4501 forinttal rendelkezett, az épület viszont 12 163 Ft-ba került volna.²⁸ Amíg az épülethez szükséges összeg előteremtődik, az egylet elnöke kéri, hogy a város béreljen számukra megfelelő helyiséget.

Az idő közben telik-múlik, az óvodahiványi gondja pedig mind súlyosabbá válik. Az új óvoda építése még 1880 tavaszáig sem kezdődik el. Ekkor az Állandó Népművelési Bizottság ülése azt a sürgető határozatot hozza, hogy a város korábban meghatározott négy pontján épüljön fel óvoda. A bizottság hangsúlyozta, hogy „a kisdedóvodák amennyire lehet a Fröbel-kertek mintájára legyenek felszerelve”.²⁹

A bizottság határozatával a városi tanács április 8-i ülése foglalkozott. Megbízta a kapitányt hivatalból, hogy a kijelölt térségekben eladó telkeket keressen a kisdedóvó intézetek céljaira.

A Fröbel Egylet szervezőmunkája és a városi tanács segítsége folytán az új épület létrehozása előtt sikerült egy gyermek-kertet megnyitni. Az egylet erről a következőként tájékoztatta a tanácsot:

„A Debreceni Fröbel Egylet elhatározta, hogy az általa kezdeményezett gyermekkertet a Czegléd utzán Pinczés Mihály polgár 3 évre kibérelt s a czelnak megfelelő és alkalmas kerttel ellátott házában a mélyen tisztelt tekintetes városi hatóság pártfogása alatt polgármester úr önágysága által folyó év július 4-én ünnepélyesen meg fogja nyitni. Az intézet nem egyéb, mint egy kerttel avégett berendezett óvoda, hogy abban a gyermekek az esztendő tavaszi és nyári évszakában egy részről a kerti virágok és egyéb növények szemlélésével, ápolásával és tenyészítésével is foglalkozzanak, azért, hogy a természet szépsége iránt fogékonnyakká tétessenek.”³⁰

Tehát 1880. július 4-én megnyílt Debrecen harmadik óvodája. Nevelőnőnek a debreceni illetőségű, kitűnő szakképzettségű és gyermekkeretészőni oklevéllel bíró Rössler Kornéliát választották. A gyermekkeretet a városi tanács a népművelési alaphól 600 forinttal segítette.

Az egylet az óvoda ügyeinek intézésére 12 tagú igazgatóságot választott. Az igazgatóságba az Általános Népművelési Bizottság Némethy Lajos, Szakszó Rezső, Beke Mihály bizottsági tagokat választotta be és kötelezte őket, hogy évenként jelentést tegyenek.³¹

A Fröbel-gyermekkert megnyitása bár tehermentesítést jelentett, a zsúfoltság továbbra is fennállt. Dr. Pallay Miklós és Telegdi László 1881. július 1-én beadott jelentésükben látván a belvárosi óvoda 227-es létszámát, így fektették ki:

„Vajjon nem kártékony mulasztás-e a városi előljáróság részéről

sorsjáték rendezésével is próbálkoznak. Az 1885. évi sorsjáték engedélyezése így szól:

„A Magyar Királyi Pénzügyminiszter megengedte, hogy a Debreceni Fröbel Egylet Gyermekkertje szükségleteinek fedezésére november 28-án nyeresémeny adómentesen sorsjátékot rendezhessen és e célból 700 darab 30 krajczáros sorsjegyet bocsáttasson ki az e célra kiküldött politikai biztos jelenlétében.”³⁶

Miközben tehát — ha nehézségekkel és nagy zsúfoltság mellett — folyt a város három óvodájában a nevelő-oktató munka, a városi tanács által 1880-ban jóváhagyott 4 újabb óvodából egyetlen egynek sem kezdődött el az építése.

Az Általános Népnevelési Bizottság először 1882-ben, másodszer 1885-ben tett sürgető felterjesztést a város vezetőihez:

„Bizottságunk már egy alkalommal 1882-ben e tárgyban sürgető felterjesztést tett a városi tanácshoz, azonban sikertelenül. Most egyhangúlag kimondja, miszerint az óvodák felállításra már halaszthatatlan.”³⁷

Erdemi intézkedés csak 3 év múlva Simonffy Imre polgármester komolyabb közbelépésére történik. Simonffy városi tanácshoz adott befejeztéséből a késelem okára is fény derül: „A városban a kisedóvók szaporítása rég közóhajtás tárgya. Akadályul merült fel többszöri sürgetés ellenére, hogy az elemi iskolai pénzalap folyvást túl volt terhelve az újabb iskolák építése miatt. Az iskolai pénztár mellett van a városi tanács kezelésében egy kisedóvó pénztár, mely jelenleg 17 660 forint 10 krajczár összegből áll. Ez 1842-től időről időre összegyűjtött pénz, tehát óvoda építésére beruházható... Az Árok utca 685. szám alatt jövőre fel kellene építeni és szerelni az óvodát a fent említett alaplóból, melyből még egy másik kisedóvó is felépíthető olyan helyen, ahol a legnépesebb a lakosság.”³⁸

Tehát Simonffy érdeme, hogy az elfekvő kisedóvási pénzalapot, melyet 1842-től gyűjtöttek — végre rendeltetésének megfelelően használták fel.

Ezután felgyorsulnak az események. Az épület tervei 1889. augusztus 1-re készülnek el, a költségvetése pedig december 30-ra. Végösszegét 10 068 Ft-ra tervezik. Az „Építészeti és Szépészeti Bizottság” Tóth Béla építész tervét megfelelő indokollással elutasította, a városi mérnöki hivatal tervét fogadta el.

A gazdaságosság érdekében a kivitelezés munkáira „árlejtést” (árverést) rendeznek: a legkevesebért vállalkók kapják a megbízást.³⁹

S ami mai fülnek szokatlan! Balogh Mihály főépítész még ez év október 8-án jelenti a városi tanácsnak: „Az Árok utcai új óvoda építési munkálatai befejeztettek. Az épület átvételéhez s felülvizsgálatához egy bizottság kiküldését s további intézkedések megtételét kérem.”⁴⁰

Bútorainak elkészítését ugyancsak rekordidő — 3 hét — alatt vállalta Náda Rezső asztalosmester. (A bútorok megrendelését a 4. számú mellékletben közöljük.)

Az új óvoda 1891 elején meg is nyílt. Vezetője Ujfalussy Mariska lett. Rövidesen itt is előállt a mai helyzet, az épület szűknek bizonyult. 1891. június 14-én már 260 gyermek látogatta. A nagy létszám miatt Ujfalussy Mária kérelemmel fordult a városi tanácshoz: padokat, foglalkoztatási és szemléltető eszközöket; az udvarra hintákat, homokot sürget.

Önképzése elősegítése érdekében kéri, rendeljék meg óvodája számára a Kisednevelés c. folyóiratot.⁴¹

Az 1880-ban elhatározott 4 újabb debreceni óvodából a 2. és a 3. csak 1900. szeptember 1-én nyílt meg a Timár és a Mester utcákban.⁴²

A Timár utcai óvoda első óvónője özv. Orosz Sándorné volt, aki 86 gyermekkel kezdte meg a munkát. A Mester úti óvoda első vezetője özv. Major Sándorné Tái Mariska volt.

Az 1880-ban tervezett 4. óvoda csak 1912-ben nyílt meg a József király herceg utcában Nagy Károlyné vezetésével, s ezzel a debreceni óvodák száma hétre gyarapodott.

4. A megyei óvodahálózatának kiszélesedése és Pap Ilona vértesi óvónő országos hírű publicisztikai tevékenysége (1891—1919)

Az 1891-es kisedóvási törvény lezárta azt a csaknem hat évtizedes küzdelmet, melyet az óvodaügy elismertetéséért 1848 haladó tanügyi vezetői (Ney Ferenc, Tavasi Lajos, Eötvös József) kezdtek el, majd a kiegyezés utáni generáció folytatott Eötvös József vezetésével.

Az országgyűlés 1868-ban még nem látta indokoltnak, hogy a községeket óvodaállításra kötelezzék. Az 1880-as évek elsőnődi kapitalizációs tendenciái, a növekvő szociális feszültségek, az agrármozgalmak meggyőzők a honatyákat. Belátták, hogy a kisedóvás komoly szerepet játszott a forradalmi erők elégedetlenségének csökkentésében, mindinkább fontos szociálpolitikai kérdésként kezdték tekinteni.

Ilyen előzmények után fogadták el a törvényt. Az 1891:XV. törvény hangsúlyozta az óvoda fontosságát a köznevelésben; kötelezte a községeket, városokat óvodák létesítésére, egységessé tette az óvodai nevelést-oktatást.

Következményeként néhány év alatt két és felszeresére emelkedett a magyar óvodák száma! Hatásaként megyénkben is megszaporodtak a 3—6 éves gyermekek nevelő intézményei. A századforduló utáni évekre lényegében kialakult egy óvodahálózat, mely a felszabadulásig szinte változatlan maradt.

1905-ben Debrecen kívül a következő helységekből volt óvoda: Álmosd, Bagamér, Báránd, Berekböszörmény, Berettyószentmárton, Berettyóújfalú 2, Csökmő, Derecske 2, Esztár, Kismarja, Komádi 2, Bihar-nagybajom, Nagyrábé, Zsáka, Vértés, Földes, Hajdúböszörmény 2, Hajdúdorog, Hajdúnánás, Hajdúhadház, Hajdúszoboszló, Kaba, Nádudvar, Püspökkladány, Hajdúszovát.⁴³

A törvény által szorgalmazott ún. „állandó menedékház” kategóriában a következő helyeken létesültek óvodák: Hencida, Kokad, Sáránd, Magyarhomorog, Balmazújváros, Tiszacsege, Debrecen-Csapókert, Debrecen-Homokkert, Egyek, Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúnánás, Hajdúszámon, Hajdúszoboszló, Mikepércs, Tetétlen, Vámospercs.⁴⁴

A megye legfontosabb helységeiben tehát 44 óvoda és 17 állandó gyermekmenedékház szolgált a gyermekek nevelését, gondozását. A menedékházak a nyári mezőgazdasági munkák idején tehermentesítette azokat, akik másként nem tudták megoldani gyermekeik elhelyezését.

A megyénk óvodai törvény után megszülető óvodáiról levéltári és irodalmi adatok két helységről maradtak fenn: Berekböszörményből és Vértésről.

Berekböszörmény előljárói 1892 októberében jelentették be óvodaleltétési szándékukat Bihar megye alispánjának: „Az 1891:XV. törvény szerinti óvoda állításra községünk anyagi erővel nem rendelkezik. Hely-

beli gőzmalom tulajdonos, Nyíri István a község iránt táplált jóindulatból a múlt augusztus 10-én azon kedvező ajánlatát tette, hogy a községben 100. sz. alatt fekvő tűzmentes, cseréptető házat s kertjét egy bizonyos időre a községben létesítendő óvoda céljára ingyen felajánlja.⁴⁵

A jelentéshez részletezik a működéshez szükséges feltételeket, s a megnyitáshoz alispáni jóváhagyást kérnek. A jóváhagyást néhány intézkedés teljesítése után meg is kapják.

A vértési óvodával azért is foglalkozunk részletesebben, mert első vezetője, Pap Ilona már a háborút megelőző években is országos jelentőségű pedagógiai publicista volt.⁴⁶

Vértés képviselőtestülete 1899-ben fordult óvodaalapítási szándékkal a Vallás- és Közköztartásügyi Minisztériumhoz. A válasz 1900. január 24-én érkezett meg.⁴⁷

A minisztérium az 1900-as évtől kezdve megadja a község részére az évi 300 Ft államsegélyt, kikötötte azonban, hogy a kisdédóvónó részére a „természetbeni tartáson felül legalább évi 400 Ft fizetést” biztosítsanak, az épület fő karbantartásáról, fűtéséről és tisztogatásáról, az óvoda összes kiadásairól gondoskodjanak.

Az óvoda megnyitása minden bizonnyal a fenti szigorúan előírt megkötések miatt csak 3 évvel később következett be. Ekkor alakult meg a kisdédóvoda felügyelő bizottsága is: B. Kiss Antal, Bakos Mihály, Fráter Ákos földbírtokosok, Ehrenfeld Mór kisbérő, Darabant Kornél gör. katolikus lelkész, Mózes György ev. református tanító és Lukács Gyula községi jegyző tagokkal.⁴⁸

A képviselőtestületben 1903. szeptember 10-én olvasták fel a járási főszolgabíró leíratát, mi szerint a Vallás- és Közköztartásügyi Miniszter „800 korona rendes fizetéssel és 240 Korona dajkatartási általánnyal óvónónak Pap Ilonát kinevezte és a községi előjárásról további intézkedések megtételére utasította.”⁴⁹

Pap Ilona az óvónőképzőt Budapesten végezte, s 31 éven át volt a vértési gyermekek óvónője. A mai értelemben vett közeletiség mintaképe volt. A kor legnagyobb óvodai folyóiratában a Kisdédnevelésben pályája alatt közel 100 cikke jelent meg. Jó stílus, agitatív erő, szociális érzékenység jellemezte. Írásai nyíltan és merészen tárták fel az óvónői pályát legkényesebb gondjait is. (Cikkeinek jelenleg ismert teljes bibliográfiáját az 5. számú mellékletben közöljük.)

A Kisdédnevelésben először nem tanulmánya alatt találjuk meg a nevét, hanem egy fontos gyűjtőakcióban kifejtett érdemeiről olvashatunk. A nyugdíjas óvónők otthona javára szervezett akcióban a vidéki óvónők közül ő gyűjtötte a legtöbbet Vértés községben: 38 koronát. Az adakozók között a helyi felügyelőbizottsági tagokon kívül még tíz kívülálló személy is található.⁵⁰

Első írása 1904-ben jelent meg a korabeli óvoda legfontosabb tárgyáról, a társalgásról. Benne a nevelés fontosságát hangsúlyozta az oktatással szemben. Ezt követő cikkében a játékok, főleg a népi eredetű játékok jelentőségére hívta fel a figyelmet. Ami meglepő és ma is korszerűnek ható megállapítása: minél többet játsszanak szabadban a gyermekek, még télen is.⁵¹

Az e fejezetben tárgyalt időszak alatt — 1919-ig — 41 írását közölte a Kisdédnevelés, ami mennyiségileg is figyelemre méltó. Jól tükrözi egy pályakezdő óvónő gondolkodásmódját, s azt, hogy vidéken is lépést lehet tartani a korrallal, lehet igényesen és alkotó módon dolgozni és élni. Szakcikkei minőségileg is méltók arra, hogy vázlatosan bemutatassuk őket.

Tematikailag három csoportba sorolhatók: 1. Oktatás, 2. Nevelés; 3. Az óvoda és az óvónők társadalmi helyzete.

Oktatást érintő írásai változatos témákkal foglalkoznak.⁵² Többségük foglalkozási vázlattevő, amelyek kiemelkednek kortársai hasonló közleményeiből; vázlatos módszerekre épített, az érdeklődést állította a foglalkozás középpontjába, s gondolt az ismeretszerzés és a cselekvés egyezésére.

Oktatási témájú írásainak másik része általános tanácsokat ad: per-pamanens önképzésre buzdít, évi tananyagbeosztási tervet mutat be.

Egy szakkikkel polemizálva — a játék védelmében határozottan foglalt állást az óvodában az ún. iskolás jellegű oktatás ellen:

„Nem kell egyéb, mint még egy kis írás-olvasási előgyakorlatot vigyünk be az óvodába, majd aztán egy kis számolási alapelemeket... és végül teljesen kimarad óvodáinkból a játék, a dal, a vidámság, a családi melegség.”⁵³

Behatóan foglalkozik a gyermekek munkaoktatásával, az önálló gyermeki munkára téve a hangsúlyt. A gyermek manuális képességének fejlesztésében a munka mellett a rajzoláskor rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít, s szomorúan állapítja meg, hogy a kor óvodáiban „mostoha gyermek a rajzoktatás”.⁵⁴

Nem kevésbé változatosak nevelési témái sem. Megállapításai eltérnek a kor megszokott konzervatív nevelési felfogásától. A vallásos nevelésről szóló hosszabb értekezésében pl. ezt mondja: „Mindent hagyjunk el, ami a gyermek értelmét meghaladja.” Elítéli a féltelmet keltő magyarázatokat: pl. „égzengőkor azt mondani, hogy a jóisten haragszik”.⁵⁵

Az áruloközérő írt cikke nemcsak gondolkodásra, de hozzászólás-sorozatra is provokálta az ország óvónőit 1908-ban. A fegyelemre nevelés és büntetés kérdésében ma is figyelemre méltó megállapításokat olvashatunk tőle:⁵⁶

„Büntetni csak a legritkább, rendkívüli esetekben szabad.” Nagy hiba a nevelőtől a büntetés folytonos ígéretése is. „A büntetésnek addig van hatása, amíg közönségesse nem válik.” „Amelyik óvónéni a szempillantásával nem tudja kis seregét elkormányozni, az nem tudja büntetéssel sem” stb.

Talán legmeglepőbb, hogy a *nemi nevelés* kérdéseiben is szót emelt egy nevelési cikk kapcsán. Elítélte a gyermekek gólyasével való felrevezetését; az életkori sajátosságoknak megfelelő, de feltétlenül igaz és őszinte válaszok adását tanácsolta nevelőtársainak.⁵⁷

Cikkeinek harmadik csoportjában az *óvoda- és az óvónők helyzetét, problémáit* boncolgatja nagy szenvedélyességgel, *mely társadalomkritikával*, elvi bátorsággal. Ezek az írásai mind számbelileg, mind tartalmilag a *legfontosabbak*.

Már 1909-ben felvetette, hogy az óvodai csoportban a magas létszámok és a nagy ideig megterhelés miatt legalább *két óvónőre* volna szükség.⁵⁸ (S ami a legelgondolkodatóbb, hogy közel 70 év múlva, egy 1975-ben végzett országos vizsgálat szerint is csak 1,7 óvónő jut egy gyermekcsoportra!)

Az *óvónők helyzetét* így jellemezte 1910-ben. „Keresményünk még arra is kevés, hogy a minden évben drágábbá vált kényeret megszerezhesük rajta; hol az a boldog óvónő, aki még a jövendő szűkebb napokra is tud valamit megtakarítani. A nyugdíj... hogyan élhetnénk meg a nyugdíjból, ha most a teljes fizetés sem elég.”⁵⁹

A helyzet javítását a szervezkedéstől és az együttes fellépéstől várja. Azzal érvel, hogy a tanítók fizetésének javítása is az összefogás ered-

ményének tudható be. Felszólítja az óvónőket, hogy lépjenek be a Kisdédvők Országos Egyletbe: „A Kisdédvők Országos Egyletében olyan hatalmas tábort alkothatunk, mely tud és mer akarni, mely tud és akar győzni! Egyesülésben van az erő!” — írta egyik vezércikkében.⁶⁰

Az 1914. évi országos egyesületi közgyűlés előtt hasznos javaslatokat fogalmazott meg a lap olvasói előtt: „Váljunk ki a vármegyei tanító egyesületekből. A tanítók soha sem gyakorolták velünk szemben a kartársi együttérzés erényét. Alkossunk vármegyei óvónőörököt!”⁶¹ Ugyanekkor követeli a kéthónapos nyári szünetet.

1918-ban mind határozottabbá vált a hangja. A vidéki óvodák nehéz körülményeinek bemutatása után így sóhajt fel: „Hogy milyen állapotok vannak vidéken, arról persze a fővárosi óvónőknek s a magas státusú úrnak halvány fogalma sincs... Tisztelesség fizetését, nyugdíj jogosultságát kell biztosítani. De jó volna, ha illetékes helyen kisé több jóindulattal s nagyobb megértéssel kezelnék az óvónők ügyét.”⁶²

1918 decemberében a nők választójoga mellett száll sikkra, hiszen egy óvónő parlamenti képviselő érdemben képviselhetné ügyünket — írja.

A Tanácsköztársaság idején is többször hallatta szavát. Amikor Neumann Hilda, a Tanácsköztársaság Közoktatási Népbiztosságának óvodai vezetője politizálásra, a szocializmus eszméinek megismerésére szólította fel az ország óvónőit „Óvónők a politikában” címmel, Pap Ilona elsőként reagált. Írását őszinte helyzetfeltárás, az eseményekkel való azonosulás, a segíteni akarás szándéka jellemezte. „A nők választójoga új gondok, új kötelezések elé állított bennünket. A politikában járatlanok vagyunk” — írta. Ennek okát a következőkben látta: a múlt választási komédiái, aljas vesztegetései elvették a nők kedvét a politikától; lapokat nem járathattunk, könyveket nem olvashattunk, mert a kultúra drága volt.

„800 korona fizetésből csak az igazon baromi munkája jutott nekünk a kultúra minden áldása nélkül... A politika nehéz tudomány. Intuíciót, ítélőképességet, okos, tanult főt kíván. En arra kérek minden óvónőt, tanuljanak, olvassanak, foglalkozzanak politikával.”⁶³

Ugyanebben az írásban kérte a szaklap segítségét abban, hogy milyen könyvekből lehetne legkönnyebben megismerni a szocializmus eszméit. Rölapokat, felolvasói esteket sürgetett. Biztosította az illetékeseket az óvónők támogatásáról:

„Mi óvónők szívesen oktatjuk, neveljük a népet, felolvasó üléseket tartunk, kultúr estéket rendezünk, de — előbb oktassanak ki bennünket is.”⁶⁴

Pap Ilona kérését a Népbiztóság óvodai vezetője annyira figyelemre méltónak tartotta, hogy a lap következő számában megadta az önképzéshez legalkalmasabb könyvek jegyzékét és a beszerzési helyet is közölte.

A Tanácsköztársaság óvodai reformtervéhez Pap Ilona terjedelmes hozzászólással csatlakozott.⁶⁵ Leírta a korszerű óvodát. Korát megelőző javaslatai: legyenek óvónői szakkönyvtárak, az óvónők is tehessenek államköltészen szakmai ismereteik fejlesztésére külföldi tanulmányutakat.

Az óvodai élet jobbá tételének szándékát tükrözi az 1919 áprilisában közreadott írása is. Ebben követelte a múlt káros örökségeként fennálló óvodai felügyelő bizottságok megszüntetését, hiszen ezek összetételüknel fogva alkalmatlanok voltak az óvodai munka szakszerű ellenőrzésére és segítésére — írta.⁶⁶

Pap Ilona pedagógiai publicisztikája mint láthatjuk pályavonalának első felében is előremutató volt. A háború és a forradalmak egyre progresszívabb tették hangját, s az első proletárforradalom idején is hű volt

eszméihez, a haladás szolgálatát választotta. Munkásságának második szakaszát, mely az ellenforradalmi korra esik, a következő fejezetben tárgyaljuk.

III. fejezet

Megyénk óvodáinak országos visszhangja az ellenforradalmi korban (1919—1939)

Az elbukott proletárforradalom után mint ismeretes, restaurálták a feudális-kapitalista gazdasági, társadalmi rendet. A szegénység és a munkanélküliség fokozódása nyomán előállt társadalmi-gazdasági feszültséget a trianoni békeszerződés revíziója érdekében folytatott hangos propagandával próbálták a rendszer urai kompenzálni. A növekvő elégedetlenséggel párhuzamosan nőtt a szerepe az osztálynyomás és a tömegbefolyásolás olyan eszközeinek, mint a művelődéspolitikai.

Az elemi iskolai oktatás és az óvodai nevelés szellemére is hatottak a rendszer fő nevelési feladatai: a sovinizmusra, a clerikalizmusra nevelés. Az óvoda szerepét, jelentőségét az ellenforradalmi rendszer alábecsülte, különösen 1936 után, amikor az óvodákat a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatásköréből áttették a Belügy Minisztériumhoz, ezzel is hangsúlyozva, hogy nem annyira nevelési-oktatási, mint szociális intézménynek tekintik.

Megyénk ellenforradalomkori óvodáinak azon adatait mutatjuk be, amelyek országos visszhangot kaptak a ma már szinte alig hozzáférhető pedagógiai sajtóban.

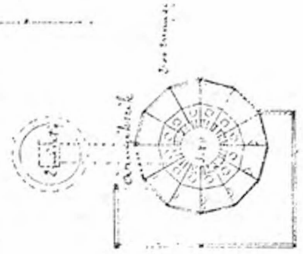
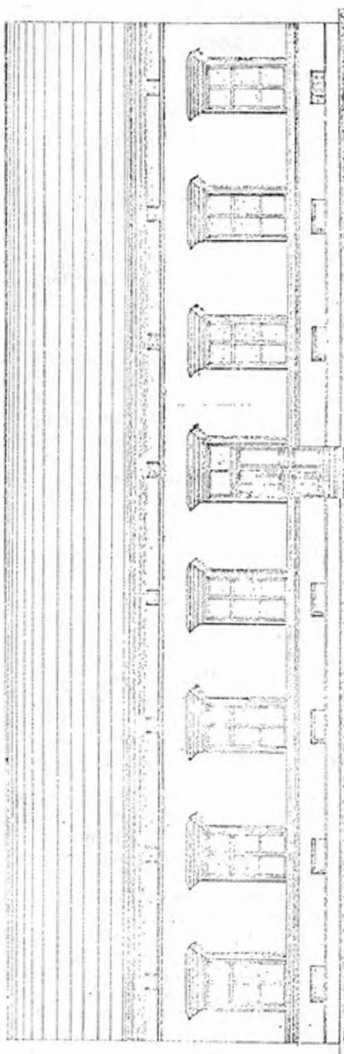
Az óvodai nevelők országos egyesületének 1924-ben Berettyóújfaluban, 1925-ben pedig Debrecenben alakult vidéki szakosztályai. Az óvónők körök célját a központi működési szabályzat a következőkben fogalmazta meg: a kisdédvős gyakorlatának fejlesztése, a társadalom érdeklődésének a kisdédvősügyre való irányítása, a kartársi összetartás erősítése.⁶⁷ Évente 3 közgyűlésen mintafoglalkozások bemutatásával és vitáival lehetőséget biztosított az önképzéshez is.

Az országos egylet évente egyszer tartott közgyűlést, melyen megyénk két óvónői szakosztályát általában népes delegáció képviselte. Így pl. 1926. május 23-án Pap Ilona Vértessől, Szabados Mária Hajdúdorogról, Thomayer Kovács Adél Nagyrábérről, Gombosné Vad Eszter Esztráról, Szabó Mária Nagylétéről, Győri Ida Hajdúszoboszlóról, Fodor Róza Kismarjáról és Nagy Ida Debrecenből.⁶⁸

A Berettyóújfaluban megszervezett óvókör a Bihari Óvókör nevet vette fel. Első elnöke Pap Ilona volt. A kör megalakulásáról a Kisdédvőnevelés 1924 márciusi számában számolt be. A Bihari Óvókör munkájáról, s az ottani szellemről szerencsénkre Pap Ilona a későbbiekben is írt tudósítást, még gyakrabban pedig cikket, értekezést.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy hangjának szenvedélyessége, bátorsága az ellenforradalmi kor éveiben sem csökkent. Pl. az óvodák túlzottsága ellen így fakad ki 1926-ban: „Nyugodt lelkiismerettel engednek egy szűk kis tetembe 120—200 gyermeket összeszűfolni. Hát nem látja ezt meg senki, nem ejt ez gondolkodóba senkit? Szomorú dolog, hogy ezt senki nem veszi észre! Azt, hogy 100—200 gyermeket egy óvónő pedagógiailag helyesen neveljen, ma már csak a laikusok hishetik el!”⁶⁹

Nem véletlenül éri az a megítélés bízalom, hogy a III. Egyletmen Tanügyi Kongresszus Kisdédvősi Szakosztálya 1926. november 6-án előadásra kéri fel Pap Ilonát. „A kisdédvővoda feladata a köznevelés rend-



az árnyékos kisdedóvoda
tervezése

1:



Az árnyékos óvoda tervrajza I. 1889.

szereben" c. témát kell feldolgoznia.⁷⁰ A felkérés értékét növeli, hogy a kisdedovási szakosztályban rajta kívül előadónak csak *Kornis Gyula* egyetemi tanárt és *Kenyeres Elemér* óvónőképző intézeti tanárt hallgathatták meg a résztvevők.

Pap Ilona előadása jól kidolgozott volt a korabeli sajtó szerint. Bár-
ran fejtette ki mindazon tényezőket, amelyek a kisdedovási eredményessé-
gét nem kívánatosan befolyásolják: a zsúfoltságot, az óvodák hiányos
felszereltségét, a felügyelet hibáit.

Pap Ilona munkásságát a Bihar megyei Óvókör — kartársakkal foly-
tatott eszmecsere — jótékonyan befolyásolta. Ennek illusztrálására ta-
nulságos felidézünk az óvókör 1927. június 20-i ülését. Az ülésen *Széles*
Eszter berettyóújfalui óvónő alaki munkából tartott gyakorlati bemutató-
t, *Asbóthné Stemmer Józsa* pocsjai nevelő a Montessori módszerrel tar-
tott előadást. Az ülésen a következő határozatok születtek:

- Az okleveles óvónők számának emelése;
- Az óvónők munkaidejének csökkentése;
- Az év végi ünnepélyeket ne augusztusban, hanem júniusban lehes-
sen megtartani.

A következő hónapban megjelenő írásában rezonálnak az újfalui köz-
gyűlés határozatai:

„Több óvónőre van szükség! Reggeltől estig 12—15 órát egy óvó-
nő nem bírhat.” Ugyanebben a cikkében *szakképzett dajkákat* követel:
„Ha a miniszter maga elismeri, hogy ezideig a képzés nem volt elegendő
a kisdedoneveléshez, ne kisebbítsenek bennünket azzal, hogy teljesen
szakképzetleneket adjanak mellénk munkatársakul.”⁷¹

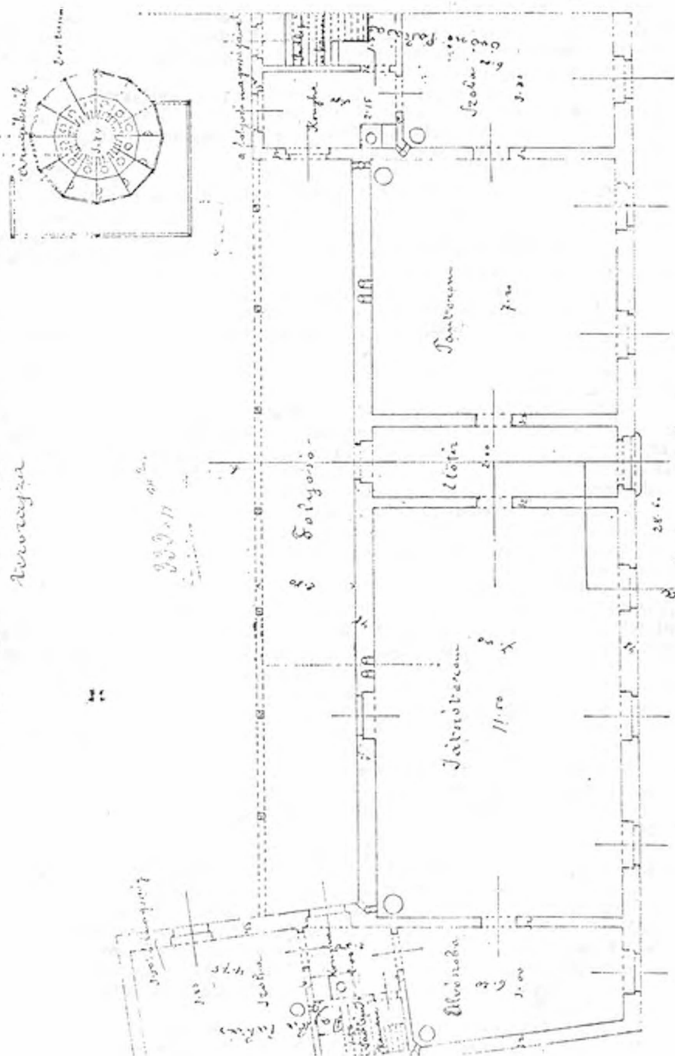
Azóta e tekintetben nemhogy javult volna, de romlott a helyzet: hi-
szen az 1960-as, 70-es években nemcsak képesítetlen dajkák, de képesítet-
len óvónők is nagy tömegben foglalkoztak a 3—6 éves gyermekek neve-
lésével-oktatásával.

Pap Ilona az 1928-as Kisdedonevelés több számában írt vezércikket.
„*Virrad!*” címmel az óvoda-egészségügy hiányosságait feltáró minisztériu-
mi felmérésről ír, s megjegyzi: „Magyarországon megdöbbentően nagy a
gyermekhalandóság. Égbe kiált az a bűnös közöny, amivel ezt a szomorú
adatot elkönnyveljük. Az orvosok kötelessége is lenne, a túlzásfoltóság
ellen tiltakozni. Az óvónő hiába könyörög a feltételek javításáért, a fel-
ügyelő bizottságok nem törődnek vele.”⁷²

Másik vezércikkében az óvodai munka tartalmasságának fokozása
érdekében *háziilag készíthető játékok* előállítására és használatára buz-
dít. A *népi játékok* összegyűjtését indítványozza az 1929. évi országos
közgyűlésre, melynek színhelye majd éppen Debrecen lesz. Ez a játékiál-
lítás véleménye szerint majd jól szolgálhatja a tapasztalatok *felszínre*
hozatalát.⁷³

Különösen figyelemre méltó a *szülői értekezletek* legcélszerűbb témá-
iról megjelent vezércikke.⁷⁴ A hazai óvodatörténetében ugyanis ő veti
fel *először* ilyen konzekvensen az óvoda és a családi ház közeledésének
ezt a ma már jól bevált formáját. Témajavaslatai életszerűek. Szerinte a
szülői értekezletek *jó eszközei* lehetnek a köznevelés kiszélesítésének, a
szülők tapintatos nevelésének is. E cikkében hitet tesz az *egyszerű* embe-
rek mellett: „Mi pedig épp a *szegény* emberekkel akarunk foglalkozni,
mert hiszen hivatásunknál fogva is épp ez az alacsony réteg áll hozzánk
a legközelebb.”⁷⁵

A szülői értekezletek nevelőhatásának elemzésén túl több *nevelési*
témájú írást is közzétesz. Nevelési tanácsai megalapozottak, a gazdag



életpálya szintézisére építettek. Többször is buzdította kartásait a gyermek igazságs és okos szeretetére:

„A szeretetet egyformán mérjük minden gyermeknek. A gyermek szíve olyan, mint a legfinomabb szeizmográf. A legcsekélyebb mellőzést is azonnal észreveszi és lelkében gondosan elraktározza.”⁷⁵

Pap Ilona a pályán eltöltött 31 év után 1934. november 4-én vonult nyugalomba. Vértés község díszközgyűlésen búcsúzott tőle. Búcsúszédet Dobrossy Zoltán ref. lelkész mondott. A Kisdobónevelés 1935-ös 1. számában emlékezett meg nyugalomba vonulásáról.

A nyugdíjasévek alatt is hűséges munkatársa maradt az országos szaklapnak. 1935-ben még változatlanul friss eréllyel hallatja hangját az óvodák és az óvónők helyzetének javítása érdekében:

„Az volna a hő óhajtásom, hogy a Kisdobónevelők Országos Egylete alakítson egy bizottságot, s az indokolt panaszok esetén járjon el az illetékes helyen; követelje, hogy az óvónőknek szolgáltatassanak igazságot: az óvodákat a törvény kívánalmai szerint szereljék fel s az egészségtelen, zsúfolt óvodákon sürgősen segítsenek.”⁷⁷

Utolsó írása 1938-ban jelent meg: amikor is az országos egyletbe való belépésre szólította fel az olvasókat.

Megyéink másik óvónői szakosztálya 1925-ben alakult meg Debrecenben. Első elnöke Nagy Ida, a Nagyvárad utcai óvoda óvónője volt egészen nyugdíjba vonulásáig (1932. június 2.). Nagy Ida Szolnokon született. Óvónői oklevelét Budapesten szerezte. 1891. szeptember 1-től 41 éven át az említett óvodában nevelősködött. Sokat tett Debrecenben az óvodák népszerűsítéséért. Kezdeményezésére határozta el pl. a városi tanács és a Debreceni Iskolaszék, hogy az óvodákban ingyenes legyen a foglalkozás.⁷⁸

Mint szakosztályi elnök, s a Kisdobóvók Országos Egyletének választmányi tagja országosan is hasznosan szolgált az óvodai nevelés ügyét. Nyugalomba vonulásakor az országos szaklap szokatlanul nagy terjedelmű írásban búcsúztatta. A nyugdíjas éveiben is rendszeresen részt vett a debreceni szakosztály és az országos egylet munkájában. Aktivitásának elismeréseként nyugalomba vonulásának 3. esztendejében a kultuszminisztertől írásbeli dicséretet kapott. (A dicséret értékét mutatja, hogy ebben az évtizedben rajta kívül még egy óvónőt ért csak ilyen megtiszteltetés.)

Nagy Ida az országos egylet ülésein rendszeresen felszólalt. Javaslatai, észrevételei legtöbb esetben konstruktívek és előremutató jellegűek voltak. 1926-ban az óvodák számának emelését követelte. Indokai: „A mai 100, sőt 200 gyermeket is magukba sűrítő, túlszűfolt óvodákban az óvónő sem egészségvédő, sem nevelő tisztjét nem láthatja el. A leg gondosabb szellőztetés és a legnagyobb tisztaság mellett sem lehet az az egészséget ápolni, ahol 80 gyermek helyére kétszázat szorítanak be. Ilyen esetekben az óvoda valósággal melegágya a fertőző betegségeknek.”⁷⁹

Szívügye volt a gyermekek testi nevelése. Ennek népszerűsítése érdekében indítványára a legközelebbi országos rendezvényen Doby Ida testnevelő tanárnő játékos tornabemutatót tartott. Szót emelt az állatalan óvónők érdekében. Az országos egylet elnöke ez irányú javaslatát elfogadta és intézkedési tervet dolgozott ki.

Az 1926 októberi szakosztályi ülésen bontakozott ki a Hajdú vármegyei óvodai egyesület részletes programja. Fontosabb követeléseik az alábbiak voltak:

1. az óvónői állások számának növelése;
2. a dajkakérdés rendezése;
3. a magasabb fizetési osztályok megnyitása az óvónők előtt;

Minték 1: a 10 méter, Debrecen, 1919. április 12-én

Kisdobóvoda, 1919. április 12-én

4. az óvónő szünetje is kéthónapos legyen;
5. legyen az óvoda felett is értő szakfelügyelő;
6. az óvodába járás 3—7 éves korban kötelező legyen;
7. az óvodákat szabályszerűen szereljék fel!⁸⁰

A program kétségkívül merésznek és haladónak ítéhető. Egyes pontok a kort messze megelőzték, hiszen a kötelező óvodába járás csak napjainkban kezd valósággá válni; az óvónők szünetjének meghosszabbítása pedig még ma is megoldatlan feladat.

Az óvónői szakosztály 1925 és 1928 közötti eredményes munkájának köszönhető, hogy az 1929-es évben Debrecen kapta meg az országos egylet évi közgyűlésének rendezési jogát.⁸¹

A rendezvény új színfoltja volt a Pap Ilona ötlete és Nagy Ida szervező munkája nyomán megnyitott országos óvodai játékiállítás, mely a tapasztalatszerzés jó alkalmának bizonyult. A debreceni kezdeményezés életrevalóságát bizonyítja, hogy 1931-ben Pécs város is rendezett hasonló kiállítást. A pécsi kiállításon a debreceniek sikerrel szerepeltek. Erről így számolt be az országos óvodai szaklap:

„Itt voltak a debreceniek nagyon figyelemre méltó, művészi grafikonjai, melyek négy táblán mutatták be a gyermekvédelem és a kisdudóvás ügyét a háború előtt és után. A grafikonok a kiállítás lebontása után méltó helyekre, a Déri Múzeumba kerültek.”⁸²

1932-től a szakosztály elnökévé Ajtayné Exner Máriaát választották. Exner Mária a Hódmezővásárhelyi Óvónőképző országos hírű címzetes igazgatójának, a század egyik legkiemelkedőbb óvodapedagógusának, Exner Leonának a lánya. Helytörténetileg talán nem érdektelen megemlítenünk, hogy Exner Leó nyugdíjasevéit Debrecenben töltötte, s 1935. február 18-án a köztemetőben tették örök nyugalomra.

Exner Mária vezetése alatt is eredményesen dolgozott a szakosztály. Az 1934—1935. évi közgyűléseken figyelemre méltó előadásokat tartottak. Így pl. Korompay Gyuláné a gyermek lelki fejlődéséről, Ujházy Irén a vers nevelőhatásáról, Komáromy Olga az óvodai és a családi nevelés összhangjáról, Nagy Jolán az amerikai óvodai nevelésről tartott előadást.⁸³ A témák korszerűségről és problémaérzékenységről tanúskodnak.

Az 1935-ös évben az óvoda elismerését mutató intézkedések születtek Debrecenben. Exner Máriaát Hajdú vármegye tanfelügyelője kinevezte 12 községi óvoda és 2 állandó menedékház első igazgatójává, vezető óvónői minőségben. Ezzel óvónő tagja is lett a Debreceni Iskolaszékeknek!⁸⁴

Exner Máriaát munkájában továbbra is lelkesen segítette a nyugdíjas Nagy Ida, akit időközben a szakosztály örökös díszelnökévé választottak. Nagy Ida rá is szolgált a megtiszteltetésre. Az 1935-ös budapesti közgyűlésen is nagy figyelmet keltő hozzászólását örököltette meg a sajtó. Dr. Bárczy Gusztáv egyetemi tanár előadásában vitába szállva kimondta: „Az óvónők csak akkor felelhetnek meg szép hivatásuknak, ha lesz elegetző óvoda. Addig hiába minden szép gondolat.”⁸⁵

Ezen a közgyűlésen szerepelt különben megyénk a legnépesebb küldöttséggel: Debrecenből hárman — Nagy Ida, Exner Mária és Benischke Erzsébet; Hajdúszoboszlórol Györy Ida, Földesről Kállayné Csathó Irén, Püspökladányból Tóth Ida.

Az 1920-as, 30-as években a budapesti országos közgyűlésen a legnagyobb közönségsikert éppen az a hozzászólás aratta, melyet 1937-ben Nagy Ida mondott el. Idézük ennek egy részletét: „Mielőtt teljesüljön a kisdudóvók régi kívánsága, hogy az óvodák látogatása kötelező váljék; mert csak akkor fogják a kisdudóvók munkáját értékelni.”⁸⁶

A felszólalás igazsága sajnos még ma is érvényes, bár egyre közele-

dünk ahhoz az időhöz, amikor minden 3—6 éves gyerek részt vehet a tervszerű iskola-előkészítésben.

A Hajdú megyei óvónői szakosztály utolsó üléseit nem Debrecenben, hanem vidéken tartotta. Így 1939-ben Hajdúszoboszlón, 1940-ben pedig Hajdúböszörményben. A háborús évek miatt a továbbiakban az ülések szüneteltek.

Következtetések

Megyénk óvodatörténetének jelenleg ismert emléktörédei alapján megállapíthatjuk:

— Az egykori Hajdú és Bihar megye vezetői és polgárai nyitottak és áldozatkészek voltak az új törekvések iránt. A megye óvodahálózatának kiépítése a tárgyalat korban így megfelelt az országos átlaghelyzetnek.

— Beláthatjuk, hogy az óvoda létesítése, építése miként ma is, a múltban sem volt elképzelhető társadalmi összefogás és egyéni áldozatvállalások nélkül.

— A vizsgált 100 esztendő óvodai emlékei azt a tendenciát igazolták, hogy az óvodák szinte mindig szűnnek bizonyultak, zsúfoltsággal küzdöttek. Ennek következményeként az óvodai nevelők túlterheltek voltak s a nevelés-oktatás színvonala is elmaradt a kívántól.

— Megyénk adatai azt is szépen bizonyítják — először Magyarországon —, hogy vidéken is lehet igényes pedagógiai szakfolyóiratot szerkeszteni és kiadni. (Később több vidéki város — Hatvan, Hódmezővásárhely, Kolozsvár, Székesfehérvár — is tartott fenn óvodapedagógiai folyóiratot.)

— Hajdú-Biharban 1867-től mindig voltak olyan nagy óvodai pedagógusegységek, akik országos figyelmet érdemlő munkásságot folytattak, s ezzel nem kis mértékben járultak hozzá a magyar óvodai nevelés elismertetéséhez. Munkásságuk azért tekinthető maradandónak, mert a maguk korában mindig a haladást képviselték.

Száz év óvodatörténeti eseményeinek felvillantása után joggal vetődhet fel bennünk: nem volna-e itt az ideje, hogy megyénk kiemelkedő óvodai pedagógusainak — Szabó Endre, Pap Ilona, Nagy Ida — emlékeit a mai óvodai nevelőgeneráció érdemüknek megfelelően ápolhassa.

E hagyománytisztelőt a tanügy tanácsi vezetőinek segítségével óvodák elnevezésében, emléktáblák létesítésében, megyei pedagógiai pályatörekvések kiírásában ölthetne testet.

Múltunk értékei csak akkor igazán értékek, ha azokat ismeri is a mai óvodai pedagógus-közvélemény.

JEGYZETEK

1. Hajdú-Bihar megyei Levéltár (A továbbiakban HBmLt.) IV. A. 1011/a. 23. o. 1841.
2. Ugyanott 1842. 27. o.
3. U. o. 1842. 27. o.
4. U. o. 1842. 235. o.
5. U. o. 1843. 344. o.
6. U. o. 1843. 382. o.
7. U. o. 1844. 185. o.
8. U. o. 1844. 518. o.
9. U. o. 1844. 746. o.
10. U. o. 1844. 839. o.
11. Herpay Gábor: A db-i ref. iszapóaly története=Debrecen, 1929, 114. o.
12. Rapos József: A köz- és alapnevelés múltja és jelene. Pest, 1868, 103. o.
13. Varga Gábor: Megyénk első óvodái=Hajdú-bihari Napló, 1976. III. 7. 12. o.
14. Bakóczy Endre: Az óvoda keletkezéséről városunkban=Bocskay Népe 1935. 1—2. sz.

5. Ugyanott 1935. 3. szám.
 6. Fodor Lajos: Emlékezés régiekre=Kisdednevelés 1900/21—22. sz.
 7. Bakóczy Idézet műve 1935. 3. sz.
 8. HBmL. IV. B. 1405/b. 47. 1864. VI. 9.
 9. U. o. 1863. aug. 19.
 10. U. o. 1871. II. 23.
 11. Katechizmus der Praktischen Kindergarten; Das Illustrierte Golden Konver Buch; Wagner: Játékok leírása.
 12. Alapnevelők és Szülők Lapja 1870/3. sz.
 13. HBmL. IV. B. 1405/b. 47. 1878.
 14. Alapszabály a Debreceni Fröbel—Gyermekkert Egyletnek=Debrecen, 1881.
 15. HBmL. IV. B. 1405/b. 49. 1878. XI. 15.
 16. U. o. 1879. III.
 17. U. o. 1879. ápr. 15.
 18. HBmL. IV. B. 1405/b. 47. 1879. okt. 16.
 19. HBmL. IV. B. 1405/b. 49. 1880. III. 11.
 20. HBmL. IV. B. 1405/b. 47. 1880. jún. 22.
 21. U. o. 1880. VIII. 9.
 22. HBmL. IV. B. 1405/b. 49. 1881. júl. 1.
 23. U. o. 1881. júl. 1.
 24. HBmL. IV. B. 1405/b. 47. 1882.
 25. U. o. 1884. VI. 15.
 26. U. o. 1885. XI. 17.
 27. HBmL. IV. B. 1405/b. 49. 1885. VIII. 24.
 28. HBmL. IV. B. 1405/b. 47. 1886. XI. 10.
 29. U. o. 1890. IV. 17.
 30. U. o. 1890. X. 9.
 31. U. o. 1891. VI. 14.
 32. Szoboszlai Sándor: Hajdú vármegye és Debrecen város népoktatásügye=Buda-pest, 1928. 263. o.
 33. Kisdednevelés, 1905. 1—2. sz. 15. és 84. o.
 34. Ugyanott.
 35. HBmL. IV. B. 1405/b. 49. 1892. okt.
 36. Pap Ilona 1919 utáni munkásságáról a Hajdú-Bihar megyei Napló 1978. nov. 16-i számában szákszávan beszámoltunk.
 37. HBmL. V. 681/b. 2. 1. o. Veres község képv. testületi jegyzőkönyvei 1900—1933.
 38. U. o. 133. o.
 39. Ugyanott 138. o.
 40. Kisdednevelés, 1904. 333. o.
 41. Pap Ilona: A játékokról=Kisdednevelés, 1905. 545. o.
 42. A cseresznye=Kisdednevelés, 1907.; A szülő=Kisd.-nev., 1908.; A dió=Kisd.-nevelés, 1909.; A haza=K.-nevelés, 1909.; Vesszős tánc=Kisdednevelés, 1908.; Március 15-e, Kisdednevelés, 1906. s. 6.
 43. Pap Ilona: Előkészítő gyakorlatok az írás-olvasásra=Kisdednevelés, 1914. 8. Meg-feltesünk szerint ez a veszély a ma óvodáját is fenyegeti, egyre kevesebb a játé-
 44. kora fordított idő, jöhet a lakótelepi gyermekek számarányának növekedése miatt egyre többet kellene játszaniuk, mozogniuk.
 45. Pap Ilona: Ertük meg egymást!=Kisdednevelés, 1915. 447.
 46. Pap Ilona: A vallásos erzelmekek ápolása=Kisdednevelés, 1908. 486.
 47. Pap Ilona: Sarokba!=Kisdednevelés, 1910/486—88.
 48. Pap Ilona: A gyermek felvilágosítása=Kisdednevelés, 1909/285.
 49. Pap Ilona: Megfelelnek-e az óvodák igazi hivatásuknak?=Kisdednevelés, 1909/335—37.
 50. Pap Ilona: Óvónők otthona=Kisdednevelés, 1910/624—26.
 51. Pap Ilona: Egyesült erővel=Kisdednevelés, 1910/115—17.
 52. Pap Ilona: Közgyűlés előtt=Kisd.-nevelés, 1914. 231—34.
 53. Pap Ilona: Kiáltó szó vagyok a pusztán=Kisdednevelés, 1918. 122.
 54. Pap Ilona: Óvónők a politikában=Kisdednevelés, 1919. 68. o.
 55. U. o. 69. o.
 56. Pap Ilona: Hozzászólás a kisdednevelés reformjához=Kisdednevelés, 1919. márc. 52—55. o.
 57. Pap Ilona: Az óvoda felügyellete=Kisdednevelés, 1919. 109—112. o.
 58. Az óvónők működési szabályzata=Kisdednevelés, 1934. 361—62.
 59. Egyesületi élet=Kisdednevelés, 1926. 239. o.
 60. Pap Ilona: Hány óvónőre van szükség?=Kisdednevelés, 1926. 323—26.
 61. Kisdednevelés, 1926. 389. o.
 62. Pap Ilona: A dajka kérdéshez=Kisdednevelés, 1927. 336—39.
 63. Pap Ilona: Virrad=Kisdednevelés, 1928. 333—35.
 64. Pap Ilona: Óvodai játékszerek kiállítása=Kisdednevelés, 1928. 385—87. o.
 65. Pap Ilona: A szülői értekezletek tárgyai=Kisdednevelés, 1930. 10. sz. 273—82. o.
 66. Ugyanott.
 67. Pap Ilona: Szeretet a kisdednevelésben=Kisdednevelés, 1930. 1. sz.

77. Pap Ilona: A vidéki óvónők sorsa=Kisdednevelés, 1935. 237—38.
 78. Kisdednevelés, 1932. 10. sz. 311. o.
 79. U. o. 1926. 7. sz. 241.
 80. U. o. 1926. 11. sz. 346. o.
 81. U. o. 1926. 7—8. sz. 274. o.
 82. U. o. 1932. 4. sz. 118—19. o.
 83. Kisdednevelés, 1934. 11. sz. 262. o. és 1935. 1. sz. 30. o.
 84. U. o. 1932. 12. sz. 442. o.
 85. U. o. 1935. 7—8. sz. 282. o.
 86. U. o. 1937. 5. sz. 179. o.

1. sz. melléklet: A Debreceni Fröbel Gyermekkert Egylet alapszabályai

I. Az egylet czíme és czéja

1. §. Az egylet czíme:
 „Debreceni Fröbel Gyermekkert-egylet”
2. §. Az egylet czéja: Debreczenben egy oly gyermekkert állandó fenntartása, melyben okleveles kertésznek vezetése mellett, vallási különbség nélkül 3—8 éves gyermekek Fröbel Frigyes elvel szerinti nevelésben részesülnek; rhöz képest az egylet, az intézetben csakis a kisdedóvás és Fröbel-féle természet-szerű fejlesztés körére szorítkozván, ebben az elemi iskolai tárgyak tanítása elvileg mellőztetik.
3. §. A felállítandó gyermekterről a királyi tanfelügyelőhöz előzetes bejelentés tétetik.

II. fejezet

4. §. Az egylet tagjai: alapítók, rendesek, pártolók és tisztelbellek.
5. §. Alapító tag lehet az, aki 50 firt alapítványt tesz s azt egy év alatt befizeti.
6. §. Rendes tag az, aki 3 évre kötelezi magát évenként 4 firt befizetésére az egylet pentárába.
7. §. Pártoló tagja az egyletnek az, aki az egyletet bármely összegű pénzbeli segí-lyezéssel támogatja.
8. §. Tisztelbeli tag lehet az, aki az egylet, továbbá a köznevelésügy körül ma-gának érdemeket szerzett.
9. §. Külföldi egyének csak a m. kir. belfügyminisztérium előleges jóváhagyása mellett választhatók az egylet tisztelbeli tagjává.

III. A tagok jogai s kötelességei

10. §. Az alapító és rendes tagok közgyűléseken szavazati és választási joggal birnak, az egylet tisztviselői és a választmány tagjai ezek közül választhatók.
11. §. Kivételt képeznek az egyleti ügyvéd, pénztárnok, orvos, mely tisztségek-re bármely férfi elválasztható, aki az egylet bizalmát bírja.
12. §. A pártoló tagok a közgyűléseken részt vehetnek ugyan, azonban csak indítványozási s tanácskozási s nem egyszersmind szavazási joggal birnak.
13. §. Azon tag, akin a tagsági díj egy év alatt be nem vehető, a választmány által az egyletből kizárható.
14. §. Rendes tagok évi járulékaikat mindig az év első felében tartoznak befizetni.
15. §. Az alapító tagok jogosítva vannak saját gyermekeiknek, — bárha többen lennének is — azon alapító és részvényes tagok.
16. §. Megszűnik az egyleti tagság, a tag elhalálása folytán, ha a tag a város te-rületéről kiköltözik, mely esetben azonban a tagsági díjat a kötelezett időre befizetni köteles, — végre, ha az egyletből a 13. §. értelmében kizárattott.

IV. Az egylet vagyoni

17. §. Az egylet vagyonát képezik:
 - a) az alapítók által befizetett összegek;
 - b) rendes tagsági díjak;
 - c) pártoló tagsági díjak;
 - d) az egylet által rendezett mulatságok jövedelmei, ajándékok, adományok;
 - e) az egylet-kert ingó felszerelvényei és egyéb vagyoni és jövedelmei.
18. §. Az egyletnek a 17. §.-ban felsorolt vagyonai az a) pont alatt érintett alapító tagdíjak, mint törzsvagyon kivételével, az évi költségvetésben kiadásba te-hetők, s az egylet céljai elérésére fordíthatók.
19. §. Az év végén a bevétel többet a törzsvagyonhoz csatolandó, s tőkésítendő, s mindaddig tőkésítendő míg annyira szaporodik, hogy az egylet abból magá-nak házat vehet.

V. Az egylet tisztviselői és azok hatásköre

20. §. Az egylet tisztviselői: a) egy nő elnök; b) egy nő és egy férfi alelnök; c) egy titkár, aki egyszerre mind az egylet jegyzője is; d) egy ügyvéd; e) két orvos; f) egy pénztárnok.
21. §. Tisztviselők a közgyűlés által 3 évre szavazat többséggel, titkos szavazat útján választanak.
22. §. Az elnök és az alelnökök közgyűlésekben, választmányi ülésekben a tanácskozást vezetik, egyenlő szavazatok esetén szavazatuk dönt, jogosítva vannak 25 firt erejéig utalványozni, hatóságok, harmadik személyek irányában az egyletet képviselik.
23. §. A titkár a közgyűléseken, választmányi ülésekben, a jegyzőkönyveket vezeti, abból kivonatot készít, az okmányok szerkesztését, nemkülönben az egylet levelezéseit teljesíti.
24. §. Az ügyvéd az egylet jogügyeit visz, jogügyekben az egyletet tanácsával támogatja.
25. §. Az egylet orvosok az intézetben az egészségi ügyre felügyelnek.
26. §. A pénztárnok az egylet pénzeit a választmány határozataihoz képest kezeli, a tagok által fizetendő s egyéb czímen befolyó díjakat, jövedelmeket beveszi, az utalványozott összegeket kifizeti, végre számadásait minden év végével a választmányoknak betérjesztli.

VI. A választmány, ennek hatásköre

27. §. Az egylet választmányát az elnök, ennek akadályoztatása esetére az alelnök elnökölte alatt 18 választmányi tag — kik közül 12 nő és 6 férfi tagnak kell lenni, továbbá a titkár, ügyvéd, orvosok, pénztárnok képezik.
28. §. A választmány hatásköréhez tartozik: a) az egyleti tagok felvétele; b) gondoskodni a tagsági díjak pontos befizetésére iránt s a 13. §. értelmében kizárja az egyletből azokat, akik a tagsági díjak törvényesen is be nem hajthatók; c) az egylet szükségletei fedezésére megkivántató összegeket kiutalja; d) gondoskodik az egyleti vagyon gyümölcsöztesítéséről; e) egybe hívja a rendes és rendkívüli közgyűléseket; f) intézkedik és határoz a gyermekkertésznő alkalmaztatása iránt, úgyszintén felveszi az intézeti díjakat és cselédet; g) ezek fizetését megállapítja; h) a gyermekkert helyiségeinek bérlete iránt intézkedik; i) taneszközöket, felszereléseket beszerz; k) meghatározza a tandíjakat, valamint ez alól felmentést megadja; l) felügyel az oktatásra; m) a pénztárt koronként megvizsgálja; n) ünnepélyeket, mulatságokat rendez az egylet vagyon gyarapítására; o) az egyletbe fel nem vett vagy abból kizárt egyén, a választmány ezen határozata ellen a közgyűléshez folyamodhatik.
29. §. Érvényes határozat hozatalára, a tisztviselőkn kívül 3 tag jelenléte szükséges.
30. §. Mindannyiszor, ahányszor az elnök szükségét látja, választmányi ülést tart.
31. §. A választmányi gyűlési jegyzőkönyvek mindig a legközelebbi ülésen hitelesíttetnek.

VII. A közgyűlés

32. §. Rendes közgyűlés évenként egyszer, és pedig az első évnegyedben tartatik, melyre a tagok külön meghívó mellett legalábbis 15 nappal előbb meghívattak.
33. §. Választmányi határozat folytán, vagy 20 tag írásbeli kívánságára azonban rendkívüli közgyűlés bármikor tartható.
34. §. A közgyűlés tárgyai:
- a) az egylet ügyei feletti tanácskozás és határozat hozatal;
 - b) minden 3 évben a tisztviselők s a választmány választása;
 - c) az egylet állásának felülvizsgálata, a közgyűlés által kiküldött számvizsgálók által;
 - d) a választmány és a pénztárnok számadás alóli felmentése;
 - e) a választmány által meghatározott évdíjakat megerősíti;
 - f) alapszabályokat készít, módosít;
 - g) az évi költségvetés felett határoz;
 - h) 3 tagból álló számvizsgálókat választ, 3 évre, akik a választmánytól függetlenül, a közgyűléshez betérjesztendő számadásokat előzőleg megvizsgálják.
35. §. Érvényes határozat hozatalára 30 tag jelenléte szükséges, ha azonban ezek meghatározott számban meg nem jelennek: a közgyűlés nyolcad napra új-ból összehívandó, s ekkor a jelenlévők számára való tekintet nélkül érvényesen határozhatnak.
36. §. A közgyűlés jegyzőkönyveit e végre kiküldött két közgyűlési tag hitelesíti.

VIII. Az egylet felosztása

37. §. Az egylet felosztható, ha az egylet összes alapító és rendes tagjainak két harmadrésze annak felosztását kívánandja.
38. §. Az egylet vagyonának hovaforrása felett ez esetben a közgyűlés határoz.
39. §. Az alapszabályok módosításáról, az egylet felosztásáról s az egylet vagyonának hovaforrásáról a közgyűlés e részbeni határozatának fogantatása előtt a m. kir. belügyminiszter felterjesztés útján értesítendő.
40. §. Ha az egylet az alapszabályokban meghatározott célt illetőleg hatáskörét meg nem tartja, a kir. kormány által, amennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék: haladéktalanul felügyesztetik s a felügyesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlatatik.

Kelt a debreczeni Fröbel Gyermekkert egyletnek 1881. évi márczius 6-án tartott közgyűléséből.

Dragota Csorba Tekla
ideigl. elnök

Poos Gyula
ideigl. egyl. jegyző

40 717. szám

Látta a m. kir. belügyminiszter B.-pesten, 1881. VIII. 29-én
a min. helyett Prónay József államtitkár

2. számú melléklet

Stahl Ede kisdédóvó kérelme a városi tanáchoz 1881. VI. 29.

A belvárosi kisdédóvó intézethez ez idő szerint a következő felszerelési eszközök szükségesek:

1. Egy pokrócz, melyre a nagy hőségben elalmosodott kisdédek lefektethek;
2. Egy flókos, záros festett asztal, melyen az intézet vezetője megmutathatja tanítványainak hogy és milyképpen kell kezelni az egyes foglalkoztató eszközöket;
3. Két csinos szék, az intézetet látogató vendégek leültetésére.
4. A meglévő "Szemléltet tanítás képeiben" című 42 képet, kemény papirosra felhúzni és belakozni.
5. Egy 1 m 35 cm széles csappal ellátott, lábón álló czink mosdótál, melyen a nővendékek magok mosdhasznak.
6. Egy fal óra, melyről a kisdédek szemléltetleg megtanulhatják az időfelfosztást, és még a munkabeosztásnál is használható.
7. 6 db gumi széllabda a fiúknak, bábok és konyha eszközök a leányok számára végre.
8. Színes, halózott és fehér papír, melyek a gyermekek foglalkozásához nélkülözhetetlenül szükségesek.

A fentiek beszerzését teljes tisztelettel kérem.

Alázatos szolgálja:
Stahl Ede kisdédóvó

Debreczen, 1879. VI. 29.

Stahl Ede kisdédóvó kérésére a Polgár Mesterhez (1890. IV. 22.)

Tekintetes Polgármester Úr!

A városi kisdédóvó intézetben az aibbi tárgyak elpusztultak, elromlottak:

1. Két karhinta és 2 ülőhinta kötéllel;
2. Egy élelmes szekrény;
3. Egy régl álló tábla;
4. Ruhafogasok, labdák, bábok;
5. Színes papírok fonáshoz, pontozott rajzfűzet;
6. Az udvari fák megtakarítása, új fák ültetése.

Alázatos tisztelettel:
Stahl Ede kisdédóvó

Db, 1890. IV. 22.

3. számú melléklet

Nevezetesebb szülők, kiknek gyermekei 1881 óta a Fröbel Gyermekkertbe jártak

Kursineczky róm. kath. tanító
Zalal Márk tanár
Jóó István tanár
Kassay Sámuel tanár
Hitessy Lajos tanár
Algya Sándor honv. tiszt
Buttykay hivatalnok
Koncz Elek hivatalnok
Krecsányi Ignác színész
Halmay Imre színész
Nagy Gusztáv város kapitány
Bay Ferencz birtokos
Dr. Széchy orvos
Dr. Dusnovszky orvos

Fábián Lajos Mór tanár
Propper János tanár
Dóczy Gedeon tanár
Emmert zongora tanár
Materny Lajos lelkes
Fáby István törvénybíró
Dalári hivatalnok
Baesó Bálint hivatalnok
Kálmáneczky Mór ügyvéd
Czegényl ügyvéd
Abrahám László ügyvéd
Sörger József ügyvéd
Dr. Potschenk orvos
Sok iparos és kereskedő

IV. számú melléklet

Stahl Géza almérnök bútorrendelése az Arok úti óvodához (1890)

24 gyermekszék, 12 lóca, 10 db fiókos asztal, 3 felnőtt szék, 2 dolgozó asztal, 2 szekrény, 1 db iróábla, fogasok, 1 db köpölkő.

4. számú melléklet

Bibliográfia Pap Iona vertesi óvónő munkásságához

1. A társalgásról—Kisdednevelés, A kisdedóvók Országos Egyletének szaklapja, a továbbiakban Kn., 1904. 446—449. o.
2. A játékról=Kn. 1905. 545—547. o.
3. Az óvónő szünideje=Kn. 1906. 41—43. o.
4. Van-e haszna az elemi iskolának abból, ha a gyermek óvodába jár?=Kn. 1907. 115—117. o.
5. Hogyan szólítottuk magunkat az óvodában?=Kn. 1907. 231—233. o.
6. A cseresznye=Kn. 1907. 238—239. o.
7. A közönség és az óvónő=Kn. 1907. 393—394. o.
8. A dajka kérdéshez=Kn. 1907. 450—51. o.
9. A pártában elhunyt óvónők nyugdíja=Kn. 1907. 21—22. o.
10. Március 15-e=Kn. 1908. 138—139. o.
11. A szülő=Kn. 1908. 457—458. o.
12. Az évi anyagbeosztásról=Kn. 1908. 506—508. o.
13. Vesszős tánc=Kn. 1908. 554—555. o.
14. A vallásos érzelmek ápolása és fejlesztése=Kn. 1908. 592—596. o.
15. Az árukodásról=Kn. 1908. 600—602. o.
16. Az óvodai fejezményesről=Kn. 1909. 87—88. o.
17. Mely egyesületeknek legyen tagja az óvónő?=Kn. 1909. 109—111. o.
18. A háza=Kn. 1909. 182—184. o.
19. A gyermekek felvilágosítása=Kn. 1909. 285—287. o.
20. Megfelelnek-e az óvodák igazi hivatásuknak?=Kn. 1909. 335—337. o.
21. Az óvodai mulasztásokról=Kn. 1909. 14. szám.
22. Gyermekkor impressziók=Kn. 1909. 15. szám.
23. Lemondjon-e állásáról a férjhez ment óvónő?=Kn. 1909. 458—461. o.
24. Felelet A. válaszára=Kn. 1909. 519—521. o.
25. A dió=Kn. 1909. 598—599. o.
26. Óvónők otthona=Kn. 1910. 624—626. o.
27. Sarokba=Kn. 1910. 486—488. o.
28. Egyesült erővel=Kn. 1910. 115—117. o.
29. Kiállítsuk-e az alaki munkát?=Kn. 1910. 378—380. o.
30. Több szabadságot=Kn. 1912. 135—137. o.
31. Óvónéni ideges=Kn. 1914. 54—57. o.
32. Előkészítő gyakorlatok az írás-olvasásra=Kn. 1914. 3. szám.
33. Közgyűlés előtt=Kn. 1914. 231—234. o.
34. Ertsük meg egymást!=Kn. 1915. 477—482. o.
35. Kiáltó szó vagyok a pusztán=Kn. 1918. 123—125. o.
36. Óvónéni legszebb álma=Kn. 1918. 228—229. o.
37. Mire való nekünk a választójog?=Kn. 1918. 384—387. o.

38. Óvónők a politikában=Kn. 1919. 67—70. o.
39. Hozzászólás a kisgyermeknevelés reformjához=Kn. 1919. 82—85. o.
40. Az óvoda felügyelete=Kn. 1919. 109—112. o.
41. Új célok, új kötelességek=Kn. 1924. 6—7. o.
42. A Bihar megyei óvónőkör megalakulása=Kn. 1924. 3. sz. 27. o.
43. Ünnepek rendezése=Kn. 1925. 20. szám. 20. és 70. o.
44. Hány óvónőre van szükség?=Kn. 1926. 323—325. o.
45. A Bihar megyei óvónői szakosztály közgyűlése=Kn. 1926. 201—202. o.
46. A Bihar megyei óvónői szakosztály közgyűlése=Kn. 1927. 328. o.
47. A dajka kérdés=Kn. 1927. 336—339. o.
48. Egymás között=Kn. 1928. 378. o.
49. Virrad=Kn. 1928. 333. o.
50. Óvodai játékszerek kiállítása=Kn. 1928. 385. o.
51. A Bihar megyei óvónői szakosztály ülése=Kn. 1928. 277. o.
52. Az új sarj=Kn. 1930. 327. o.
53. Szeretet a kisdednevelésben=Kn. 1930. 33. o.
54. A szülői értekezlet legalkalmasabb tárgyai=Kn. 1930. 273. o.
55. Mi is az az óvodai dajka=Kn. 1931. 56. o.
56. A nyári szünet problémája=Kn. 1931. 245. o.
57. Mi van azon sírni való=Kn. 1932. 56. o.
58. A kis haramia=Kn. 1932. 121. o.
59. Mentsétek meg lelkeinket=Kn. 1934. 214. o.
60. Könnyű nekünk=Kn. 1934. 40. o.
61. A lélekgyilkos=Kn. 1934. 87. o.
62. Anyám=Kn. 1934. 380. o.
63. Kis komám Bácscon=Kn. 1936. 50. o.
64. Vidéki óvónők sorsa=Kn. 1935. 237. o.
65. A Bihar vármegyei szakosztály ülése=Kn. 1935. 367. o.
66. A gyermeki lélek rejtelmeiről=Kn. 1933. 267. o.
67. Magyarosan, magyarul=Kn. 1937. 300. o.
68. Erkölcsei kötelességünk=Kn. 1938. 109. o.

Kiállítások januárban és februárban

1985. jan. 23-án mutatta be a kabai Mácsai Sándor Művelődési Ház *Ujvárosi Imre* bőrműves népi iparművész kiállítását (Lukovics András). Febr. 7-én, a biharnagybajomi művelődési házban nyílt meg *Kárpáti Gusztáv* festőművész kiállítását (Dankó Imre). 8-án, a tiszafüredi Kiss Pál Múzeumban mutatták be *Loránt János* festőművész tárlatát (Lonszki Miklós). 25-én, a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeumban nyílt meg a *Meiszterek a Hajdúsági Múzeum gyűjteményéből* c. kiállítás (Bárony István). 23-án nyílt meg a budapesti Ságvári Művelődési Házban *Máténé Szabó Mária* festőművész tárlata (Pogány Ö. Gábor).

A közelmúltban érdekes kiállítás nyílt a püspökladányi *Karacs Ferenc Múzeumban*: Az üveg Püspökladányban. A kiállítás néprajzi-történeti kiállítás volt és tárgygazdagságával kitűnt a többi időszerű kiállítás közül. A kiállítás anyaga teljes egészében a Karacs Ferenc Múzeum tulajdona volt. A kiállítás tematikája áttekintést igényelt az üveg, a különféle üvegféleségek püspökladányi elterjedését és felhasználását illetően. A kiállításból önmagából tájékozódni lehetett afelől, hogy Püspökladányban az üvegek, minthogy sem nyersanyagát, sem előállítási technológiáját a környéken nem ismerték, bizonyos régészeti nyomoktól, szórvány felhasználási-előfordulási esetektől eltekintve, csak a XVII—XVIII. században terjedtek el. Korábban csak a templomok építésénél használtak üveget, de ezekre is jellemző volt, hogy kis darabokból álltak és sűrűn osztott ólomkeretekbe (ólmokarikák), illetőleg fakeretekbe voltak foglalva. Az üveg, mint építési anyag (ablaküveg) és mint tárolóedényfélések (üvegek, poharak, kancsók) Püspökladányban is az úgynevezett *hutás helyekről* terjedtek el; részint a Felvidékről, részint a bihari hutákból. A hutákban kétféle üveg, üvegáru készült: a *síküveg* öntési, az *öblösüveg* pedig fúvásos technológiával. A kiállítási anyagból is kitétszőleg az öblösüvegek korábban és nagyobb mennyiségben terjedtek el Püspökladányban, mint a síküveg. Ez abban nyer magyarázatot, hogy a síküveget nagyon nehéz volt szállítani a XVII—XIX. század uttalan útján, míg az öblösüvegeket a cserépedényekhez hasonlóan, szekerekben szénába, szalmába, vagy hordókba-kádakba öntött szemes-terménybe ágyazva viszonylag biztonságosan tudták szállítani. Püspökladányban a legidősebbek emlékezetében még él az *üveges tótok* és az *üveges oláhok* alakja, akik szekereikről igen gyakran ugyanúgy cserébe adták üvegtárgyaikat, mint a fazekasok. Az üvegekért (palackok), poharakért (boros-, vizespohár, füles poharak), kancsókért, tálakért búzát, kétszerest, vagy lisztet, de morzsolt kukoricát is, illetve szalonnát, ápis—májusban kolbászt kértek az üvegesek és adtak a ladányiak. Némelyik vándor üvegárus síküveg-szállítással, áruállással is megpróbálkozott, de kevés sikerrel. A szállított üvegtípusok különben is kicsik voltak s bármennyire is vigyáztak rájuk, *rámába tették* őket és úgy szállították, gyakran összetörték, vagy legalább berepedtek. A repedt, hasadt üveget pedig oda kellett adni a legelső vevőnek annyiért amennyit ajánlottak érte, mert továbbszállítva csak kárt tett volna, továbbtörte volna az üvegeket. Ladányban az ilyen ávonuló vándor üvegárusok, akár Váradi, akár Karcag, vagy Fűred felől jöttek is, a református templom végénél álltak le és ott fogtak az árusításba. *Rettegő Istvánné* említette egyszer, hogy úgy hallotta, hogy ilyen vándor üvegárusok legutóbb 1910 táján jártak a községben.

A síküveget Püspökladányi asztalosai Debrecen és Nagyvárad üveglakataiból-, kereskedéseiből vásárolták és szállították haza felhasználás végett. A síküveg szállításában korszakos jelentőségű volt a *vasút* megindulása. Az ekkorára *üvegyárakká* fejlődött hutákból a debreceni, nagyváradai kereskedőkhöz is nagyobb mennyiséget tudtak biztonságosan szállítani és a püspökladányi asztalosok is nagyobb mennyiségű síküveget vásároltak és szállítottak haza vasúton. Erre az időre esik az önálló *üveges szakma* kialakulása is, mind Debrecenben, mind Nagyváradon. Püspökladányban az üveges szakma sokkal később, voltaképpen csak az első világháború után önállósult. Addig az asztalosok foglalkoztak a szakmájuknak megfelelő üvegezéssel. A síküveg szállítási nehézségeivel is magyarázható a régi építkezéseink kicsi ablakméretei, illetőleg a nagyobb ablakok sűrű osztásai. A püspökladányiak emlékezetében még él két múlt századi debreceni üveggereskedő személye. *Berger Henrik* a Német utca (Széchenyi utca) közepén (az 1810 számú házban) különösen sok *táblaüveget* tartott és árult. *Markovics Emil* pedig a Schäffer-házban (2140 házszám) rendezte be raktárát. Mindketten a *fekete-erdői üvegyár* termékeit árusították, Markovics nem kis öntudattal hirdette a fekete-erdői üveg kiválóságát és azt a körülményt, hogy ő a gyár debreceni raktárának kezelője. *A Debrecen Nagy-Várad Értésítő* (XXIV. évf. 1866. 52. szám, 2 p.) egyik számában olvashatjuk: „Tisztelettel van szerencsém tudatni, a nagyérdemű közönséget, hogy a *fekete-erdői hazai üveg-gyár* melynek készítményei úgy minőségre, mint jutányos árai mellett, mind a külföldi, mind minden más hazai üveg-gyárakkal a versenyt bátran kiállja, gyári raktára kezelésem alatt van”. Ilyen bevezetővel ajánlotta üvegáruit kicsinyben és nagyban egyaránt. Püspökladányi asztalosai is sokat vásároltak tőlük, főleg Markovicstól.

Az öblösüvegek közül elsők a hengeres és hasábos alakú, hosszúnakú, szűkszájú fűjt üvegek terjedtek el Püspökladányban *butélia* néven. Legtöbbjüket *bor* tartására használták, de múlt századi *olajos-, petrós-, pálinkás* üvegekről is tudunk. Később, a múlt század derekától kezdődően terjedtek el a lekvár-, a méz és a különféle befőttek eltevésére, tartására szolgáló, szinte kizárólag hengeres, rövidnyakú, széles szájú, lekötési peremmel készített, úgynevezett *befőttes üvegek*. A borosüvegekkel párhuzamosan terjedtek el püspökladányi használatban is a különböző nagyságú, formájú, füles és fületlen *poharak*. Ezeket nemcsak borisváshoz használták, hanem méreteiktől függően pálinkát (kúpica, pohárka, fűtyülő), tejet (tejespohár), tejfölt, mézet, lekvárt, söröt, vizet (vizespohár), stb. is tartottak bennük; ittak belőlük. A poharak külön csoportját alkották Püspökladányban is az úgynevezett *kocsmái poharak*, amelyek egyszerű méreteiktől, másrészt a bennük, velük használt italtól függően igen sokféleek voltak: pálinkás-, boros-, fröccsös-, sörös-, likőrös-, pohár-korsó, stampedli, stb. Püspökladányban is a XIX. század második felében erőteljesen elterjedt az úgynevezett *vizespoharak* használata, kizsírítva minden korábban használt más edényféléseket.

A poharak egy része a lakások *diszzeit* is szolgált. Többféle *diszüveg* terjedt el Püspökladányban is. Legáltalánosabbak voltak a különböző *szinesüvegek*. Sok volt a *bütykös-bordázott* felületű, *dombordízes* üvegekből is. A diszüvegek legtöbbje *ceh* eredetű volt és hosszas vándorlás után, a századvégig leginkább *házalók* közvetítésével jutott el a községbe. A diszüvegek egyik nagy csoportját alkották a *festett üvegek*, poharak, kancsók, pálinkás-boros készletek. A diszüvegek használaton kí-

vül a lakás díszítél szolgáltak. Főhely illette meg őket a szublók, komótok tetején vagy a már polgárisultabb lakásokban a vitrines szekrényekben, korábban a pohárszékekben. A Püspökladányban ismeretes díszüvegek sajátos csoportját alkották azok az üvegek, amelyek formáikkal egy-egy történelmi díszedényt utánoztak, mint például a kelyheket, serlegeket utánzó *talpas poharak*. A századforduló idején hódítottak tért Püspökladány jómódú családjaival a *csiszolt*, a *metsett* és *marott* üveg díszedények. Ezek a díszüvegek azonban már nem a házalókon, a vándor üvegárusokon, vásárokon keresztül jutottak el a községbe, hanem az időkörösben megnyílt és virágzásnak indult üveg- és porcelánkereskedésekben, boltokban vásárolták őket. Legtöbbször ajándékként, sokszor nászajándékként. Püspökladányban az 1884-ben megnyitott *Nágel-féle* boltban lehetett először üvegáru, díszüvegeket is vásárolni. 1913-ban a *Grünfeld Sándor-féle* vegyeskereskedésben különösen sok üvegáru volt, gazdag választék állt a püspökladányiak rendelkezésére. Asztalosaink közül — *Borsos Ferenc*, *Rákos István* — az ablaküvegezéshöz és a bútorkészítéshez szükséges síkűveget továbbra is nagyobb tételben a debreceni és nagyváradai üvegkereskedőktől szerezték be. Az épületüvegezésnél szinte a felszabadulásig széles körű tevékenységet fejtettek ki Püspökladányban és környékén is a felvidéki vándor, főleg szlovák vándoriparosok, az úgynevezett *üveges főtők*. Ugyancsak szinte a felszabadulásig a különböző házaló kereskedők, rongy-, toll-, borszedők és házaló cigányok cserébe gyakran adtak üvegárukat. Főleg poharakat, kancsókat.

Az üvegekészítmények általános elterjedése során vették használatba Püspökladányban is egyre nagyobb számban a nagy űrtartalmú üvegeket (demizsonok) és alkalmazták üvegeket vagy üvegeszközöket sok olyan esetben, amikhez korábban más anyagból készült edényeket, eszközöket használtak (üveglopó, lámpatest, illetve lámpaüveg, orvosságos-, kenőcsös üvegese, hamutartó, stb.). Különös fontossággal bír, hogy a század elején Püspökladányban is elterjedt az üvegek *másodlagos felhasználása*, jelezve, hogy az üveghasználat megfelelő mértékben elterjedt; általánossá vált. Az eredetileg bor vagy sör tartására készült és használt üvegekből pedig, amelyek eredetileg befőttes üvegek voltak, vázák, virágtartók lettek. De a tizes-húszas évtől kezdődően a ladányi háztartásokban is egyre nagyobb számban találunk sok olyan rövidnyakú, széles szájú üveget is, amiben apró szemes terményt, például mákot, babot, lencsét tartottak. Igen sok befőttes üveget használtak és használnak ma is sőtartásra, mert a fa sőtartókat elnedvesítette, a fém sőtartókat pedig elmarta, megrozsdásította a só. Püspökladány közlekedési fontosságára és ennek vonzatoként élénk kereskedelmi életére is fényt vet az a körülmény, hogy a különböző *sörgyárak* igyekeztek lerakatot létesíteni a községben. A lerakatok és a különböző sörárusítással foglalkozó kocsmák, vendéglők *saját feliratos sörös üvegeket* készítettek és azokban árusították a sört. A kiállításon több ilyen, domborfeliratos püspökladányi sörösüveget is láthattunk: KAUFMANN SALAMON KÖBÁNYAI SÖRRAKTÁRA, PÜSPÖKLADÁNY, vagy: BAUM FERENCZ ÉS FIA B. F. J. PÜSPÖKLADÁNY. Ezekhez a helyi feliratú sörösüvegekhez mindenben hasonlóak a helyi, ugyancsak feliratos *szódavizes* üvegek. Püspökladányban több szikvizes is működött, mindegyiknek meg volt a maga feliratos üvegekészlete. Üvegcsereknél csak a saját üvegeket váltották vissza, illetve cserélték. Ezek a feliratok abban különböztek a sörös üvegek felirataitól, hogy nem domború írással, betűkkel álltak az üve-

gek falán, hanem maratással kerültek a helyeikre. Rendszerint nemcsak a pusztá feliratból álltak, hanem a felirat díszes keretben nyert elhelyezést. Azonkívül az is általánosan elterjedt, hogy felirat nemcsak a szikvizes üveg falán volt, hanem a szódásüveg ólom—ön ötvözetű fejének peremén is. Az itt alkalmazott feliratok mélyen benyomódtak az üvegfejek anyagába. A sörös üvegek is, de a szódás üvegek is széles körben elterjedtek másodlagos felhasználásban. A szódás üvegeknél erre csak akkor került sor, amikor az üveg, vagy a feje megsérült, elromlott, ki kellett selejtezni. Az élénk színű — leginkább világoskék — szódásüvegekből kerti díszek lettek. A ház előtti virágágyások határait jelölték egymás mellé ledugdosva.

Az üvegfészek sajátos csoportját alkotják a *tükrök*. Ezek is korán és a múlt század derekától kezdődően gyorsan elterjedtek Püspökladányban. A kiállításon lehetett látni pár olyan, gazdagon díszített keretbe foglalt álló tükröt, amit egy-egy bútorzat szerves tartozékaként készítettek debreceni, nagyváradai, de püspökladányi asztalosok is. A tükröknel fontos volt a keretbe foglalás, ami aztán általánossá vált a családi fényképek, obsitos levelek („Szólalom emlékére...”) elhelyezésénél. Századunkra, első éveitől nyomomkövethetően a püspökladányi lakások falai is tele voltak különböző keretezett, illetve *üvegezett* képekkel.

A szépen színezett, fűjt, csiszolt vagy öntött üveg, mint ékszer is korán elterjedt községünkben. Sok *üvegyöngy*, karperec, gyűrű, üvegmédalion terjedt el a házalók közvetítésével Ladányban is. Az üvegyöngyök külön csoportját alkották azok, amelyeket nagyobb mennyiségben vásároltak a közeli nagyvárosok boltjaiban és női ruhák varrásánál használtak fel a helyi varrónők. Bár a *gyöngyfűzés* soha nem terjedt el nagymértékben Püspökladányban, néhány gyöngyfűzéses női tászkát, bugyort még mindig lehet találni. A gyerekek legszebb ajándékai közé tartozott az *üveggolyó*. Vásárfiaként is hozták váradai, debreceni, gyöngyösi vásárolók. A színes üvegdarabkákat is nagy becsben tartották, hiszen felhasználták őket faragványok, építmények díszítésére. Püspökladányban ugyan nem készítették, de mint vásárokon vásárolt játékok itt is széles körben ismertek voltak az úgynevezett *panoramák*. Ezek három olajozott üveglapocskára köré vont papírhengerből álltak. A henger egyik végén be lehetett kukucsálni és háromsörös tükröződését lehetett látni a henger másik végén üvegdobozban elhelyezett színes üvegdarabkákat esetleges, mindig változó, de a hármas tükröződés folytán mindig többszörös szimmetriába rendeződött látványának.

A színes üvegeknek, a nagyobb méretű üvegyöngyöknek, a tejuvegeknek volt nagy szerep a lámpák, lámpások, a csillárok díszítésében. Püspökladányban századunk derekáiig nem sok csillár volt, viszont annál több úgynevezett *függő asztali lámpát* használtak. Ezeknek a függő asztali lámpáknak az *ernyője (búrája)* rendszerint fehér *tejuvegből* készült. Az asztali lámpák közé tartoznak azok a petróleum lámpák is, amelyeknek nemcsak a lámpaüvege, esetleg búrája, hanem a *petróleumtartója* is, sőt az egész lámpát tartó láb, lábazat is (legtöbbször egyugyanazon anyagból és darabból a petróleum tartóval) üvegből, méghozzá színes üvegből, sokszor festéssel díszített üvegből készült. Az ilyen üveglámpák, csillárok beszerzési helye szinte kizárólag Debrecen volt.

A püspökladányi üveghasználathoz is számos művészkedő tevékenység társult. Az üvegfestés, üvegfestménykészítés ugyan itt nem terjedt el, nem volt ismeretes. De egy üvegfestmény mégis szerepelt a kiállításon,

valahogy a múzeum gyűjteményébe került. Annál inkább ismeretes az *üvegkötés*. Nemcsak a demizsonokat, hanem a kisebb üvegeket is bekötötték korábban vesszővel, újabban, sőt napjainkban is, pedig *színes huzalokkal*. Mind a vessző, mind pedig a huzal-kötések közt találhatunk néhány olyat, ami a gyakorlati cél és feladat — az üveg védelme, horzdozhatóságának megkönnyítése — megoldásán túl, esztétikai szempontokat is figyelemmel kísér.

A Karacs Ferenc Múzeum kiállítása kis terjedelme ellenére mindezekre a tényezőkre kitért és beszédes összefoglalóját adta az üveg-felhasználás történetének Püspökladányban.

Fontos előadások, konferenciák, emlékülések

1984. dec. 13-án Budapesten, az ELTE BTK tanácstermében a Magyar Irodalomtörténeti Társaság *ünnepi ülést* tartott. Az ünnepi ülésen került sor a Toldy Ferenc-emlékérem átadására és az irodalomtörténeti pályázat eredményhirdetésére. 14-én, Debrecenben, a DAB székházában számos intézmény, szervezet közreműködésével az MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottságának Munkásmozgalomtörténeti Bizottsága *A népi demokratikus átalakulás kezdetei és a magyar államiság címen országos konferenciát* rendezett. Közreműködtek: Korom Mihály, Czizmadia Andor, Somlyai Magda, Ságvári Ágnes, Kis András, Orbán Sándor, Mikecz Ferenc, Vaskó László, Vígh Károly. 17-én, a TIT Hajdú-Bihar megyei Szervezetének néprajzi szakosztálya Hajdúdorogon, a Görög Demeter Művelődési Házban. *Az év végi, az újévi hiedelemvilág és népszokások* tárgykörben előadói konferenciát rendezett. Közreműködtek: Gazda László, Orosz István, Dankó Imre, Ujváry Zoltán. — 1985. jan. 13—17. között rendezték meg Püspökladányban több intézmény, szervezet szervezésében a *III. környezetvédelmi hónapot*. A környezetvédelmi hónap rendezvényein a Déri Múzeum természetudományi osztálya különösen fontos szerepet játszott. Közreműködtek: Lovas Márton, Majoros Imre, Lakatos Gyula, Fodor Mátyás, Hunyadi Attila, Szentpéteri József. 23-án került sor Budapesten a MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Kulturális Antropológiai Munkabizottsága és a Magyar Néprajzi Társaság által rendezett *vitailésre, Györffy István életművéről*. Közreműködtek: Szabolcsi Miklós, Kiss István, Pilep Antal, Hofer Tamás, Barabás Jenő, Glatz Ferenc, Lackó Miklós, Némédi Dénes, Szilágyi Miklós.

ÉGI LEVÉL DARVASON ÉS BAKONSZEGEN

ZSUPOS ZOLTÁN

1983 nyarán Darvason egy öreg parasztház padlásán nehezen elérhető helyen egy Bibliában találtam rá egy kéziratra, mely a Csudálatos Kép címet viseli. Sajnos a régi épület eredeti tulajdonosai már nem éltek, így nem tudtak felvilágosítást adni az irat származásáról.

A kézirat a német nyelvterületről elterjedt ún. Himmels-briefek egyik darabja, mely tartalmában igen közel áll a német változatokhoz. E szerint a levelet Jézus Krisztus a maga isteni kezével írta, s benne szigorú erkölcsi követelményekre hívta fel az emberek figyelmét, melyek be nem tartása esetén következményeket helyez kilátásba. Ugyanakkor azonban akik a levelet lemásolják vagy lemásoltatják, azoknak „megbocsátatik.” A levél hatását csak fokozta, hogy védelmet ígért a legnagyobb veszedelmek, az ellenség, a háború és a tűz ellen, de tulajdonosa minden egyéb veszedelemtől is „megoltalmaztatik”. Óvó funkciója különösen az asszonyok számára jelenthetett nagy lelki segítséget a boldog szülési reményében. Ezek az okok érthető módon hozzájárultak a szöveg terjedéséhez.

Nézzük meg közelebbről a Darvason talált változatot!

A kétoldalas levél két ember kézírásával készült. Valószínűleg felváltva írták, az első oldalt tintával, a másodikikat ceruzával. Külön érdekessége és értéke növeli, hogy a cím nélkül érkezett irományt beiktatták, ugyanis a második oldalon a jobb felső sarokban a következő pecsét található:

DARVAS KÖZSÉG
ÉRKEZETT 1913 SEP. 8—
242 Kj. szám

A levél tulajdonosai nevüket aztán ráírták, így jelenleg ezek a nevek szerepelnek rajta: Fülöp Demeter, Fülöp Pál, és Jován Lászlóné. Szövege, melyet betűhíven közlök, így szól:

CSUDÁLATO KÉP

Ez a levél a mikaelis hegyén fűg ez senkit el nem hagy aki hozzá folyamodik arany betűkkel van írva és szent Mihály arkanygyal által kültetet oda a kiezen levelet megakarja fogni atól elfordul akipegig le akarja írni ahoz fordul és fel nyitattik és ez vagyon bene A ki vasárnap dolgozik az istent őt elhagyatlik így tehát megiratik tinéktek hogy vasárnap ne dolgozatok a tijoszágatokon sem pedig semí féle munkát ne cselekedjetek hanem szorgalmasan a templomban menjet ek és ajtatosan imálkozatok a ti bűnel tek ről el neved Keze tek Es bajatokat ne cizfrázatok haszontalan dolgot necelekedjetek

Ez a ti
vagonásatokat a szegénye el meg osztatok Es híd Es hidjétek Hogy én a Jézus
Krisztus magam Ist i Kezimmel írtam ezt a levelet Ez tölem

Küldetet oda
Dolgozzatok a hétben hat napig
doigozatok. Ez a Vasárnapot megüljé tek A templomban menjetek
ifjak
és vénék ájta tosan Az isten szavát halgasátok Ha ezt nem cse-
lekszite
k meg úgy megbüntetek tikteket háboruval Ehéégel pestisel És drágaságal
én parancsolom ti néktek hogy az én törvényemet megtarcsátok
Es imátkozatok
a tó bűneitekről hogy azok tinéktek megbocsátosanak Es ne Kér-
Jetek idegen jószágot
Ne esküdjetek gondatlanul az én nevemre Es ne halggsatok a
test Kívánsága a
amejetén nem akarok senki mást ne oljön senkit másról roszat
ne mondjon Háta meget ne
Örvendeztek káráról A ti igaságotokal Ne dicsekedjetekek Es pedig
as eg
ény emberek meg ne vesétek atyátokat anyatokat tiszteletek
Hamis
tanu bizonysgot ne tegyetekek ugy adok ti nektek csendes béke-
séget és
egéséget aki elevelet nem hiszi az elvan istentől hagyatva és
szeren
cséje nem léssen Mondom it néktek hogy én isteni kezemel
irtam eszt a
ki eszt nem hiszi az haljon meg én anak gyermekei gonosz ha-
lálal halnak
meg ha ti nemfogtok megtérni öröké kinoztatlak pokolban Es meg
foglak
tikkleket kérdezni az ájtatos napon Es ti nem tudtok feleletek
adni a ti
bűneitekről Es a kinél ez a levél vagyton és ki nem nyilatkoz-
tatja az

elkárhozat és minden áldástól elhagyatik eszt
tehát egyik a másiktól leírjátok a vagy leirasátok
és ha valaki anyi bűnt cselekedet volna mint a
tenger habjai és a földnek ágai és füvei vagy mint
az égen a csillagok vagynak meg bocsátatik neki aki
pedig ezen levelet magával hordja és job vagy bal
felől az meg gyozi azon elenségeit akár kik legyetekek
azok avagy az uraságtól elveszet volna valami
vegye magához ezen levelet és úgy megkapja az
ó írását és hatalmat nyer aki ezen levelet házában
tartja vagy magával hordja semi nemű háboru nem
árthat és edig minden tüztől mind más
veszedelemtől megoltalmazatik és ameje
aszony magával hordozza boldogan szüli az
ó magzatját ere a világra havalaki terhes eni
valamit kér megadatik neki aki maga szükség
eben fog kérni aki minden pénteken hat miaty
ánkat és hat üdvözlégy máriát és egy hiszek
egy istent elimádkozik az ezer bucsut meg
nyeri és halála előt az urjézus az ó szent
anyával eljön elvini anak lelkét az ó szent
atyához a menyel dicsőségben és aki szent
miháj tiszteletével egy miatyánkat istent
elimátkozik a 100 bucsut nyer – tanálmatot vels
városaban 1813 dik esztendőben nagy boldogasszony
havának az az Január 16 dikán német országban

A másik égi levél Bakonszegegről került a Bihari Múzeumba Borus Imre aján-
dóként. A megvonalazott papírra írt szöveg egységes képet mutat, egy kéz
írása.

Ez a levél a Michaelis hegyén függ és senkit
El nem hágyt aki hozzá fajamodik arany
Betűkel van írva és Szent Miháj arkangyal
Által küldetett oda aki ezen levelet meg
Akarja fogni atól eltávozik és elfordul aki
Pedig le akarja írni ahoz fordul magától

Fel nyílik és ez vagyton bene Aki vasárnapon
Dolgozik az az Istentől elhagyatik így tehát
Meg tiltom tinéktek hogy ti vasárnapokon ne
Dolgozzatok a ti jószágotokon sem pedig semi nemű
Munkát neeselekedjetekek hanem szorgalmatosan
Templomba menjetekek és ájtatosan imádkoztatek
A ti bűneitekről el ne felejtkezetek és hajatokat ne
Czfírázátok haszontalan dolgokat és ati vagyonsá
Ságtokat a szegényekkel meg osztótekek és hígyétekek
Hoogy én a Jézus Krisztus magam Isteni kezemel
Irtam eszt a levelet és tolem küldetet oda
Hoogy neeselekedjetekek úgy mint az esztelen és
Oktalan álatok a hétben hatnapig dolgozzatok
Es a vasárnapot megüljetekek a templomba
Menjetekek ifjak és vénék és ájtatosan az
Isten szavát halgasátok ha eszt nem cselekszitekek
Ugy megbüntetekek titeket háboruval ésegel pestisel
Es drágaságal én parancsolom tinéktek hoogy az
En törvénye et megtarcsátok és imádkoztatek
A ti bűneitekért hoogy azok tinéktek megbocsátosanak
Sanak ne kérjetekek idegen jószágot ne esküdjetekek
Gondatlan az én nevemre és ne halggsatok
A testnek kívánságára a mejet én nem akarok
Senki mást neöljön senki másról roszat ne
Szölljon háta meget ne örvendezetekek káráról
A ti gazdaságtokal ne dicsekedjetekek és pedig
Szegényembereket meg nevesetekek atyátokat
Anyátokat tiszteletekek hamis tanu bizonysgot
Netegyetekek úgy adok tinéktek csendes békeséget
Es egéséget aki ezen levelet nem hiszi az elvan
Hagyatva és szerenséje nem léssen Mert mond
Dom tirtiktek hoogy én Jézus Krisztus magam
Tulajdon Iseeni kezemel irtam aki eszt nem
Hiszi az haljon meg és anak gyermekei gonosz
Halálal haljanak meg ha ti megnem fogtok
Térni öröké kinoztatlak pokolba én meg foglak
Titeket kérdezni az ájtatos napon és ti nem tótok
Feleletet adni a ti sok bűneitek miat Akinél ez a
Levél vagyton és kinem nyilatkoztatja az el
Kárhozik És az minden áldásomtól el
Haygati eszt tehát Eygik a másiktól
Leírjátok a vagy írasátok és Ha egy valaki
Anyi bűnt cselekedet volna mint a tenger
Nek Habjai és, a földnek ágai és füvei
Avagy mint az egen a csillagok vanak
Megbocsátatnak neki aki pedig
Ezen levelet magával hordozza és jobbkarja
Álat Avygy balfelől az meggyözi az ó
Elemségit akár kik legyetekek azok avagy
Valami az uraságtól elveszet volna Vegye
Magához ezen levelet és úgy meg kapja az ó
Írását és hatalmat is nyer aki ezen Levelet
A házban tartja avagy magával Hordozza
Anak seminémű égi 1 háboru nem Árthat
Es pedig mind a tüztől mind a más
Veszedelemtől megoltalmazatik és mej
Terhes Aszony ember magával hordozza
Az boldogul Szüli megzatját ere a világra
Ha valaki valamit kér megadatik neki
Aki a maga Szükségében fog kérni
En a Jézus Krisztus Irtam Magam Amen

Aki Minden Pénteket 6 miatyánkot Es
6 Üdvözlégy Mariát és egy hiszek egy
Istent el imádkozik az ezen bucsút
Megnyeri és halála előt az Ur Jézus
Krisztus az ószent anyával eljön elviszi
Anak lelkét az ó szent anyához a menyel
Dicsőségbe és aki szent Miháj tiszteletére
Még egy Miatyánk Istent imádkozik
Az száz bucsút nyer Találmatot 1813 dik

Esztendőben Nagy boldog Asszony
Havának az az Januárius 18 dik napján
Német országban Vels Városban

Patal József m k

Összehasonlítva a két szöveget megállapítható, hogy a bakonszegi áll közelebb az alapszöveghez, míg a darvasinál a másolásból, rossz olvashatóságából természetesen következő tévedések nagyobb számát figyelhetjük meg. Így például a „hajatokat ne cifrázzátok” helyett „bajatokat ne cifrázzátok” áll. A terjedés következménye a lerövidülés is, amit a darvasi szövegből egyes szavak kiesése mutat.

A két levél érdekes példája a parasztság korabeli helyesírási állapotának is. A bakonszegi levél minden sorát nagybetűvel kezdték, s valószínűleg a darvasra érkezett levelet író személy ilyenről másolhatta, mert a nagy kezdőbetűket sorközben is meghagyta.

A bakonszegi levél másolójának a nevét is tudjuk, hiszen aláírta a levelet, nyilván az iromány védő funkcióját így akarván biztosítani magának.

A *Himmelsbrief*-ek elterjedésére utalt *Ujváry Zoltán* több tanulmányában is.¹ Megállapítja, hogy az általa közölt *Mennyből jött levél*-től a német nyelvtérületről kisugárzott ún. *Himmelsbrief*-ek tartalmilag egészen eltérőek, szemléletükben és tartalmukban erősen vallási színezetűek.²

Ugyancsak *Ujváry Zoltán* közölt népi levelet a balszerencsés napokról,³ melynek második része egy *Himmelsbrief* lerövidült változata.

Jung Károly Gomboson bukkant egy „szent levélre”, melyből visszacseng egy *Himmelsbrief* néhány sora.⁴ Tanulmányában ő is felhívja a figyelmet a népi vallásosság folklorisztikailag is számottevő írásos emlékeinek, a népi iratok és ponyvanyomatványok összegyűjtésének és összehasonlításának nagy fontosságára.

Végezetül szerintünk a *Mennyből jött levél*-től való megkülönböztetésre az egészen más tartalmú *Himmelsbrief*-ekre a magyar néprajztudományban az *égi levél* kifejezés használata javasolható.

JEGYZETEK

- Ujváry Zoltán*: A mennyből jött levél" népi párhuzamai. A Déri Múzeum 1962—64. évi évkönyve. Debrecen, 1965. 383—395.
Ujváry Zoltán: A Mennyből jött levél. Népszokás és népköltészet Debrecen, 1980. 477—493.
- Ujváry Zoltán*: A Mennyből jött levél. Népszokás és népköltészet Debrecen, 1980. 492—493.
- Ujváry Zoltán*: Népi levél a balszerencsés napokról. Múzeumi Kurír Debrecen, 1980. augusztus 33. szám. IV. kötet 3. szám 101—103.
- Jung Károly*: Baj ellen oltalmazó égi levél és áldás Gombos hagyományvilágában. (Adalékok vidékünk szakrális néprajzához.) Jugoszláviai magyar folklór Ujvidék, 1983. 256—265.

A sajátos egyéniségekben nem szegény magyar néprajztudományban is párját ritkító, színes személyiség volt az idén száz éve született *Luby Margit*. Földije, a most nyolcvan éves művelődéstörténész *Molnár József*, 1967-ben irodalmi értékű, lírai hangvételű pályaképet festett az akkor nyolcvankét éves *Luby Margitról*. *Molnár* fejtegetéseit *Ilyés Gyulának* A parasztlelet rendje megjelenésekor a *Nyugatban* közreadott szavaival vezette be: „Szóval ethnográfiai leírás, de sietek már itt megjegyezni, hogy tudományossága mellett is oly eleven nyelvezetű leírás, mely inkább naplőhoz teszi hasonlóvá. *Luby Margit* jó megfigyelő, de jó elbeszélő is, bátran mondhatom, hogy született epikus. Íráskészségének köszönheti, hogy soha a tudomány színvonalából nemigen enged, műve a legjobban értelemben népszerű, irodalmi olvasmányoknak is élvezetes, azért is tartom fontosnak, hogy ehelyütt az irodalmi alkotások sorában emlékezzem meg róla.”

Luby Margit kiterjedt szatmári kis-középnemes családból származott. A családban is nagy irodalmi hagyományok éltek és hatottak, de a táj is, amely küldte irodalmi ihletésű volt, a *Szinek és évek*, a *Boldog ember* világából indult. Szatmárban, a Túr és a Tisza összefolyásánál települt Magyarban született 1885. november 13-án. Ott, ahol 1846 nyarán *Petőfi* megállt a „nyári napnak alkonyulatánál”, a nagypapa, *Luby Zsigmond* vendégeként. Itt, a nagyari, irodalmi emlékekkel teli *Luby-kúriában* töltötte gyermekkorát a rokonságba tartozó *Kölcsey* és a nagypával barátkozó *Petőfi* szeretetében és ismeretében. Apja, *Luby Géza* pedig *Herman Ottó* barátja volt és a közvetlen családban is éltek és hatottak a *Rákóczi-kor* hagyományai, a nagy erdélyi emlékirók örökségei. Középszkolai tanulmányok folytatására ugyanabba a szatmári zárdába ment, mint amelyikben a nálánál öt évvel idősebb *Kaffka Margit* is tanult, majd pedig tanított is. *Luby Margit* *Kaffka Margittal* itt, a szatmári zárdában kötött egy életre szóló barátságot és vált hatása alatt a haladó eszmék hívévé. *Kaffka* vezette az új irodalom felé érdeklődését, elannyira, hogy később, 1913-ban *Ady* is érdemesnek tartotta Szatmáron járva felkeresni és egy egész délutánt eltölteni társaságában. De eddig még sokminden történt. *Luby Margit* nem volt képes végigjárni a *Kaffka Margit* által megtett zárdai utat. Kiharcolta, hogy Pestre mehessen, ahol is a II. kerületi tanítóképzőben, 1904-ben tanítónői oklevelet szerzett. Szerette a pedagógusmunkát, azonban nem érte be a tanítói munkakörrel, többre volt képes és többre is tört. 1907-ben polgári iskolai oklevelet szerzett magyar—történelem—földrajz szakcsoportból és elment tanítani a szatmári felsőbb leányiskolába. Azonban csak egy évig maradt itt. Kétéves fizetés nélküli szabadságot vett ki, visszament Pestre és beiratkozott az egyetemre, hogy tanítóképzőintézeti tanári képesítést szerezzen. El is végezte a szükséges stúdiumokat, oklevelet

azonban csak 1919. június 13-án kapott. Végleges munkábaállásával is sokat bajlódott, mert az ellenforradalom uralomra jutásával oklevélét érvénytelenítették. Vizsgáit meg kellett ismételnie, hogy aztán új oklevelet kaphasson. Az időközbe mind a pedagógus, mind az irodalmi, nem különben a haladó társadalmi körökben is ismertté vált Luby Margit, 1923-ban, a híres *Erzsébet Nőiskola* polgári iskolai tanárképző gyakorló iskolájának tanára lett. Főként pedagógiai eredményei elismeréseként 1928-ban a kereskedelmi iskolák tanügyi igazgatóságának munkatársává, majd igazgatójává nevezték ki. Mint ilyen ment 1943-ban nyugdíjba. Budapesti léte, pedagógus munkája közben sem feledkezett meg szülőföldjéről, a hagyományokban gazdag Szatmárról, az irodalomról, a népiélet mindjobban való megismeréséről és méginkább megismertetéséről. A másik nagy szatmári, az irodalom mellett vagy éppen ahhoz alapozásként néprajzzal is behatóan foglalkozó Móricz Zsigmond adott neki ösztönzést a néprajzi búvárkodáshoz, gyűjtéshez. Mint ahogy *Csúry Bálint* is jelentős hatással volt rá, bár a követlen biztatást *Solymosy Sándortól* kapta.

Luby Margit néprajzi kutatásai, gyűjtései gyermekkori világa közvetlen tapasztalataiban győrekeznek. Családjával együtt benne élt a nagyari, a tunyogi, a matolcsi parasztság világában. Mindent tudott róluk, ismerte mindennapjaik legapróbb részleteit, tényezőit is. Nem felülről szemlélte a szatmári parasztság életét, hanem részeseként tájékozódott benne s érzékeny szociális szemlélete nemcsak együttérzővé, de reformmerré, ha nem forradalmárrá formálta egyéniségét. Baráti köre is erre kötelezte. A már említett Kaffka Margit, Ady Endre, a *Galilei Kör* fiataljai, *Móricz Zsigmond*, *Csúry Bálint*, *Szombatfalvy György*, *Ortutay Gyula*, *Erős Jenő*, *Féja Géza*, *Molnár József* és még sokan mások.

Luby Margit 1927-től kezdődően folyamatosan publikált az Ethnographiában, a Néprajzi Értesítőben, a Magyar Nyelvben szatmári tárgyú néprajzi cikkeket, tanulmányokat. Egyaránt érdekelte az anyagi kultúra és a folklór világa. Az anyagi kultúra területéről leginkább a női foglalatosságokkal törődött. Több cikkben, tanulmányban foglalkozott például a kender feldolgozásával, a népi táplálkozással. De marandó értékű feldolgozásokat készített a guba készítéséről, a gubás mesterségről és a szatmári pásztorletről is. Ez utóbbi tárgykörben készült nagyszabású összefoglalásának szép, kifejező, irodalmi címet is adott: *Fogyó legelőkön*. Jellemző, hogy ez a munkája a Magyarország felfedezése című sorozatban jelent meg Erdei Ferenc, Kiss Lajos, Féja Géza kötetei mellett. Ezzel a munkájával kapcsolatosan mutatott rá a korabeli kritika egyik újítására, módszerére, arra tudni illik, hogy a könyvben leginkább nem ő, a szerző, hanem a pásztorok, az adatközlők beszélnek, azaz a tájékoztatásra legilletékesebbek mondják el életük minden búját-baját, örömét és bánatát. Ez a tárgyalási mód arra is jó, hogy a néprajzi sajátosságokat megőrökítse, hogy maga is használja a néprajzvet.

Luby Margit igazi munkaterülete, kutatási területe azonban nem az anyagi kultúra világa, hanem a folklór volt. Különösen érdekelték a szokások, a hiedelmek, nem különben a babonák, melyekről különben az egyik legszebb, éppen napjainkban második kiadást megért munkájában, a *Bábelele babonáiban* festett színes, megragadó képet. Folklórkutatásai, feldolgozásai a szatmári paraszti életmód egészébe ágyazva, tekintettel a népiélet teljességére, láttak napvilágot. Határozott irodalmi célok is lebegtek előtte a Móricz Zsigmond, de méginkább a Kiss Lajos példáján felbuzdulva, amikor például megírta *A parasztlelet rendje*

című, általános elismeréssel fogadott munkáját. Erre vonatkoztak Illyés Gyula fentebb idézett szavai is. A Luby főművének is tekinthető könyv sajátos érényre talán a nyelvész *Beke Ödön* mutatott leginkább rá, amikor azt írta róla, hogy olvasva „valósággal fölvolnulnak előttünk a húsból vérből való emberek, s intim ismerősökké lesznek a nevükön is megnevezett személyek. S ezt úgy éri el a szerző, hogy nem pusztá leírást ad, hanem maguk a szereplő személyek beszélnek az ő ízes szatmári nyelvükön... Ennek a könyvnek iskolát csinálni, mintául kell szolgálni a néprajzi gyűjtés és földolgozás terén.”

Luby Margit kutatói érdemei közé kell azt is sorolnunk, hogy személyes példájával, munkáival újból felhívta a figyelmet a szatmári magyarságra, a szatmári magyarság néprajzi kutatásának szükségességére. Ilyen tekintetben nemcsak a napjainkban örövendően fellendülő Szatmárkutatók hivatkozik rá méltán, veszi alapul munkáit, igyekszik szellemi hagyatékát magáévá tenni, hanem példáján, eredményein felbuzdulva az egész magyar néprajztudomány is.

Hosszú időt megélt érdemes kutatónk mondhatni haláláig dolgozott. Szívesen segített, adott tanácsokat a hozzáfutóknak, rendezte hagyatékát. 1976. július 18-án halt meg Budapesten, 91 éves korában. Születésének századik évfordulóján méltán emlékezünk rá tisztelettel, idézzük fel nemes alakját, ismerjük el munkásságának értékét.

Halottaink

1984. dec. 22-én, Debrecenben, életének 71. évében elhunyt *dr. Nyakas Miklósné Varga Etelka*, a népművészet mestere. *Dr. Nyakas Miklósné* lelkes támogatója volt a múzeumi tevékenységnek, készségesen bocsájtotta rendelkezésünkre alkotásait, hogy azokat kiállításainkon bemutassuk. Szívesen segített tájékoztatással a szövés-fonásról szóló kutatásainkban, feldolgozásainkban. — Megrendülten állunk meg 1985. január 10-én, Nyíregyházán, *dr. Hársfalvi Péter* történész, főiskolai tanár, főigazgató-helyettes koporsójánál. *Hársfalvi Péter* a debreceni történet-szek köréhez tartozott, itt, a KLTE-n tanult, Szabó István tanítványa volt. Erős szálak fűzték a Déri Múzeumhoz, a múzeum munkatársaihoz, szívesen segítette munkánkat. — Febr. 7-én hunyt el *dr. Takács Lajos*, a neves etnográfus, a MTA Néprajzi Kutató Csoportjának főmunkatársa. Takács Lajos, a történeti szemléletű anyagi kultúrakutató számos munkájával segítette, támogatta tevékenységünket. Mindannyiuk emlékét kegyelettel megőrizzük!

A XVIII. SZÁZADI MAGYAR NÉPZENE KUTATÁSI PROBLÉMÁI

(Korreferátum Kosáry Domokos előadásához)

VARGYAS LAJOS

Örömmel üdvözlöm, mint folklorista, Kosáry nyomatókos figyelmeztetését, hogy a művészeti ágak tanulmányozása és történeti értékelése során nem szabad figyelmen kívül hagyni a népi műveltség kutatási eredményeit sem. Egyúttal a mi kötelességünk figyelmeztetni arra, hogy a folklor anyagának és kutatási eredményeinek felhasználása bizonyos módszertani megfontolásokat tesz szükségessé. Jelentős különbség van ugyanis a magas művészetek és a népi műveltség történeti mozgása és az alap vátozásaihoz való viszonya tekintetében. A „felső értelmiségi” műveltség ugyanis úgy változik korok szerint, hogy előző stílusai, művészeti eredményei, egész ideológiája megváltozik, az új felváltja a régit, még ha egy ideig együtt is halad vele, amíg a régi teljesen el nemenyészik, s az új teljesen ki nem bontakozik.

Az alsó, népi műveltségben már nem is megkérdésről van szó. Itt óriási múlt él együtt a mindig születő újjal, s a „jelen” mindig különböző idejű elemek együttesét jelenti. Kis túlzással azt mondhatnánk, hogy a népi műveltségben nem elemek váltása, hanem felhalmozódása folyik: ami egyszer megszületett, az fennmarad szinte kortól függetlenül és alig változva, s az újabb korok kialakuló új jelenségei csak mellé sorakoznak. Természetesen itt is van elhalás, és különösen van változás a saját korukat túlélő elemekben, de az lényegesen csekélyebb, mint a magas szférában. S ami a legfontosabb: máig fenntartott, együtt élő elemek közt hihetetlen időbeli különbségek lehetnek eredetük tekintetében. Hogy csupán a népzeneben megállapítható, legfeltűnőbb korszak-különbségekre utaljuk: egyúttal a széles értelemben vett mai hagyományban a sirató ugor-korrig visszakövethető, európai dallamstílusa a 19. század második felében kialakult új népdalstílussal. Ha tehát a történelem meg akarja vizsgálni egy kor népköltészetét vagy népi műveltségét, nem egy kor termékeit találja, hanem különböző korok addig lerakódott anyagának együttesét.

Hozzájárul a nehézségekhez, hogy ezt az együttest is világosan csak a jelenben látjuk, korábbi korokra nincs forrásunk. Tehát egy elemnek feltűnésétől a jelenig lefolyt változásait csak a két végpont között tudjuk megállapítani, ha egyáltalán tudjuk, de hogy a közbeeső korokban meddig jutott ez a változás, azt már semmiképpen sem.

Mégsem kellett azt hinnünk, hogy egyáltalán nem lehet a néprajzi, illetve folklor anyagot egy-egy korszakra nézve felhasználni. Ha nem azt keressük, *mi van benne* egy-egy kor népi műveltségében, hanem azt, *mi keletkezett akkor benne*, illetve *mi került bele* egy-egy korszakban, akkor már igenis kapunk történetileg értékelhető adatokat belőle. Lássuk először a könnyebbet: mi került bele az egyes korszakokban.

Tudunk népzenei stílus-elemekről és egy sor népdalról, ami középkori egyházi és világi zenéből, vagy más népek dalaiból került a magyar néphez. Ismerünk barokk kori elemeket népzeneinkben: egy sor dur hexachordban mozgó, a duda hangkészletével és játékmódjával összefüggő dallamot, amelyek legnagyobb számban táncdalainkban és betlehemes énekekben jelennek meg. Sok köztük a szaffikus eredetű forma, aminek fokozatos kialakulását a klasszikus strófából nyomon tudjuk kísérni 17–18. századi kottás gyűjteményeinkben. Erre a stílusra 18. századi nyomtatott és kéziratos dallamgyűjtemények adnak korhatározó adatokat. Tudunk ezután sok magános dallamról, amely 16–19. századi műdalokból került a néphez. Mindezek azt mutatják, különösen a 18. századi és a középkori darabok, amelyek összefüggő „hatásról” tanúskodnak, hogy a „felső, értelmiségi” műveltség és a paraszti szint bizonyos időkben széles felületen érintkezett egymással, s a parasztság műveltsége vagy annak felső rétege lépést tartott az értelmiségi művelődés bizonyos fordulataival.

Fontosabb ennél, hogy a népi műveltségben néha kialakul valami új, aminek nincs megfelelője a magas műveltségben, még ha nem is felülről jövő hatások nélkül keletkezik. Az ilyen jeenségek mindig nagy stílus-forradalomként jelentkeznek, s ezek azok a változások, amelyeket közvetlenül az alap változásával összefüggő felépítmény-jelenségnek minősíthetünk. Ilyen a 14. században kialakuló ballada, ami a paraszti termetesben beálló nagyarányú változások és a nyomában érjedő társadalmi változások, új igények és ideológia pontos kifejezője. És ilyen a 19. század második felében (csak Magyarországon) kialakuló új népzenei stílus, ami a kapitalizáló paraszti termelés és polgárosodás nyomán születik, s a jobbágyfelszabadítás után szélesen kibontakozó paraszti életforma-átalakulást fejezi ki.

Ezek a változások egy sereg olyan elem közt jelennek meg, amelyek régi korokból öröklődtek tovább, tehát elszakadva egykori alapjuktól, mint továbbélő archaizmusok. Világos, hogy a ballada divatjának viharos elterjedése idején és utána is tovább énekeltek a parasztlakó siratót, regóséneket és egy sor más ünnepi szokás primitív dallamát, ami mind pogány bőségvárással és rontselhárítással van összefüggésben — hogy csak néhány legfeltűnőbb jelenségre utaljuk. S bármennyire éles korszak-különbség volt megállapítható a 900-as évek elején az új stílus és a korábbi dalanyag fenntartói közt, mégis, azóta immár 70 esztendője, élnek a régi típusok darabjai is, egy helyen ritkábban, másutt nagy bőségben, mialatt az új stílus szinte kizárólagossá vált a falvak fiatalágának mindennapi zenei életében. Ugyanakkor más folklor-ágakban még régiesebb elemek élnek tovább, (mesében, néphitben, népszokásokban). Minden korban vannak tehát olyan ágai a népi műveltségnek, amelyekben a népi társadalom fejlettségi szintje leginkább vagy kizárólag jelentkezik, amellyel közvetlenül követi az társadalmi változást, ami kifejezi az új ideológiát. Ezeket tekinthetjük az illető kor *fő műfajának* vagy *fő műfajainak*. Valószínű ugyanis, hogy a középkori nagy változás a népköltészet más ágaiban is hozott létre újat, csak a kutatás még nem jutott el ezek felismeréséig. Az új népdalstílussal párhuzamosan pedig, illetve némileg megelőzve azt jelentkezett az új diszítőművészet és egy sor viselet, valamint a betyár- és rab-költészet a néphagyományban. *Kosáry Domokos* történetészként jogosan tartózkodott attól, hogy az új népdalstílust és diszítőművészetet párhuzamba állítsa. Magam bizonyos néprajzi eredmények ismeretében bátrabb lehettem, s

már 1943-ban¹ utalás formában, 1961-ben² és 1969-ben pedig már határozottan kimondtam, hogy ezek ugyanannak a társadalmi változásnak a kifejezői. Idézem az utóbbit: „Meglepo, hogy az esztétikailag kevésbé súlyos új stílus volt alkalmasabb a szétszórásra; mert az is gyökeresen új társadalmi magatartást fejez ki, akárcsak az előtte kivirágzó népi díszítőművészet. Bartók is többször a „modern” jelzőt alkalmazta rá, amikor arra kereste a feleletet: miért gyakoroltak ezek a dalok akkora hatást szomszédainkra. Ez a határozottan érezhető „modernség”, vidám, magabiztos, új szellem és a kialakulás késői időpontja világosan jelzi, hogy a régi népelet évszázados kötelekeitől felszabaduló, polgárosodó paraszti élet művészi kifejezésével állunk szemben.” Ugyanezt 1961-ben: „... ez az újabb polgárosodás a paraszti termelés fokozatos kapitalizálódása nyomán már a 18. század elejétől jelentkezik, és egyre újabb folklór-jelenségekben fejeződik ki: előbb a betyárköltészetben, majd az új díszítőművészetben, s végül a zenében.”³ És tegyük hozzá: a táncban. Ott hasonló a szerepe a csárdásnak, amely „az új népdalokhoz hasonlóan újkori jelenség, a 19. században indult hódító útjára, s az új népdalokhoz hasonlóan nagy lendülettel terjedt el szomszédaink között.”⁴

Természetesen ezek mellett is megmaradtak „holtan továbbélő” elemek is; az új díszítő motívumkincs mellett pl. a szuszékokon svasztika és stilizált ember-alakok kőkorszak óta változatlan mintái; vagy a középerdélyi táncrendben a férfi szólótánc és verbunkos az új csárdás mellett. Az viszont valószínű, hogy minden összefüggő stílus a néphagyományban egykor „fő műfaj” lehetett, s csak további élete tette „felhalmozódott régiséggé”. De minthogy a legkidolgozottabb és így legjobban értékelhető jelenségek — mint a sirató-stílus és a különböző ötfokú régi népdalstílusok — a honfoglalás előtt alakultak ki, s így őstörténetünk körébe tartoznak, amit a jelen konferencia érthetően kihagyott témái közül, én sem térek ki rájuk.

A történetileg jól belátható koron belül kétségtelen, hogy két igazi „fő műfaj” ismerünk a paraszti műveltségben: a középkori balladát és a 19. századi új népdalstílust a vele nagyjából egyidejű díszítőművészetrel és csárdással. Vagyis a feudális viszonyok felszámolása, a kapitalizálódás, polgárosodás — egy valódi alap-változás egy felől, másfelől a feudalizmuson belül egy ugrásszerű agrártechnikai fejlődés és egyidejű városfejlesztés, a nyomában előálló gazdasági fellendülés okozott csak stílusváltást a paraszti műveltségben; eltérően a felső, értelmiségi szint stílus-korszakainak többszörös változásától. Azokat a nép bizonyos esetében is legfeljebb csak a felülről befogadott elemek nagyobb számmal követte, mondjuk: „másodlagos stílusokkal”.

Meg kell itt jegyezmem, hogy a „fő műfajok” megjelenése sem jelenti az egész nyelvtérület parasztságának együttes és egyidejű részvételét. A paraszti műveltségben még feltűnőbbek a területi szintkülönbségek, mint a felső műveltségben. Erre a következő példát hoztam fel 1961-ben.⁵ „1900 például a népzeneben mást jelent az Alföldön — az új stílus virágzását — és mást Székelyföldön — nagy általánosságban a régi stílus uralmát az újnak csak kezdődő terjedésével — s mást Moldvában — a régi kizárólagos uralmát az újnak még nyomai nélkül is.” S hogy folytassam más vonatkozásban is: „Ugyanez az időpont földművelésben jelenti az Alföldön pl. a kaszával aratás 4–5 évszázados hagyományát, az Ecsedi-láp környékén és Erdélyben a sarlós aratást. De egy falu társadalmán belül is ez a helyzet. Aj számára 1940 öltözködésben jelentette a népviselet hiányát, nagyobb gazdákön esetleg bőrkabátot, termelésben igen sok vetőgépet, ugyanakkor zenefolklórban a régi,

hagyományos zenei (élet-) formák uralmát, amit sok polgári hatás kesztesztett. S ugyanott a nagygazdánál ez az időpont a dalolási hagyománytól való tudatos elzárkózást jelentette, a napszamosoknál annak virágzását, s csak a falu átlagképeben, lakossága zömében az említett, polgári hatásokkal kevert régi hagyományt.”

Azt hiszem, ezek alapján most már világos, mennyiben lehet felhasználni a paraszti műveltséget történeti korok műveltségének megajzolásában.

Fontos megállapítása az előadásnak, hogy a művészeti alkotásokat forrásnak is tekinthetjük, amelyből visszakövetkeztethetünk a történeti fejlődésre, és felhasználhatjuk a társadalmi modell megalkotásában. Ezt mind a két „fő műfaj” népek közti elterjedésében világosan tapasztaljuk. A ballada például azok között a népek között mutatja a legvilágosabb és legértékesebb műfaji jellegét, amelyek a korszak fejlődésében a legintenzívebben vettek részt (franciák, angolok, németalföldiek, németek, északolaszok legnyugatibb csoportja, csehek, lengyelek, magyarok), de korábbi műfajokkal és stílusselemekkel keverten, kevésbé társadalmi mondanivalóval jelentkeznek a skótok, skandinávok, az Ibériai-félsziget népei, s Kelet-Európa népei közt (oroszoktól a Balkánig). Az új magyar népzenei stílus a szlovákok és részben a kárpátukránok veszik át, a románok nem. (Bár itt azt is számításba vehetjük, hogy az erdélyi magyarság is a gyűjtés idején még alig ismerkedett meg vele; de az alföldi románság hasonlóképp elzárkózott előle.) Bartók mindenesetre a román folklór nagyfokú archaizmusával magyarázta ezt az elzárkózást — ami egyúttal a társadalmi modellre is vonatkozatható. Ugyanarra vonatkozatható, hogy a magyar balladák közelebbi formában és azonos társadalmi tartalommal jelentkeznek, tehát könnyebben találtak befogadóra a morva síkság népénél, mint a határainkon belül élő, hegyvidéki szlovákoknál.

Most még csak arról kell megemlékeznünk, mit kap a folklór a művelődéstörténetől s a történelemtől egyaránt. *Kosáry* fogalmazása szerint „jó kapcsolási térképet”, amelyhez saját eredményeit kötheti. Én úgy fogalmaznám, hogy saját eredményeink ellenőrzését és végső igazolását. Így például, amikor kezdte megvilágosodni előttem a ballada keletkezési körülményei és időhatárai, tovább, hogy milyen társadalmi problémák vannak kifejezve benne, a történészekhez fordultam, hogy volt-e valami olyan fejlődés a parasztság akkori életében, ami indokolja mindezt. S amikor kiderült, hogy az egybeesés tökéletes, akkor nyugodtam meg, hogy megállásaim helyesek lehetnek. Az ellenkezőjére a népzene új stílusának kérdésében volt példa: ott már saját történeti ismereteim is elégségesek voltak arra, hogy — a népzenei kutatás szintén negatív érvei mellett — már elve elfogadhatatlannak tartsam azt a magyarázatot, amely a 17–18. század társadalmi mozgásaival magyarázta az új stílus keletkezését.

Most még néhány részlethez fűznék megjegyzést, nem is mindig mint folklorista. Először is az előadásban említett felső műveltség első és második szintjéhez. Ezt nem szabad csak osztályhoz, illetve réteghöz kötöten elképzelni: nem a főúri és nagybirtokos rétegben van a kulturális első szint, vagy nem az ő teljes műveltségükben, s ugyanígy a második sem kizárólag a köznemességben. Barkóczy érsek például zenei vonatkozásban a második szinttel egy színvonalon állt, legalábbis amikor ünneplés alkalmán tánczenéjéről volt szó, mint az általa fenntartott, korának többi, különböző vidékről előkerült, hasonló tánczenéjének. Ez

A TEMETÉS PARÓDIÁJÁNAK KELETI SZLÁV PÁRHUZAMAI

UJVÁRY ZOLTÁN

sok népzenei kapcsolatot, valamint a már említett barokk táncdalstílust és a verbunkos felé haladó fejlődést mutatja.

Az ellenkező példa: a felvilágosodás eszméit világos társadalmi állásfoglalással találjuk néhány kisnemesi, falusi származású kisebb költőnél: *Péczeley Józsefnél*, *Mátyási Józsefnél*, hogy a legnagyobbból, *Csonkainairól* ne is szóljunk, aki debreceni kispolgár környezetből származott.

Másik megjegyzéssel szeretném erősíteni az előadásnak azt az álláspontját, hogy nem szabad a művészeti stílusokat túlságosan elkülöníteni, egy kor együttlévő jelenségeinek egységbelátásával szemben. Hiszen sokszor egy irányzat, illetve egy alkotó teljes kibomlása, legérettebb alkotásai már a másik stílus virágzása idejére esnek. Amikor *Vörösmarty* a Vén cigány-t írta, a realizmusnak sok tekintetben korlátozott kritikusa, *Gyulay* szánakozva jegyezte meg, hogy „szegény nem tud már másként írni!”, mert akkor ő már *Petőfi* és *Arany* költészetét ismerte csak el korszerűnek. Több mint félszázaddal később *Babits* már ezt tartotta a legszebb magyar versnek. S az ellenkező példa: *Tamási Aron*, akkor már szürrealista novellák, valamint a *Jégtörő Mátyás* és *Ragyog egy csillag* szerzője, egy összejövetelen kijelentette az akkor még élő *Móricz Zsigmondról*, hogy Erdély-trilógiájáért megérdemelte egy báróságot. Vagyis az első világháború előtti realizmusnak akkorra kimerített összegezését nem érezte az író társ „idejét múltnak”, ami nem tartozik bele az akkori irodalom aktualitásába.

Végül még arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a zene magyar fejlődése akkor volt — a közvetett források tanúsága szerint — egyáltalán Európával, amikor szinte semmi forrásunk nincs róla: a középkorban. S amikor forrásaink örvendően kezdenek felgyülni: a 17—18. században és a 19. század elején, akkor mutat elmaradott képet nemcsak európai viszonylatban, hanem magyar viszonylatban is az irodalomhoz és a képzőművészethez képest. Ez nyilván avval függ össze, hogy e korban a zenének már nagy az igénye intézményességre: hangszerkereskedelemre, zeneoktatásra, zenekarokra, hangversenyekre, hogy az operáról ne is beszéljünk; míg a lírai költészetben egyéni teljesítményekkel is jobban ki lehet törni a környezetből. De ennyiben talán világosabb képet is nyújt a társadalom valóságos művelődési viszonyairól, mint a költészet.

Zárom szavaimat azzal, hogy eddig mi, folkloristák, nagyon is odafigyeltünk a történészek szavaira; nagy örömmünkre fog szolgálni, ha a most kezdődő párbeszédben olyant is tudunk mondani, amire érdemes a történészeknek is odafigyelni.

JEGYZETEK

1. Hagymány és kultúra. Társadalomtudomány 1943, 290.
2. Mlért és hogyan történelmi tudomány a néprajz? Néprajzi Értesítő 1961, 15.
3. A magyar folklor-hagymány és Kelet-Európa. Magyar Zene-történelmi Tanulmányok 1969, 397.
4. Lásd a 2. jegyzetben id. m. azonos lapszámán.
5. Lásd a 3. jegyzet id. m.-t, 396. lapon.
6. Lásd a 3. jegyzetet.

Az orosz népi színjátszás sajátos darabja az a játék, amely *Mavruh* néven került be a szakirodalomba. A *Mavruh* temetést parodizáló játék. A kutatók véleménye szerint a darab műkedvelő színjátszók körében keletkezett, s onnan került be némely területen a népi színjátszás repertoárjába. Voltaképpen az is mondható, hogy visszakerült, mivel a jelenet a néphagyományban széles körben ismeretes halottas játékok alapul. Az idevonatkozó kérdések előtt lássuk a játék menetét.

Mavruh a halottat alakító szereplő. Egy padon fekszik fehér ingben, alsónadrágban, fején halotti fejfedő, arca letakarva. Négy tiszt viszi a színhelyre. A tiszték fekete ruhában vannak, azon szalmából készült vállrojtok, fejükön szalagokkal díszített sapka vagy kalap, oldalukon kard. A halottvívőket követi a *pap* és a *kántor*. A pap durva vászonfüggönyből készült reverendában van, fején süveg, kezében botokból összeállított kereszt, könyv és füstölő. Ez utóbbi egy zsinóron tartott fázék, benne trágya. A *kántoron* kaftán és kalap, kezében könyv. A mellékszereplők között van egy *urnó* és egy *úr*. Az előző nő ruhába öltözött férfi fejkendővel, az úr fekete vastag szövetből készült kaftánt, fején fekete kalapot visel. A tiszték *Mavruhot* a szoba közepére helyezik, s elkezdődik a szertartás.

Pap (körbejárja a halottat, füstöli, gajdoló hangon énekel, utánozza a valódi pap miséjét):

Furesa egy halott,
Meghalt kedden,
Jöttünk temetni —
O meg az ablakon néz ki.

Mind (a komédia résztvevői együtt énekelnek):

Mavruh hadjáratba utazott,
Miroton-ton-ton, Miroteny.
Onnan jön egy úr fekete ruhában.
Miroteny.
„Uram, uram, kedves uram,
Milyen hírt hozol?”
— Urnó, sírni fogsz.
Meghalván híremet:
Mavruh a hadjáratban meghalt.
Kihalt a földi világból (így!)
Négy tiszt hozza a halottat
Es énekelnek, énekelnek, énekelnek:
Aldott legyen emlékezte.

Pap:

Uram-bátyám, Szidor Karpovics,
Sok évet számlálsz-e?

Mavruh:

Hetvenet.

Pap (papi stílusban énekel):

Hetven, anyóka, hetven,
Hetven, Pahomovna, hetven.
(Mavruhtól kérdezi)
Uram-bátyám, sok gyermeked maradt-e?

Mavruh:

Hét, anyácska, hét.
Hét, Pahomovna, hét.

Pap:

Mivel fogod etetni őket?

Mavruh:

Meghalok, anyácska, meghalok,
Meghalok, Pahomovna, meghalok.

Pap és mind (ugyanazt a frázist énekelve ismétlik tovább)
Isten szolgálójának, neked
Sem halottl lepled, sem koporsód,
.....

Pap (elnyújtva, szertartásszerűen énekel):

A tengeren, az óceánon
Buján szigetén
Kihegyezett oszlop mellett
Aranyozott guszaj mellett
Áll egy szép bika
Az... tört fokhagyma
A gyermekeink megtudták,
Ehhez a bikához el-eljártak,
Ezt a fokhagymát kihúzogatták,
Az ennivalót dicsérték:
„Aj, micsoda ennivaló”,
Ügyes, dolgos
Maga az ágyékoeska (?),
Ej, de jó,
De messze kell járni;
Húszonöt versztnyire.
Közlebb nem találsz helyet.
Íme itt van neked.

Kántor (énekel):...

Pap (könyvből olvas egyházi stílusban):

A férj korán reggel felkel,
Benedvesíti a szemét,
Feleségétől enni kér,
A feleség válaszol a férjnek
„Micsoda telhetetlen állat!
A munkába nem sietsz,
Csak az ennivalóért veszkódsz”.
A férj a feleségnek felel:
„A jó feleség reggel felkel,
Istent áldva futi be a kemencé,
A rossz feleség felkel,
Káromkodva futi be a kemencé,
Káromkodva tölti meg a fazekat.
A jó seprű felsöpör,
A rossz seprű csak oldalra szétszór
Íme itt van neked és ...

Kántor (énekel):...

Pap (olvas):

Felhő, szólalj meg felettünk,
Esőkket,
Az árbócot kettétörte,
A kormányt leszakította,
Kormány nincs.
A kapitány a kajútban ül,
A fedélzetmester a fedélzeten,

Sírnak, zokognak,
Várják a halált;

„Együtt jártunk,
Együtt halunk meg.”¹

A *Mavruh* megdöbbenő hasonlóságot mutat a magyar halottas játékokkal, temetést parodizáló jelenetekkel. Ezekből a párhuzamokból egyelőre merész elképzelés lenne bármilyen következtetést is levonni. Idevonatkozóan korábban már végeztem vizsgálatokat elsősorban az ukrán halottas játékokkal való összefüggéseket illetően. Nem kétséges, hogy *Mavruh* a halottas játékoknak abba a hagyománykörébe tartozik, amely a keleti szláv nyelvterületen — különösen az ukránoknál — széles körben ismeretes. Főleg a karácsonyi—újévi ünnepkörben, a *szvjatki* idején voltak népszerűek a halottas játékok, de megtaláljuk a *maszlenyica* — húshagyó hét — alkalmával, a zelinije szvjatki — pünkösdi előtti hét — szokáskörében is.

Egy változat szerint a halottal alakító férfit „beöltöztetik talpig fehérbe, lenvászonnal beborítják. Az arcát zabliszttal bedörzsölik, a szájába répából készült hosszú fogakat tesznek. Négy ember viszi. Mögötte halad a pápa gyékény ruhában, két cukropapírból készült henger alakú pravoszláv papi süvegben, agyagedény füstölővel. Ebben parázsló szén, marha- és szárított tyúktrágya van. Mellette meg a kántor kaftánban, azután a siratóasszony sötét kendőben. Végül a halottal kísérő rokonok tömege következik, akik között ott van egy női ruhába öltözött férfi. A halottal a szoba közepére helyezik és elkezdik a gyászszertartást, amely a legválogatottabb káromkodásokból áll. Ezt csak a pápa tömjénezése és a siratóasszonyok jajgatása szakítja meg. A pápa körbejárja a halottat, füstöl, tömjénez.” A játék végén halotti tort rendeznek. A nőt alakító férfi alakoskodó *vajas lepénnyel*, azaz fagyott lótrágya darabokkal kínálja a résztvevőket.² A játékot Ukrajna nyugati területén a valószínű halott jelenlétében is játszották. Egy legényt a halottnak megfelelően maszkíroztak. Befektették a halott helyére. A legények tréfás dalokat énekeltek, majd a halott felkelt.³

Az ilyen és ehhez hasonló népi játékok (ideszámítva a *Kosztroma*, *Kosztuba*, *Jarilo* és a *kakukk* temetését is) nyilvánvalóan a *Mavruh* előképei voltak. Lényegében a *Mavruh* ezeknek a játékoknak a menétét, cselekményét követi valamivel fejlettebb, dramatizáltabb formában. Vagyis voltaképpen a *Mavruh* a népszokás továbbfejlesztett változatának tekinthető. Sajnos, a temetési paródia szövegéről részletes leírás nem áll rendelkezésünkre. Az obszcén, erotikus szövegeket a gyűjtőknek vagy nem mondták el, vagy nem voltak közölhetőek, amint a fenti példában a pontozások erre utalnak. A kutatók közül többen úgy vélték, hogy a *Mavruh* a katonai színjátszók körében keletkezett. Ismeretes olyan vélemény is, amely szerint a játék a *Malbruk halála és temetése* (Szmerytj i pogrelnnyije Mlbruka) c. ének színpadra való átírata a karácsonyi maszkos alakoskodó játékok keretét felhasználva. Ismét más felfogás szerint a paródia a *Molborug generális csatája* c. pantomimre vezethető vissza, amit ugyancsak katonai színjátszók adaptáltak.⁴

Úgy vélem, az eredetkérdés a keleti szláv népi színjátszók repertoárját illetően most nem elsőrendű fontosságú. A *Mavruh* a szertartásos szokásokból kialakult játékok nagyszerű példája. Tágabb összefüggéseit tekintve a komédiának abba a vonulatba tartozik, mely az ókortól napjainkig, az antik színjátszástól a modern színházig a népi elemeket alkalmazva repertoárját állandóan megújította és felfrissítette.

1. N. E. Oncsukov: Szevernije narodnije drami. St. Peterburg, 1911. 134—137. Ford.: I. Nagy Mária.
2. V. E. Guszev: Ot obrjada k narodnomu tyeatru. In: Folklor i Etnografija. Obrjad i obrjadovij folklor. Leningrad, 1974. 56.; L. még N. I. Szavuskina: Russzkij narodnij tyeatr. Moszkva, 1976. 41—42.; V. I. Csicserov: Zimnyij period russzkovo narodnovo zemlegyicseszko kalendarja XVI—XIX. vekov. Moszkva, 1957. 202—211.
3. V. E. Guszev: i. m. 55.; Ujváry Z.: Játék és maszk, III. Debrecen, 1983. 276—279.
4. V. N. Vszevolodszkij — Gerngrossz: Russzkaja usztnaja narodnaja drama. Moszkva, 1959. 131.; V. J. Krupjanszkaja: Narodnij tyeatr. In: Russzkoje narodnoje poetyicseszkoje tvorticseszto (red.: P. G. Bogatirjev). Moszkva, 1954. 410.

Doktoravatások a KLTE Bölcsészettudományi Karán

Munkatársaink, barátaink közül többen szereztek bölcsészettudományi doktorátust a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán az elmúlt időszakban. 1984-ben: *Gazda László*, a Déri Múzeum és a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezet igazgatója; *Módy négy Nép- per Ibolya*, a Déri Múzeum régészeti gyűjteményének vezetője, régész; *Fehér Ágnes*, a Déri Múzeum etnográfusa; *Matolcsi Lajos*, a püspökladányi nagyközségi tanács elnöke; *Cseri Miklós*, a miskolci Herman Ottó Múzeum etnográfusa. 1985. febr. 16-i avatással: *Suhai Istvánné*, a Hajdú-Bihar megyei Tanács művelődési osztályának főelőadója, *Péli Árpádné*, a Hajdú-Bihar megyei Tanács művelődési osztályának helyettes vezetője, *Kardos László*, a Hajdú-Bihar megyei Tanács művelődési osztálya főelőadója, *Kárpáti László*, a miskolci Herman Ottó Múzeum etnográfusa, *Kovács Lajos*, a berettyóújfalui városi tanács elnöke, *Szűcs Ernő*, a püspökladányi Karaacs Ferenc Múzeum vezetője.

Itt említjük meg, hogy az új doktorok közt van *Mészáros Balázs*, a Somogy megyei Múzeumi Szervezet igazgatója, *Mándoki László*, a pécsi Jannus Pannonius Múzeum osztályvezetője, *Sarosác György*, a mohácsi Kanizsay Dorottya Múzeum igazgatója is, több más, itt most fel nem sorolható muzeológus mellett.

47. szám	V. kötet, 7. szám	1985. február
M. KISS PÁL: Körösi Csoma Sándor emlékezete		3—14
Téli esték előadás-sorozat a Medgyessy Múzeumban		14
Megnyílik a Népi Iparművészeti Tanács bemutatóterme		14
SZENTGYÖRGYVÖLGYI GÁBOR: Adalék az első hajdúszoboszlói gyógyszerész történetéhez		15—19
Kiállítási híradó		19
VARGA GÁBOR: Adatok megyénk óvodaügyének történetéből (1841—1941)		20—53
Kiállítások januárban és februárban		53
DANKÓ IMRE: Az üveg Püspökladányban		54—58
Fontosabb előadások, konferenciák, emlékülések		58
ZSUPOS ZOLTÁN: Égi levél Darvason és Bakonszegen		59—62
DANKÓ IMRE: Luby Margit százéves		63—65
Halottaink		65
VARGYAS LAJOS: A XVIII. századi magyar népzene kutatási problémái. Korreferátum Kosáry Domokos előadásához		66—70
UJVÁRY ZOLTÁN: A temetés paródiájának keleti szláv párhuzamai		71—74
Doktoravatások a KLTE Bölcsészettudományi Karán		74